

**Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини**

На правах рукопису

ГЕРЕТА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 81'373.21

ОЙКОНІМІЯ ПІВНІЧНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Науковий керівник –

Торчинський Михайло Миколайович,

кандидат філологічних наук, доцент

Умань – 2004

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ОЙКОНІМІВ ТА ВІДОЙКОНІМНИХ ПОХІДНИХ ПІВНІЧНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ	16
1.1. Історія заселення південно-східної Волині та динаміка ойконімного процесу	16
1.2. Ойконімійні варіанти та відойконімні утворення Случе-Горинського межиріччя	44
Висновки до розділу I	61
РОЗДІЛ II. СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОЙКОНІМІКОНУ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНИ	65
2.1. Структура назв населених пунктів північної Хмельниччини за семантикою твірної основи	65
2.2. Мотиваційна класифікація ойконімії Случе-Горинського межиріччя	108
Висновки до розділу II	132
РОЗДІЛ III. СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА ОЙКОНІМІЇ ПІВНІЧНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ	136
Висновки до розділу III	173
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	184

ВСТУП

Вивчення власних назв (онімів) – одне з актуальних завдань сучасної лінгвістики, що зумовлюється, по-перше, збереженням у власних назвах архаїчних і діалектних рис, які відсутні у лексемах, що репрезентують сучасний стан літературної мови; по-друге, необхідністю фіксації усіх онімів, зокрема назв мікрооб’єктів, які з часом дедалі більше виходять зі сфери активного вжитку; по-третє, значним переважанням кількості онімів над апелятивами, більшість з яких ще не знайшла свого місця у мовознавчих студіях.

Ономастичні дослідження в цілому і ойконімічні зокрема звичайно виконуються або ареальним, або регіональним способами, які можуть взаємодоповнюватися.

Ареальне вивчення онімів базується на аналізі окремих груп онімної лексики всієї мовно-етнічної території. Воно дозволяє показати географію різних топооснов, словотвірну, фонетичну структуру топонімів [Бондалетов 1983: 51]. Зразками ареальних досліджень на території України є праці “Українські топоніми на -івці, -инці” [Бучко 1972], “Найдавніші слов’янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі)” [Купчинський 1981], “Лексико-семантична і словотворча структура географічних назв на -ин, -ів (Територія України, X–XX ст.)” [Купчинська 1993]. У них подається історія розвитку досліджуваних формантів, детальний лексико-семантичний та словотвірний аналіз ойконімів, оформлених суфіксами -івц-і, -инц-і, -ич-і, -ів, -ин у діахронічному аспекті, окреслюються ареали їхнього побутування у різні періоди історичного розвитку.

Однак більш поширеним є вивчення онімікону окремих регіонів України. “Регіональна методика в ономастичних дослідженнях найкраще

забезпечує зручність і економність обстеження ономастичного матеріалу і можливість максимального використання додаткової лінгвістичної, історико-географічної, етнографічної та іншої інформації” [Горпинич 1977: 3]. Переваги регіональних досліджень полягають в охопленні всіх назв, що функціонували або функціонують на певній території, створенні цілісної картини розвитку онімної системи, можливості проведення порівняльно-зіставного аналізу онімконів різних історико-географічних територій. Це стосується і вивчення ойконімів, оскільки на сьогоднішній день ґрунтовно досліджені назви поселень лише окремих регіонів України (зокрема Буковини, Львівщини, Одещини, Опілля, Південно-Західного Поділля, Волинської області тощо). Саме тому член-кореспондент НАН України А. П. Непокупний у доповіді “Стан і перспективи української ономастики” на ІХ Всеукраїнській ономастичній конференції “Ретроспекція і перспективи української ономастики” висловив пропозицію щодо укладання “Історико-етимологічного словника назв міст і сіл України”, “Ономастичного атласу України”, регіональних словників назв населених пунктів [Мовознавство 2002: 76]. Така робота може ґрунтуватися на дослідженнях діахронічного розвитку української регіональної ойконімії, які почали проводитися з II пол. XX ст.

В одній із перших наукових праць “Топонімія Львівщини” [Черняховская 1966] розглядається лексико-семантична та словотвірна структура назв міст, сіл, хуторів та частин населених пунктів Львівської області. Є. Черняхівська звернула увагу на різні типи класифікації ойконімного матеріалу, обґрунтувала вибір власної. Автор поділяє всі назви на похідні від осіб і не-осіб, дає їм детальну характеристику.

Назви населених пунктів Чернівецької області в діахронічному аспекті досліджено в дисертації “Топонімія Буковини” [Карпенко 1967]. Робота складається із двох частин: у першій – подано аналіз

буковинських топонімів, зокрема визначено п'ять найбільш уживаних словотвірних моделей та дві семантичні групи (похідні від загальних географічних назв і відантропонімні утворення, куди віднесено також етнічні найменування, загальні назви людей, предметів і явищ культури); друга – містить власне словник назв. Крім того, Ю. Карпенко разом з іншими дослідниками уклав словник ойконімів Одеської області (у вигляді реєстрів існуючих та зниклих онімів окремих її частин), де запропоновано реальну або авторську етимологію [Карпенко 1975].

Лінгвістичне дослідження В. Лободи “Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя” [Лобода 1976] побудоване у формі словника, де фіксуються назви поселень, починаючи з XVIII ст., а також пропонується етимологія ойконімів.

Дослідженню ойконімійної системи Покуття в її історичному розвитку присвячена дисертація “Ойконімія Покуття” [Бучко 1992]. Автор пропонує власну класифікацію українських ойконімів, у якій назви поділяються на дві основні групи: назви поселень доойконімного рівня деривації (первинні ойконіми) та назви поселень ойконімного рівня деривації (вторинні ойконіми), кожна з яких деталізується. Д. Бучко також визначив основні принципи найменування населених пунктів: а) за назвою мешканців, які там жили раніше; б) за належністю поселення до особи; в) за характерними рисами території; г) за характерними рисами самого поселення. До роботи додається “Словник ойконімів Покуття”, який містить історико-етимологічну характеристику найменувань цього регіону.

Науковий аналіз ойконімії краю в процесі її розвитку та функціонування здійснено у дослідженні “Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття (XII–XX ст.)” [Габорак 1999]. Основна увага зосереджена на особливостях топонімного словотвору, зокрема на семантичній та граматичній онімізації і трансонімізації. Роботу

супроводжує ряд таблиць, у яких проаналізовано продуктивність різноманітних твірних основ та способів словотвору ойконімікону Прикарпаття.

В основі регіонального дослідження “Ойконімія Опілля XII–XX ст.” [Котович 2000] лежить класифікація Д. Бучка, тобто поділ ойконімів на первинні і вторинні, а також розгляд словотвірної структури назв населень Опілля та їхній етимологічний аналіз.

Останньою студією в галузі регіональної ономастики є “Ойконімія Волині. Етимологічний словник-довідник” [Шульгач 2001]. Автор проаналізував 1100 назв населених пунктів. У словникових статтях наявні вказівки на існування омонімічних найменувань на різних територіях України.

Територія власне Хмельниччини вже була об’єктом ойконімічних студій. На рівні народної етимології розглянуто топонімний матеріал у книзі “Топоніміка в школі (На матеріалі Хмельницької області)” [Бабишин 1962]. Автор здійснив спробу проаналізувати географічні назви регіону за семантикою твірних основ, однак вартісність цієї праці значно зменшує переоцінка даних так званої “народної етимології”.

За трьома типами класифікації охарактеризовано ойконімію Південно-Західного Поділля [Торчинський 1993]. У дисертаційному дослідженні за семантикою твірної основи назви поділяються на відонімні та відапелятивні; за мотиваційними ознаками виділяються локативні, квалітативні, локативно-квалітативні, першопоселенські, посесивні, родові, патронімічні, меморіальні, емоційно-експресивні ойконіми; за словотвірними особливостями – традиційні способи деривації. Робота також супроводжується словником ойконімів, які існували протягом X–XX ст. (2392 назви).

Деякі ойконіми північної Хмельниччини проаналізовано у праці “Походження назв населених пунктів Ровенщини”, у якій автор,

досліджуючи територію Надгориння, частково торкнувся суміжних областей [Пура 1990].

Окремі аспекти функціонування власних назв поселень розглядалися у статтях ряду авторів. Зокрема, загальні теоретичні положення висвітлено у таких публікаціях, як “Класифікація ойконімів України (словотвірної-мотиваційний аспект)” [Бучко 2001: 10–13], “Про інформацію власних назв у сфері мови і мовлення” [Ковалик 1974: 3–8], “Антонімія в ономастиці” [Корепапова 1974: 52–59], “Про динаміку номінаційних моделей у східнослов’янській ойконімії” [Першина 1994: 103–109] та ін.; словотвірна структура – “Складні ойконіми Північного Причорномор’я” [Касім 1974: 119–122], “Словотворча будова української топоніміки (Назви населених пунктів із суфіксом -иц-я (-ниц-я))” [Ковалик 1960: 137–143], “Генезис та історичний розвиток територіальних назв на -щин-а (-чин-а)” [Масенко 1984: 56–60], “Словотворчі моделі на -щина в різних топонімічних класах” [Поляруш 1976: 203–212] та ін.; лексико-семантична деривація – “Мікротопонімія як відбиття розвитку лексико-семантичної моделі “апелятив-онім” [Вербич 2001: 16–19], “Місцева географічна номенклатура як джерело номінації сільських кутків (на матеріалі говірок Черкащини)” [Гаврилова 2002: 54–64], “Топоніми, утворені за семантично єдиною твірною основою” [Корепапова 1994: 63–71], “Про деякі зміни в семантичній структурі топонімічних та апелятивних основ” [Лучик 1998: 111–115], “Лексико-семантичні моделі номінації в різних топонімічних класах” [Поляруш 1998: 130–136] та ін.; етимологічні дослідження – “Етимологічний коментар до двох слов’янських топонімів” [Гліаді 2001: 26–28], “Ойконімія Обухівщини XVI–XVII ст.” [Железняк 1998: 60–65], “Становлення центральноукраїнської топонімії в євразійському контексті” [Лучик 2001: 38–42] та ін.

Нерозривним є зв'язок ойконімічного матеріалу з історичними відомостями про заселення краю, однак інформація про “розвиток західних земель з останнього десятиріччя XIII ст. відома лише в загальних рисах, бо з того часу немає ніяких місцевих літописів, небагато залишилося документів, і тільки іноземні джерела дають скупі відомості про Волинь” [Крип'якевич 1984: 109]. Характеристиці регіону передусім сприяли наукові праці з історії, географії, у яких наявна і вказівка на час та умови розвитку поселень, етимологію ойконімів тощо. Насамперед це “Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия” [Андрияшев 1887], “Коротенька історія Волині: Виклад популярний” [Антонович 1918], “Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст.” [Баранович 1930], “Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в.” [Баранович 1955], “Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края” [Батюшков 1888], “Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях” [Братчиков 1863], “Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века” [Иванов 1895], “Волынская Губерния. Географическо-статистический очерк” [Каретников 1905], “Исторический очерк Волыни” [Крушинский 1867], “Древняя история Волынской губернии, служащая продолжением первобытной истории народов Государства Российского” [Потоцкий 1829], “Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии” [Теодорович 1888–1899], “Исторические исследования о городах, местечках и селах Волынской губернии” [Трипольский 1879], “Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року)” [Цинкаловський 1986] та ін.

Інформація стосовно окремих назв південно-східної Волині, зокрема міст, селищ міського типу та деяких сіл, наявна у топонімічних словниках та довідниках: “Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України”

[Коваль 2001], “Ім’я вашого міста” [Кругляк 1978], “Топонімічний словник України: Словник-довідник” [Янко 1998].

Частини досліджуваного регіону – райони – з ономастичного погляду розглянуто у студіях “Походження назв містечок і сіл Красилівщини” [Гжимайло 1992], “Теофіпольщина: Сторінки історії сіл району” [Стасюк 1993].

Значну кількість матеріалу щодо історичного розвитку регіону, його адміністративно-територіального поділу, заснування населених пунктів, аналізу похідних основ ойконімів, їхньої словотвірної характеристики містять тези та статті відомих ономастів та місцевих краєзнавців. Це, зокрема, “З історії Кузьминської волості” [Байдич 1995], “Занепад великого землеволодіння в Надслучнянському краї в першій половині ХІХ ст.” [Байдич 1997], “Локалізми в топонімії Хмельниччини” [Баценко 1969], “Місцеві апелятиви в топонімії Хмельниччини” [Баценко 1976], “Географічні назви на -івці на Поділлі” [Бучко 1965], “Місцеві назви на -инці на Поділлі” [Бучко 1968], “Надзбручанські топоніми на -івці, -инці” [Бучко 1976], “Відапелятивні назви населених пунктів Хмельниччини” [Грипас 1969], “Болохівська Русь” [Демидюк 1997], “Походження назв поселень на -івці” [Єсюнін 1998], “Названия рельефов в говорах Хмельницкой области УССР” [Марусенко 1972], “Козацькі території в межах Хмельницької області” [Назаренко 1998], “Другий поділ Польщі і Південно-Східна Волинь” [Павлюк 1994], “Кордон Поділля й Волині (ХV–ХVІІІ ст.) на терені сучасної Старокостянтинівщини” [Пажимський 1997], “Формування території Волині в давньоруський період” [Панишко 1994], “Хутірська сітка поселень на Волині: її формування та розвиток” [Слащук 1994], “Янушпольська волость у ХVІ – на поч. ХVІІ ст.” [Собчук 1994], “Топоніми Хмельниччини, утворені за Радянської влади” [Торчинський 1987], “Ойконімія Південно-Західного Поділля, мотивована флоролексемами” [Торчинський 2002], “Адміністративно-територіальний

поділ Правобережної України у ХІХ ст.” [Щербина 1970], “До питання загибелі Болохівської землі” [Якубовський 1980].

Протягом ХІХ–ХХ ст. у світ вийшли історичні студії, присвячені окремим поселенням: “Шепетівка. Історично-краєзнавчий нарис” [Гула 1973], “Старокостянтинів: Історико-краєзнавчий нарис” [Євтушок 1992], “Описание города Староконстантинова от начала основания до наших дней (1561–1884)” [Зуц 1884], “Ізяслав Хмельницької області” [Коваленко 1966], “Полонне. Краєзнавчий нарис” [Макаренко 1976], “Старокостянтинівщина: історичний формуляр” [Манкевич 1997], “Отрывок из истории города Староконстантинова” [Перговский 1881], “Новоставці” [Стасюк 1992], “Местечко Грицев Заславского уезда Волынской губернии. Исторический очерк” [Теодорович 1892].

Спроби з’ясувати походження місцевих ойконімів знаходимо у публікаціях на краєзнавчі теми в обласних та районних газетах. Дослідження базується переважно на народній етимології. Найбільше відомостей містять газети “Радянське село”, “Життя і слово” (Білогірський район), “Зоря” (Волочиський район), “Зоря Надгориння”, “Колгоспне життя” (Ізяславський район), “Зоря комунізму”, “Красилівський вісник” (Красилівський район), “Новий шлях” (Полонський район), “Нетішинський вісник”, “Трудівник Полісся” (Славутський район), “Життя Старокостянтинівщини”, “Світло Жовтня” (Старокостянтинівський район), “Колос” (Старосинявський район), “Життя Теофіпольщини”, “Червона зірка” (Теофіпольський район), “День за днем”, “Світло жовтня” (Шепетівський район).

Найчастіше свої розвідки “З історії рідного краю” пропонували Р. Адамчук, К. Валігура, В. Ящук (Білогірський район), Т. Борболук, Г. Василенко, І. Гарнага, В. Задворний (Волочиський район), В. Ковальчук, І. Ткачук (Ізяславський район), О. Байдич, Ю. Гжимайло, В. Онойко (Красилівський район), О. Ксьондзик, П. Янчук (Полонський

район), Л. Волощук, І. Гарнага, В. Пархомчук (Славутський район), М. Євтушок, О. Журко, В. Мех, К. Терещук (Старокостянтинівський район), Є. Герасимчук, Г. Панчук (Старосинявський район), І. Гарнага, В. Павлюк, І. Стасюк (Теофіпольський район), М. Кіпран, М. Колос, Н. і Л. Терещук (Шепетівський район) та інші краєзнавці.

Бібліографія ойконімічних досліджень, виконаних як у всеукраїнському чи регіональному масштабі, так і на місцевому рівні, засвідчила, що комплексне вивчення назв населених пунктів північної Хмельниччини не проводилося, що й зумовлює **актуальність** теми дисертаційної роботи.

Таким чином, **об'єктом дослідження** є назви населених пунктів 10 північних і частково центральних районів Хмельниччини (2132 найменування), зафіксовані у довідниках, словниках, картах, стародавніх актах тощо.

До денотатів ойконімів поряд із містами, селами, хуторами, фільварками відносимо урочища, лісові сторожки, залізничні будки, артілі, призавгоспи тощо, які у ХІХ – на поч. ХХ ст. кваліфікувалися як населені пункти, тому що кількість мешканців у них часто була більшою, ніж у традиційних типах поселень, і є підстави вважати, що у перспективі залізничні станції, урочища, призавгоспи і т. п. зможуть стати реально існуючими адміністративно-господарськими термінами.

Предмет дослідження – лексико-семантична, мотиваційна та словотвірна структура ойконімії північної Хмельниччини.

Північна Хмельниччина – це цілісний історико-географічний регіон, який охоплює Білогірський, Ізяславський, Красилівський, Полонський, Славутський, Старокостянтинівський, Теофіпольський, Шепетівський і частково Волочиський райони, а також окремі населені пункти Старосинявського району. Межа між південною і північною

Хмельниччиною збігається із лінією поділу колишніх Волинської та Подільської губерній.

Крім того, досліджувана територія іменується як *південно-східна Волинь*. Обираючи регіон для ойконімічних студій, враховуємо, що статус хороніма *Волинь*, будучи історичним, постійно залежав від політико-адміністративного поділу та його змін, тому “його слід розглядати в історичному часі та існуючому на той час розумінні територіального простору в усій сукупності взаємозв’язків” [Бондаренко 1994: 10]. На сучасному етапі це поняття вживається стосовно Волинської області, а всі інші землі в історичному краєзнавстві отримали назву *Велика Волинь*, складовою частиною яких є північні райони Хмельницької області – *південно-східна Волинь*. Виділення регіону водними об’єктами (басейни рік Случ і Горинь) дозволяє кваліфікувати його як *Случе-Горинське межиріччя*.

Зв’язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Тема дисертації затверджена на засіданні Координаційної ради (протокол № 2 від 17. 04. 2000 р.). Напрямок дисертаційного дослідження відповідає науковій проблемі кафедри української мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини “Склад лексики української мови з погляду походження і функціонування” і пов’язаний з перспективним планом роботи Східноподільського лінгвокраєзнавчого науково-координаційного центру, створеного при філологічному факультеті університету.

Мета роботи полягає у з’ясуванні визначальних рис ойконімії північної Хмельниччини в діахронному та синхронному аспектах.

Реалізація цієї мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

– простежити історію формування ойконімічної системи північної Хмельниччини та динаміку її ойконімікону протягом XI–XX ст.;

– охарактеризувати варіанти найменувань поселень та відойконімічних похідних південно-східної Волині;

- з'ясувати лексико-семантичну, мотиваційну та словотвірну структури назв поселень і встановити взаємовідношення між типами ойконімів на основі різних принципів їхньої класифікації;

- визначити продуктивність мотиваційних, лексико-семантичних та словотвірних моделей досліджуваного регіону;

- здійснити порівняльно-зіставний аналіз ойконімікону північної Хмельниччини з ойконімними системами інших регіонів України;

- укласти словник ойконімів північної Хмельниччини.

Джерельною базою для дослідження стали довідники адміністративно-територіального поділу (списки населених пунктів), основними з яких є “Список населенных пунктов Волынской губернии” (1899 р.), “Список населенных мест Волынской губернии” (1906, 1911 рр.), “Материалы подворной переписи Волынской губернии в 1910 г. Изяславский уезд”, “Населені місця Поділля” (1925 р.), “Попередні підсумки Всесоюзного перепису 1926 р.”, “Список населеним місцям Проскурівщини” (1926 р.), “Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ ...” (1946, 1962, 1965, 1967, 1969, 1972, 1987 рр.), “Адміністративно-територіальний поділ Хмельницької області на 1 червня 1960 року”. Крім того, переліки поселень південно-східної Волині містять багатотомний “Архив Юго-Западной России...” (1859–1914), “Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich” (1880–1903), “Źródła dziejowe” (1876–1911) тощо.

Велике значення для дослідження мають картографічні матеріали. На жаль, детальні карти, які фіксували б усі великі й малі поселення досліджуваного регіону, з'являються лише у XIX ст. Найбільш об'ємну інформацію щодо локалізації населених пунктів (міст, сіл, урочищ, хуторів, ферм, слобідок тощо) дає “Военно-топографическая карта Волынской губернии” (1855 р.). Заслужують на увагу й інші раніші та пізніші карти Волині: “Карта царства Польского ...” (1816 р.), “Карта

губерний: Киевской, Черниговской Волынской, Каменец-Подольской и Полтавской” (1857 г.), “Карта Юго-Западного края. Губернии: Киевская, Волынская и Подольская” (1884), “Карта Изяславского уезда” (1921 р.), “Карта Полонского уезда” (1921 р.), “Карта Староконстантиновского уезда” (1921 р.), “Хмельницкая область. Северная часть” (2000).

Методологічною основою дослідження є найважливіші філософські положення загального мовознавства про взаємозв’язок мови, мислення і реальної навколишньої дійсності, а також сучасні наукові положення про зв’язок мовлення із психічним складом носіїв мови, залежність мовного процесу від історичного розвитку суспільства та його матеріального і духовного життя.

Наукові методи і прийоми дослідження. Комплексний підхід до вивчення ойконімії регіону здійснено за допомогою описового методу з використанням стратиграфічного, генетичного, етимологічного, словотвірного, формантного, статистичного, порівняльного, лінгвогеографічного та картографічного прийомів.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає передусім у тому, що територія північної Хмельниччини вперше стала об’єктом монографічного дослідження в галузі регіональної ономастики: розглянуто історію заселення та динаміку ойконімного процесу південно-східної Волині; визначено семантико-словотвірну структуру назв поселень; укладено словник ойконімів досліджуваного регіону, зафіксованих протягом XI–XX ст.

Теоретичне значення роботи полягає у подальшому вдосконаленні регіональної методики дослідження, що відображається у диференціації трьох принципів класифікування ойконімії і встановленні співвідношення між окремими типами і підтипами власних назв поселень. Заслужують на увагу і висновки щодо зіставлення отриманих даних з результатами ойконімічних студій інших регіонів України. Теоретичні положення, узагальнення й висновки дисертації поглиблюють знання про систему

ойконімів північної Хмельниччини та їхню семантико-словотвірну структуру.

Практична цінність дослідження визначається можливістю використання його результатів при укладанні регіональних словників ойконімів, підготовці та проведенні у вищих навчальних закладах лекцій і семінарів із спецкурсу “Українська ономастика”, у навчально-виховній роботі в освітніх закладах різного рангу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження викладено на щорічних загальноуніверситетських звітно-наукових конференціях викладачів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (1998–2003); на міжвузівській науково-практичній конференції “Лінгвогеографія Черкащини” (Умань, 2000), Всеукраїнській науковій конференції “Українська мова і література: історія, сучасний стан і перспективи розвитку” (Херсон, 2001), X Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень (Харків, 2001), IX Всеукраїнській ономастичній конференції “Ретроспекція і перспективи української ономастики” (Кіровоград, 2001), Міжнародній науковій конференції “Мова у слов’янському культурному просторі” (Умань, 2002), на ономастичному семінарі “Регіональна ономастика в синхронії та діахронії” (Київ, 2002).

З теми дисертації є 9 публікацій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури, який включає 269 найменувань. У додатках, видрукованих окремим томом, подано засади укладання словника, список умовних скорочень, карту регіону, словник ойконімів північної Хмельниччини (2132 назви) та список джерел, використаних при його укладанні.

РОЗДІЛ І

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ОЙКОНІМІВ ТА ВІДОЙКОНІМНИХ ПОХІДНИХ ПІВНІЧНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

1.1. Історія заселення південно-східної Волині та динаміка ойконімного процесу

Для кожного історичного періоду розвитку суспільства характерним є набір схожих або відмінних мовних рис, які частково збігаються з попереднім періодом і водночас помітно відрізняються від нього. Найбільш глибоко ця закономірність відбивається в ономастиці, зокрема в ойконімії. Власні назви поселень є достовірним джерелом історичної та мовної інформації, через те що ономастична лексика завжди реагує на вплив суспільно-політичних, соціальних та культурних факторів. Саме ойконіми є “продуктом певних часових фаз номінації з їх стандартами і моделями, певного відтинку історії краю з його заселюваннями та переміщеннями населення і тих мов, що давали життя топонімам” [Франко 1990: 29].

Ойконімія система під впливом різних епох зазнавала постійних змін. Завдяки цьому кожний мовний та історичний період мав свій ономастичний простір, на який впливали лінгвальні та екстралінгвальні фактори. Оскільки ойконімія сприяє поглибленому розумінню історії життя народу, формування ойконімікону південно-східної Волині слід розглядати в діахронічному аспекті.

Північні райони Хмельниччини були заселені ще в добу палеоліту. Про це свідчать археологічні пам'ятки різних епох та культур, представлені стоянками, поселеннями, городищами, курганными групами тощо.

На досліджуваній території виявлено залишки 4 городищ епохи палеоліту (400–12 тис. р. тому), які розміщених на високих берегах рік.

У VI–IV тис. до н. е. племена, які заселяли південно-східну Волинь, вступили у фазу неоліту. Неолітичні поселення, яких виявлено 13, розташовувалися в межиріччі Горині і Дніпра на річкових плато, широких берегах та в балках передусім на території сучасних Ізяславського та Славутського районів.

Племена трипільської культури (IV–III тис. до н. е.) проживали переважно в долинах Південного Бугу, Дністра та їхніх приток (рештки 23 поселень знайдені в Білогірському, Красилівському, Полонському та Старокостянтинівському районах). Трипільці вперше почали споруджувати добре сплановані “протоміста” і “протофортеці” [Півторак 1993: 35].

У період міді та бронзи (III–II тис. до н. е.) особливого поширення набули міграції населення, освоєння нових просторів, витіснення місцевого населення або співжиття й злиття з ним тощо [Брайчевський 1991: 7; Півторак 1993: 37]. Археологами виявлено 22 поселення цієї епохи переважно на території сучасних Славутського та Старокостянтинівського районів. Кінець доби міді та бронзи був часом формування слов'янського етносу [Півторак 1993: 41].

У другій половині VII ст. до н.е. із Північного Причорномор'я прийшли скіфи, які підкорили землеробські племена Лісостепу. Виявлено 18 поселень та городищ, розташованих майже в усіх районах досліджуваного регіону.

На північ від скіфів-орачів, у басейні Горині, знаходять історичні пам'ятки, які належали, як вважають, племенам неврів. Можливо, це змішане етнічне утворення, яке представляє балтійське і праслов'янське населення території українського Полісся [Трубчанінов 1993: 55].

У перші століття нашої ери на берегах Південного Бугу, Збруча, Горині, Случі було багато слов'янських поселень (рештки 63 поселень черняхівської культури (II–VI ст. н. е.) зафіксовані на всій території

північної Хмельниччини, крім Старосинявського та Теофіпольського районів). Ці свідчення давності заселення краю і були прамістами та праселами слов'ян, у яких почали зароджуватися основи їхньої державності [Антонович 1901: 32–111; Дов. з арх. 1987: 22–100].

Таким чином, незадокументований період історії ойконімікону досліджуваного регіону представлений залишками 143 населених пунктів. Основу їхніх назв, імовірно, становили насамперед географічні терміни, апелятиви на позначення різних особливостей місцевості та найменування керівників (вождів) первісних общин.

У задокументованій історії Волині як адміністративно-територіального утворення розрізняють чотири періоди:

- 1) давньоруський – від початку існування до припинення лінії давньоруських князів Рюриковичів на початку XIV ст.;
- 2) литовсько-руський – до Люблінської унії (1569 р.);
- 3) польсько-руський – до другого поділу Польщі (1793 р.);
- 4) російський період (1793–1917 рр.) [Батюшков 1888: 8; ЭС 1898: VII, 127; Каретников 1905: 23; Лисий 1994: 78–79; Обзор 1913: 2].

На нашу думку, варто виділити ще два періоди:

- 5) радянський (1917–1991 рр.); 6) власне український (з 1991 р.).

Із VII ст., за свідченням “Повісті временних літ”, західноєвропейських писемних джерел, творів арабських авторів IX–X ст. тощо, стають відомими племена дулібів, які, перемігши аварів, утворили Дулібсько-Волинське об'єднання державного типу. Виникнення Дулібського союзу племен було одним із важливих етапів на шляху утворення Київської держави. У зв'язку з тим, що племена розселялися біля р. Буг, вони почали називатися бужанами, а з II половини IX ст. – волинянами (походження етноніма пов'язують з назвою міста *Вельня*, *Вольня*, *Вельнь*, що існувало у той період) [Андрияшев 1887: 7; Антонович 1918: 9–10; Бабишин 1962: 25; Батюшков 1888: 5–6;

Братчиков 1863: 85; Верховний 1960: 40; Гжимайло 1992: 4; Гуртовий 2000: 290; Иванов 1895: 34; Каретников 1905: 21; Левкович 1953: 5–6; МСІУ 1997: 95, 70, 143; Нас. Прик. 1976: 94; Нерознак 1983: 47–48; Обзор 1913: 1; Півторак 1993: 74; Потоцкий 1829: 17–19; Стасюк 1993: 6; Трубчанінов 1993: 70; Хабургаев 1979: 145–146, 179–181; Шульгач 2001: 181].

У II половині I тис. у східних слов'ян засвідчене зародження ранньофеодальних відносин, що сприяло збільшенню кількості поселень, які розташовувалися на схилах берегів річок, струмків, мокрих балок, на придатних для землеробства чорноземних ґрунтах та пасовищах. Крім відкритих поселень суто сільського типу, споруджувалися й укріплені городища, для яких обирали берегові миси річок та озер або пагорби [Півторак 1993: 67]. Археологами виявлено залишки 35 городищ цього періоду (найбільше – в Білогірському, Ізяславському та Старокостянтинівському районах; жодного не зафіксовано у Славутському районі).

У 882 році Київ став столицею Русі і Волинь увійшла до складу Руської землі. Під 906 роком у літописах зафіксовано останню згадку про дулібів як предків волинян, які брали участь у поході князя Олега проти греків [Иванов 1895: 34; Каретников 1905: 23; Обзор 1913: 1].

Підпорядкування волинян київським князям дозволило визначити відносні межі їхнього проживання (південно-західну частину Волині, що відповідає північним районам сучасної Хмельниччини). На південному сході проживали поляни, на північному сході, до річок Случ і Горинь, – древляни, на північному заході – дреговичі. Волиняни межували з хорватами на південному заході, тиверцями на півдні. Населення з часом асимілювалося і не мало чітко окреслених меж проживання [Батюшков 1888: 6].

Наприкінці IX – у X ст. старі племінні центри перестали існувати; можливо, вони були зруйновані внаслідок боротьби між племінною знаттю та князівською владою [Кучінко 1998: 12]. У цей період “первинною й універсальною формою селитьби було *село* – неукріплене поселення на противагу градам” [Кихтюк 2000: 10]. Такі населені пункти номінувалися переважно за іменем засновника роду і мали патронімічну форму (*Тишевичі, Яремичі*).

З метою захисту від ворожих нападів будували так звані гради. У літописах термінами *град (город, городище)* позначалися будь-які укріплені поселення. З часом вони ставали політичними центрами соціально-економічного життя князівств, адміністративними одиницями, центрами округи. У цих стільних градах укріплялися князі і засновувалися місцеві династії (зокрема Ізяславичі). Імена засновників та власників лягали в основу багатьох ойконімів, наприклад: *Гриців, Микулин* (1084 р.).

Важливу роль у назвотворенні відігравали географічні об’єкти, біля яких розташовувалися поселення, що сприяло розвитку локативних ойконімів (*Полонне*).

На межі X–XI ст. на території південно-східної Волині на основі укріплених городищ виникають міста як осередки ремесла і торгівлі та адміністративно-політичні центри [Півторак 1993: 68]. *Місто* у давніх слов’ян – це “територія сімейно-родової общини” [Державин 1940: 147]; заселені ділянки землі, які відрізняються від “города” і села [Срезневський 1862: 35; Тюрин 1850: 144]. Згодом поняття “місто” і “град” стали семантично рівноправними. Часто міста засновувалися на необжитих місцях, неподалік від лісів і пасовищ, де були необхідні умови для промислів і ремесел. Таким поселенням була властива певна побудова: добре укріплений дитинець (фортеця) і прилегле до нього власне місто, оточене ровом і валом. Будувалися вони на підвищеннях із

крутими схилами, на мисах, серед боліт, тобто були укріплені природно (зафіксовано 7 таких поселень).

Біля міст могли виникати окремі поселення, які згодом переростали в передмістя, або посади [Тихомиров 1956: 43]. Сучасні дослідження свідчать, що “поряд з містами, в давньоруський час існували й інші типи поселень: общинні центри, феодальні замки, військово-феодальні поселення тощо” [Прищепа 2000: 77].

Численні неукріплені селища з вільним плануванням садиб у хронологічному відношенні можна поділити на дві групи: селища, що існували в ранній період становлення Русі (в IX–XI ст.) і були в той час практично єдиним типом поселень на всіх слов'янських землях; селища, що існували в пізніший період Стародавньої Русі (в XII–XIII ст.), поряд з укріпленими городами [Нас. Прик. 1976: 146].

Із середини XII ст. на території Волині споруджуються фортеці, або княжі двори. Це городища, у яких, крім прикриття для біженців та худоби, могли розміщуватися понад 1000 хат окремих сімей – парцел. Розташування жител у межах міста не давало можливості мешканцям вільно переселятися [Рыбаков 1982: 24].

Територія Київської Русі поділялася на уділи, де правили князі Рюриковичі або їхні намісники. Південно-східна Волинь належала до Волинського удільного князівства – політично-територіального утворення, що склалося у другій половині XI ст. навколо м. Володимира-Волинського (МСІУ 1997: 94). У цей період у літописах з'являється згадка про *волость* (під цим терміном розуміли “окреме феодальне князівство або його частину; окрему область князівства, виділену для управління певній особі; земельне володіння одного з синів удільного князя; нерухоме майно, яке належало землевласнику” [Бондаревський 1961: 13; Дьяконов 1912: 170]).

В XI – на початку XII ст. на сході Волинської землі як окрема адміністративно-територіальна одиниця виділилася Погорина (хоронім має відгідронімне локативне походження – див. р. Горинь), за яку вели боротьбу Волинське і Київське князівства. Її столицею спершу був Дорогобуж, а згодом – Пересопниця. У 1170-х рр. на території Погорини утворилося Дорогобузько-Пересопницьке князівство, яке з часом занепало (детальна інформація про нього відсутня). До складу Погорини увійшла частина населених пунктів сучасних Білогірського, Ізяславського та Славутського районів, зокрема *Гнійниця*, *Тихомель*. На цій території було збудовано ряд князівських фортець, які стали центрами утвердження князівської влади. У середині XII століття Погорина відійшла до Володимир-Волинського князівства і втратила своє адміністративне значення [Андрияшев 1887: 38; Крикун 1993: 49; Крип'якевич 1984: 16–18].

У період феодалної роздробленості, коли внаслідок міжусобиць влада київських князів ослабла, а Галицько-Волинське князівство ще не було повністю впорядковане, на їхній межі виникла Болохівська держава – “загадочная Болоховская земля, лежавшая на сѣверѣ нынѣшней Подольской и югѣ Волинской губерній” [Батюшков 1888: 6]. В Іпатіївському літописі [Полн. собр. 1962: II, 398] під 1150 роком вперше згадується м. *Болохів* (на думку краєзнавців, це сучасне м. Любар Житомирської області). За даними дослідників, Болохівщина розташовувалася у верхів'ях Південного Бугу, по Случі і Тетереву. На її території розміщені сучасні Деражнянський, Летичівський, Старокостянтинівський райони, східна частина Красилівського і Хмельницького районів Хмельницької області, а також ряд районів теперішніх Вінницької та Житомирської областей.

Існує кілька гіпотез щодо етнічного складу населення краю. Болохівцями вважали нащадків літописних уличів, сіверян і тиверців

[Демидюк 1999: 149–150] або нащадків древлян і полян [Паска 2000: 74], які утворили свою державу в Надслуччі.

Болохівське удільне князівство проіснувало до середини XIII ст. і було зруйноване Данилом Галицьким за непокору та зв'язки з татарами: скориставшись татарськими погромами, болохівці вчинили спробу вийти з-під влади волинських князів. У літописах згадуються такі болохівські міста, як *Білобережжя*, *Губин*, *Кобудь (Ікобудь)*, *Микулин*, *Чернятин* [Антонович 1918: 22; АЮЗР 1886: ч. 7, т. I, 16; Бабишин 1962: 58; Батюшков 1888: 6; Винокур 1985: 103–104; Дашкевич 1878: II, 352; ЭС 1895: IV, 319; ІМІС 1971: 12; Крикун 1993: 49; Паска 2000: 72; Прищепа 2000: 76; Раппопорт 1955: 52–53; Трубчанінов 1993: 94; Якубовський 1980: 142–144].

На території Случе-Горинського межиріччя виявлено 33 городища, які є залишками літописних давньоруських міст, замків феодалів та військових фортець. Найбільше їх локалізовано у Полонському, Старокостянтинівському та Шепетівському районах. Переважна кількість літописних міст існує й досі (хоч деякі ойконіми фонетично видозмінені); це, зокрема: *Полонне* (966 р.), *Гриців* (XI ст.), *Микулин* (1084 р.), *Заславль* (1127 р.), *Котельниця* (1143 р.), *Гнойна* (1152 р.), *Губин* (1241 р.), *Колесна* (1248 р.), *Чернятин* (1257 р.), *Михнів* (XIII ст.). Не ідентифіковано поселення з назвами *Данилів*, *Кобудь*, *Лебедин*.

Багато елементів давньоруської територіальної структури Волині збереглося до нашого часу; зокрема конфігурація сучасних адміністративних районів збігається з межами колишніх сотень-волостей, які склалися із “власне міста та його сільськогосподарської округи площею близько 1 тис. квадратних кілометрів” [Панишко 1995: 50–51].

У 1241 році на територію Правобережної України вторглися монголо-татари, панування яких тут тривало протягом століття. Територія Волині зазнала страшних руйнувань, були знищені цілі

поселення, частина яких так і не відродилася. “За населеними пунктами, які виникали на місцях знищених укріплених поселень, інколи закріплювалась назва городище. В народі такі городища ще називали окіп, курган, селище, селисько” [Бабишин 1962: 61, 63]. Існували також городища-сховища, які не були заселені постійно, а служили захистом населення від ворогів.

Остаточо Волинське князівство, до якого входила досліджувана територія, сформувалося у другій половині XIII – першій половині XIV століть. Південний кордон князівства проходив верхів'ями Південного Бугу і Бужка, східний – річками Случ і Горинь, які здавна були кордоном між Волинню і Київщиною; на заході територія межувала з Польщею [Андрияшев 1887: 7–9; Пажимський 1997: 201]. У цей період зафіксовано існування 21 поселення. Основним мотивом назвотворення була приватна власність, тому в ойконімах яскраво простежується належність об'єкта певній особі, а також локативно-квалітативна ознака поселення: *Берездів, Голодьки, Дяків, Кольчини, Ляхівці, Піддубці* та ін.

Наприкінці XIII – на початку XIV ст. у Східній Європі зміцніло Велике Литовське князівство, яке, скориставшись об'єктивними чинниками (занепад роду галицько-волинських князів, феодалні міжусобиці, загарбання земель Золотою Ордою), у 1362 році захопило Волинь. Певний час вона перебувала у складі Литовської держави як автономне удільне князівство, а в 1452 році, після смерті князя Свидригайла, була повністю підкорена [Каретников 1905: 26; Трубчанінов 1994: 6–7].

У період литовського панування вищим ступенем сільської общини була волость, яка об'єднувала не лише села, а й міста, містечка і дворища. Міста, як правило, були волосними центрами. На чолі волостей стояли старости, намісники князів, що призначалися з місцевої знаті. Окремі волості перебували під владою феодалів. Дрібні феодали були не в змозі

закладати нові міста, оскільки після монголо-татарської навали великі землеволодіння лише почали з'являтися. У XIV ст. литовська влада роздавала землі князям і боярам, наявними селами і містечками наділяла дружинників, які розбудовували і укріплювали поселення. Одним із найбільших землевласників, за грамотою 1386 року, став князь Костянтин Острозький, якому належали майже всі землі досліджуваного регіону [Андрияшев 1887: 77; Батюшков 1888: 74; Бондаревський 1961: 14; Заяць 1992: 85; Заяць 1994: 9; Иванов 1895: 276; ІМІС 1973: 15; Теодорович 1888: I, 5].

XV століття вважають періодом активного формування землевласності на Волині. Цьому сприяло зручне географічне розташування: густі ліси, болота, ріки, що дозволяло відбивати напади татарських орд та займатися промислами і ремеслами. Після Кревської унії 1385 року на українських землях протягом 1432–1635 рр. поширився адміністративно-територіальний устрій, який зародився у Польщі. У Польській державі поділ на воєводства відбувся ще у I чверті XIV ст. Кожна земля ділилася на повіти і волості, кількість і межі яких не завжди були стабільними. На кінець XV ст. територія Волині поділялася на три повіти – Луцький, Володимирський та Кременецький. Краєзнавці припускають, що, крім трьох великих повітів, існували й менші, зокрема Полонський повіт [Сас 1989: 153; Трубочанінов 1994: 12]. Історичними джерелами зафіксовано існування 58 поселень, серед яких переважають посесивні (20,6 % – *Добрин, Жуків*) та патронімічні (17,2 % – *Жемелинці, Ожигівці*). Починають з'являтися родові (5,2 % – *Кременчуки, Кульчини*) та локативно-квалітативні ойконіми, зокрема композити (*Білогородка, Новоставці*) і префіксально-суфіксальні утворення (*Заставки, Піддубці*), які становили по 3,4 % від загальної кількості зареєстрованих назв.

Такий адміністративний поділ на українських землях проіснував до 60-х років XVI ст. На Віленському сеймі 1565 року було запропоновано

реорганізувати старі та утворити нові воєводства. У 1566 році князеві Олександровичу Чорторийському було видано привілей “на воєводство землі Волинської”. Розташовувалося воєводство у басейні правих приток Прип’яті – Турії, Стиру, Горині [Крикун 1990: 138; Крикун 1990а: 37; Крикун 1993: 3, 48; Крушинський 1867: 93; МСІУ 1997: 92]. Межа між Волинським та Подільським воєводствами проходила річками Медведівка та Бужок і залишалася майже незмінною до початку ХХ ст. [Пажимський 1997: 203; Трубчанінов 1994: 12].

У кінці XV–XVI ст. на території південно-східної Волині зареєстровано 305 поселень. Основним адміністративно-господарськими центрами Волині були містечка, які виникали на місці наявних поселень. Паралельно відбувалася зміна форм власності. Поселення мали різний юридичний статус. Міста і містечка могли бути великокняжі, приватновласницькі, міста на магдебурзькому праві та церковні, причому великокняжі міста, що передавалися в умовне володіння великому феодалу, згодом ставали приватновласницькими. Відбувалося різке збільшення кількості назв поселень на **-ин, -ів** (31 ойконім – 10,1 %). Часто поселення змінювали свій статус, однак переважали сільські населені пункти. На селі заможним вважалося духовенство, якому феодали дарували хутори, вільні землі. Згодом вони переростали у села, які отримували назву *Попівці*. Наприклад, у XVI ст. власники *Старокостянтинова* подарували духовенству Успенської церкви хутір, який поклав початок селу *Попівці* [Бабишин 1962: 68–69; Перговський 1881: 167–170].

На території досліджуваного регіону великі земельні володіння належали князям Острозьким, Сангушкам і Заславським, а також нетитулованим феодалам Лабунським, Сенютам, Збараським та ін. Дрібні феодали отримували маєтки від держави і часто називали їх своїми іменами або іменами родичів.

У литовсько-польський період 7 міст та містечок Слуچه-Горинського межиріччя стали осередками урядової влади й отримали магдебурзьке право: *Гриців, Горинь-град (Крупець), Костянтинів (Старокостянтинів), Ляхівці (Білогір'я), Славута, Тихомель, Шепетівка.*

Феодальним *містом* (“городом”) вважалось поселення, в якому нараховувалося не менше кількох десятків ремісників, торгівців, тобто жителів, що займалися промислами (*Ізяслав, Старокостянтинів*). “Містечками виступали такі населені пункти, у яких торговельно-ремісничє населення відсутнє або складає кілька чоловік” (*Берездів, Судилків*) [Сас 1989: 18]. Містечок нараховувалося значно більше, ніж міст. Села склалися з невеликих окремих поселень, які згодом об'єднувалися в один населений пункт. До XV ст. був поширений малодвірний тип поселень. У XV–XVI ст. відбувся масовий перехід до багатодвірних поселень. Окремі дрібні поселення називалися кутками, селищами, частіше – дворищами або землями. Іноді селищами називали сукупність дворощ [Стельмах 1964: 44–45].

Поряд із розвитком феодальних відносин почався процес відокремлення ремесел від сільського господарства. Особливої ваги набуває видобуток болотяної залізної руди. З цією метою люди оселялися на берегах річок, де були поклади руди, з якої виплавлялося залізо. Так з'явилися поселення з локативно-квалітативними назвами (*Рудка, Руда, Заруддя*).

З кінця XV ст. на територію Волині почалися татарські набіги, які супроводжувалися розоренням міст і сіл, спустошенням краю. З метою оборони південно-східної Волині від татар була створена Кузьминська волость, до складу якої входили північні села сучасного Волочиського району, західна частина Старосинявського, Старокостянтинівського, південна частина Ізяславського, східна і південна частина Білогірського, східна частина Теофіпольського і увесь Красилівський райони. Але тут не

було об'єднувального центру – замку-фортеці, що не давало можливості організувати належний рівень оборони у середині XVI ст. Після реорганізації Кузьминської волості опорним пунктом захисту від кочівників стає *Красилів* [Байдич 1998: 135–136; Пасіченко 1994: 123].

У 1569 році, за Люблінською унією, утворилася Річ Посполита, внаслідок чого територія Волинського воєводства потрапила під владу Польщі. Крім українських та литовських магнатів, з'являються ще й польські, які починають засновувати свої містечка й села. Польська шляхта часто не визнавала влади магістрату і, оселяючись у передмістях, утворювала так звані *юридики*, тобто міські території з жителями, які повністю або частково контролювалися феодальними власниками. Завдяки юридикам феодали укріплювали свої позиції у містах. Разом з тим це завдавало шкоди міській економіці, оскільки населення юридик не сплачувало податків і було конкурентом міщанам з торговельно-ремісничого боку [Баранович 1959: 101; Сас 1989: 169].

Протягом XVI ст. процес виникнення нових поселень триває, причому особливою рисою забудови була наявність оборонних укріплень. Населення збільшувалося за рахунок переселенців та втікачів, але у зв'язку з турецько-татарськими набігами його природного приросту не було [Сас 1989: 25]. Через *Остропіль*, *Старокостянтинів*, *Красилів* та *Базалію* проходили татарські Чорний та Кучманський шляхи. Саме на цій території виникло багато поселень з назвами патронімічного характеру, утвореними за допомогою формантів **-івц-і**, **-инц-і** (25,5 % – *Дідківці*, *Яхнівці*, *Лагодинці*, *Серединці*); реєструються і більш давні ойконіми на **-ич-і** (2 % – *Мацевичі*). Тікаючи від татар, селяни оселялися у важкодоступних місцях і утворювали там поселення, які отримували назву від імені чи прізвища власника або першопоселенця. Це, зокрема, назви із суфіксом **-івк-а** (14,1 % – *Рябіївка*, *Чепелівка*). Частина ойконімів відображала особливості місця поселення (*В'язовець*, *Зелена*, *Калинівка*,

Пеньки, Цвітоха), вони становили 2–4 %. В ойконімії також поширилися складені назви, оскільки біженці та переселенці часто новостворене поселення називали іменем колишнього села, додаючи квалітативний прикметник (*Велика Ведмедівка, Велика Шкарівка*).

Часто розселення відбувалося окремими дворищами або хуторами. Назви поселень могли виникати шляхом ойконімізації цих адміністративно-територіальних термінів [Єсюнін 1998: 261–263], наприклад: *Двірець, Дворище, Хутори*. Крім того, феодали намагалися заселяти спустошені села та вільні землі, обіцяючи переселенцям певні пільги, тобто “волі”, “свободи”. Таким чином виникали населені пункти з відповідними назвами (*Слобідка, Волиця*) [Баранович 1955: 22; Баранович 1959: 165; Боплан 1832: 133; ІМІС 1971: 14; Стельмах 1964: 67].

У 40-х рр. XVII ст. у Волинському воєводстві налічувалося 97 міст і містечок, з них 10 – у південно-східній Волині. Ряд населених пунктів тільки почав переростати у міста, а по суті це були поселення сільського типу [Бойко 1963: 89].

Поглиблення суспільного поділу праці, зростання внутрішнього ринку і активізація товарно-грошових відносин сприяли тому, що, поряд зі старими містами, виникали нові міські поселення зі значною кількістю ремісників. У зв'язку з цим розвивається фільварково-панщинна система господарювання, внаслідок чого утворюються фільварки та хутори (*фільварок* – це хутір, ферма, замиський дім [Грінченко 1909: IV, 376]; *хутір* – це невелике поселення постійного проживання, розташоване на віддалених землях [Стельмах 1964: 152]). Звичайно фільварок створювався в межах одного населеного пункту (переважно містечка або великого села, де був комплекс господарських будівель і проживало багато кріпаків) [Баранович 1959: 76; Зінченко 1994: 177; ІМІС 1971: 15; Мал. сл. 1997: 422; Маркіна 1961: 51–53; Стасюк 1993: 14]. Сукупність містечок, сіл, хуторів та фільварків утворювала ключі. Керували цими

господарсько-адміністративними одиницями економи, або губернатори. У підпорядкуванні ключів були ставки, пасіки, ліси, за якими наглядали певні люди. Оскільки південно-східна Волинь мала розвинуте землеробство, то саме тут найбільше процвітало фільваркове господарство. За свідченням інвентаря 1603 року, у Старокостянтинівському ключі було 89 міщанських фільварків, які часто об'єднували по 2–3 села. Багато фільварків зареєстровано у Ляховецькому ключі (кількість їх постійно змінювалася через татарські напади та шляхетські наїзди), 18 – біля Острополя.

Фільваркові господарства сприяли зростанню торгівлі та вивозу продукції за кордон. З метою збільшення власних прибутків феодали створювали митниці, на яких брали податок за перевезення товарів через королівські та феодальні володіння. Згодом на місцях таких митниць виникли села *Митинці*, *Купина* [Бабишин 1962: 82–83].

Поряд з адміністративним терміном *село*, з'являються АГТ *деревня* і *сільце*. Це значно менші поселення, які згодом могли перерости в села або ж зникнути. Відомий і термін *селище* – досить велике село, слобода, де є більше однієї церкви; знищене або спалене поселення [Даль 1955: VI, 172]. Іноді ці АГТ ойконімізовувалися (у Случе-Горинському межиріччі з такими назвами зафіксовано 4 населені пункти). Перестало бути основною господарською одиницею *дворище* (двір з кількома житловими будинками, де жили окремі сім'ї). У XVII ст. від дворощ залишилася лише традиційна назва, а як господарська одиниця вони майже не відрізнялися від ланових господарств [Бойко 1963: 92, 144, 151, 263, 285; Стельмах 1964: 152; Яковенко 1993: 263].

Розвиток товарного виробництва сприяв збільшенню кількості підприємств, де переробляли цукрові буряки, ліс, зерно. У другій половині XVI – першій половині XVII ст. значного поширення набули поташні, залізорудні промисли, з'являються гуральні, броварні, млини.

Навколо цих об'єктів виникають поселення, назви яких пов'язані з характером виробництва (*Бурта, Гута, Майдан*). Значного поширення на досліджуваній території ці ойконіми набули у ХІХ ст. – 0,9 % (*Буда, Майдан, Рудня, Смолярня, Тартак, Цукроварня* та ін.).

У цей період зафіксовано села, які мали подвійні назви. Такі ойконімні дуплети могли виникати або внаслідок дозаселення запустілих після татарських набігів сіл, в яких стара назва функціонувала паралельно з новою, або ж при злитті двох сіл (*Рудка-Святець, Рудка-Турувка*) [Бучко 1966: 97].

У середині ХVІІ ст. в Україні почалася визвольна війна під проводом Б. Хмельницького. Перемога М. Кривоноса над військами І. Вишневецького та Я. Тишкевича зумовила повстання на півдні Волині і започаткувала становлення тут інституцій Української держави. Почалося масове покозачення селян і міщан та створення ними козацьких полків. До весни 1649 року на Волині як адміністративно-територіальні одиниці були сформовані чотири полки: Звягельський, Любартівський, Миропільський та Остропільський. Ці реєстрові козацькі полки поділялися на сотні та десятки. Територія полку включала населені пункти, де жили козаки; назва давалася від імені міста та містечка, в якому зосереджувалася полкова адміністрація.

Протягом невеликого періоду в цьому регіоні було ліквідовано велике і середнє панське володіння та фільварково-панщинну систему господарювання; почалося утворення козацьких господарств фермерського типу. Навесні 1649 року польський уряд почав наступ на південно-східну Волинь, і після Зборівського договору ця територія знову відійшла до Речі Посполитої. [Назаренко 1995: 114–117; Степанков 1994: 114–117]. За даними І. Крип'якевича, під кінець гетьманства Б. Хмельницького українські війська зайняли прикордонні території Волині, а за гетьманування І. Виговського в *Полонному, Заславлі* та

Старокостянтинові існували козацькі залоги [Крип'якевич 1966: 136; МСІУ 1997: 95].

Після відновлення польсько-шляхетського панування територію Волині знову поділено на повіти і волості, які територіально не були чітко окреслені. Деякі частини воєводства становили староства, тобто королівщини. У XVII ст. почалося різке скорочення королівських володінь і перехід їх у приватну власність, що значно підірвало польську владу на Волині [Компан 1963: 110].

На думку дослідників, на кінець XVII ст. населення Волині значно збільшилося. Цьому сприяли міграції людей із Галичини і Холмщини, де для бідноти були нестерпні умови життя, та переселення з південно-східних воєводств, розорених внаслідок визвольної війни середини XVII ст. та турецько-татарських набігів. Укотре польська шляхта створювала всі умови переселенцям та втікачам за допомогою “воль” та “свобод” [Компан 1963: 60; Маркина 1961: 31]. Велика кількість таких новостворених поселень вимагала диференціюючого атрибутива, тому і з'являються ойконіми-словосполучення, де в ролі означення виступають ад'ектоніми або посесиви (2,07 %; наприклад: *Слобідка-Чернелівська, Кушнірівська Слобідка, Волиця-Керекешина, Волиця-Вонсовича*).

У другій половині XVII й особливо у XVIII ст. посилювалося закріпачення селян. Рятуючись від панщини, кріпаки часто тікали і створювали села на так званій займанщині. Виникали такі поселення безсистемно, і їхня номінація відбувалася без домінування певного типу ойконімів. Після виявлення владою поселень видавалися грамоти на володіння цими населеними пунктами новим феодалам, що часто зумовлювало перейменування денотатів [Стельмах 1964: 67]. Так, у XVIII ст. зафіксовано випадки перейменування багатьох поселень у зв'язку зі зміною власника або через інші обставини (*Голодьки* → *Антоніни, Глинники* → *Аннопіль, Хлопотин* → *Красностав, Човган* → *Теофіполь*).

Істотні зміни у повітовий поділ воєводств було внесено восени 1791 року сеймом Речі Посполитої. Волинське воєводство поділялося на шість повітів: *Володимиро-Чернігівський, Володимиро-Новгородський, Луцький, Кременецький, Горинський і Надслуцький* (до трьох останніх входила територія сучасної північної Хмельниччини. Повітовими центрами були *Кременець, Рівне, Красилів*). Кожен повіт складався з католицьких приходів як територіальних одиниць, а кожен приход мав певну кількість поселень. Влітку 1792 року нову адміністративно-територіальну реформу було анульовано і відновлено старий поділ на повіти [Крикун 1990: 142]

У 1793 році Правобережна Україна була інкорпорована до складу Російської держави. Для зміцнення своєї влади після другого поділу Польщі царський уряд запровадив новий адміністративно-територіальний устрій. Згідно з указом від 13 квітня 1793 року, Правобережна Україна поділялася на Брацлавське та Ізяславське намісництва, або генерал-губернаторства, і Кам'янецьку область. Поділ на воєводства був ліквідований. Головним містом Ізяславського намісництва запропоновано було зробити *Заславль* або *Костянтинів*. Губернську владу тимчасово було зосереджено у Житомирі. Проте такий адміністративний поділ Правобережної України не враховував історичних особливостей окремих регіонів і національного складу населення, не визначав точних меж губерній та повітів. Після третього поділу Польщі, у 1795 році, відбулися чергові зміни адміністративно-територіального устрою і утворено Волинське, Брацлавське і Подільське намісництва. Указом царського уряду 1796 року намісництва було ліквідовано, а замість них у 1797 році утворено Київську, Волинську і Подільську губернії. Волинська губернія у своєму складі нараховувала 12 повітів, які, у свою чергу, поділялися на стани та волості. Населені пункти північної Хмельниччини належали до Заславського, Новоград-Волинського, Кременецького, Острозького та

Старокостянтинівського повітів. Старокостянтинівський повіт протягом 1795–1804 років перебував у складі Подільської губернії.

Починаючи з 1797 року, вагомого значення набуває волость як адміністративно-поліцейський і судовий округ. Для ефективного управління державними селянами для неї встановлювалася певна територія, розмір якої визначався кількістю ревізійних душ. Отже, *волость* – це сукупність сіл та “деревень”, які підпорядковуються одному голові або волосному старшині. Територія південно-східної Волині поділялася на 43 волості [Детальніше про адміністративно-територіальний поділ див.: Антонович 1918: 56; Батюшков 1888: 229–235; Бондаревський 1961: 14; Бундак 1996: 22–23; Верховний 1960: 7–8; Даль 1955: I, 234; ЭС 1892: VII, 93–94; Євтушок 1992: 8; Зябловський 1810: 373; ІМІС 1973: 21; ІМІС 1971: 18; Каретников 1905: 41; Кихтюк 2000: 13; Коваленко 1966: 7; Крикун 1990: 142–143; Крикун 1993: 3; Крушинський 1867: 143; МСІУ 1997: 95; Обзор 1912: 2; Павлюк 1994: 126; Щербина 1970: 80–84].

Входження Правобережної України до складу Російської імперії після другого поділу Польщі, яка з 1804 року отримала офіційну назву Південно-Західного краю або Київського генерал-губернаторства (Київська, Волинська й Подільська губернії), фактично якісно майже не змінило характеру поміщицького землеволодіння [Приймак 1988: 120]. Як і протягом попередніх років, значну роль відігравали великі маєтки-ключі, що поділялися на фільварки.

Після польського повстання 1830–1831 рр. за наказом Миколи I було створено місцеві комісії для перевірки прав на дворянство, внаслідок чого зменшилася кількість дрібних поміщиків. Власники великих латифундій самостійно не могли ними управляти, тому ділили на окремі фільварки і здавали в оренду (зокрема, у південно-східній Волині зареєстровано 32 фільварки). Усе це призводило до занепаду великих поміщицьких

землеволодінь, оскільки орендні землі з часом переходили у власність держави або церкви.

Після поділів Польщі, з метою зміцнення своїх позицій на новозахоплених землях, царизм зберіг церковні землеволодіння. Однак у 30-х роках ХІХ ст. Микола І звелів зробити ревізію маєтків і розробити план ліквідації церковних землеволодінь на Правобережній Україні. Секуляризація церкви затяглася до 1861 року. Незважаючи на це, церква залишилася власником багатьох урочищ, фільварків та хуторів., про що свідчать реєстри населених пунктів 1899, 1906, 1910, 1911 рр. (документи попередніх століть таких поселень майже не фіксували). Зареєстровано 1,4 % назв відагіонімного та відеклезіонімного походження, наприклад: *х. Богородицької церкви, Вороновецький православний приход, Церковний посіл, Попова* та інші. Центром сільськогосподарського виробництва у більшості церковних маєтків також були фільварки. До середини ХІХ ст. спостерігалася тенденція до збільшення їхньої кількості або зростання обсягів господарства в межах окремого фільварку [Бундак 1999: 48–66; Зінченко 1994: 19–47].

У ХІХ ст. почала формуватися хутірська мережа поселень. До її складу входили такі поселення, як власне хутори, колонії, фільварки, населені урочища, присілки, висілки, ферми, лісові сторожки, будки тощо. Хутори закладалися феодалами або багатими селянами на своїх польових землях; переважно це були небагатодвірні поселення. Деякі з них розвинулися до відносно великих поселень, тобто сіл, інші – зникли. На досліджуваній території станом на 1899 рік існувало 247 хуторів, назви більшості з них пов'язані з прізвищами їхніх власників. Найбільш поширеними є генітивна (25,1 % – *Митлевича, Савицького, Яблонівського*) та номінативна (12 % – *Марченко, Черновський, Щерблюк*) форми найменування.

У різних місцях, залежно від умов, на заздалегідь призначеному місці (“уреченном”) з’явилися малодвірні поселення під назвою урочища (*урочище* – це природна межа, що відділяє одні земельні угіддя від інших, або ж саме земельне угіддя, відокремлене природною межею від інших місцевостей [ССУМ 1978: II, 483]). За своїм призначенням вони не відрізнялися від хуторів та ферм. Часто урочищами звалися ділянки під лісом або в ньому. Протягом XIX – на початку XX ст. зафіксовано 101 урочище (9,1 % від загальної кількості поселень). Назви їх переважно мотивуються географічними термінами, флоролексемами, мікротопонімами, наприклад: *Березина, Біла Глина, Горка Березинська, Соснина* та ін.

Крім вищезгаданих типів поселень, існували присілки та висілки. Це поселення, утворені на польовій землі біля великого села у зв’язку з нестачею в ньому ґрунтів. Присілками також звалися міські та інші селища, мешканці яких не займалися сільським господарством [Слащук 1994: 561–562; ССУМ 1978: II, 245; Стельмах 1964: 44, 142–152]. Серед зареєстрованих ойконімів цього типу переважають локативні іменниково-прийменникові словосполучення (*Виселок при с. Коханівка, Виселок при м. Шепетівка* тощо).

До населених пунктів також віднесено близько 200 лісових сторожок, казарм, корчем, ферм, залізничних станцій тощо, що становило 10,2 % від усіх найменувань-словосполучень; номінація їх засвідчила переважання ойконіміїчних еквівалентів (*Будка сторожа на 580 версті Пд.-Зх. З. Д., Контора лісна в урочищі Рудня*) та локативно-квалітативних (*Гнилий луг, Габрільська Слобода*) і посесивних (*Ковальського, Романин*) назв.

Волинська губернія зі своїми великими земельними угіддями постійно привертала увагу поселенців-імігрантів. Початок іноземному заселенню було покладено ще в часи існування Речі Посполитої. Першими колоністами стали сектанти із Західної Європи, які тут

оселялися завдяки пільгам, наданим землевласниками. **Колоніями** називали поселення осіб однієї національності або вихідців з одного міста, які проживали разом в іншій країні чи місті [Гофман 1998: 6]. На початку XIX ст. на Волинські землі почався вплив німецьких колоністів. У 1804 році біля м. *Кунів* була утворена перша колонія – *Антонівка*, у 1817 – колонія *Вальдгойма* та ін. Починаючи з 1817 року, царський уряд намагався стримувати колонізаційний рух. Якщо раніше сюди переїжджали втікачі від переслідувань або бажаючи отримати пільги, то у 30–60-х роках переселенці орендували або купували землі у поміщиків південно-східної Волині. Переважно це були німці – протестанти і католики із Пруссії, Німеччини, Австрії. Більшість їхніх колоній розрослася і має нині статус сіл (*Антонівка*, *Мар'янівка*).

Після 1861 року кількість колоністів на Волині значно збільшилася, цьому сприяли скасування кріпосництва, закон про право оренди земель усіма бажаними, польське січневе повстання 1863 року. Починають з'являтися чехи, русини. На досліджуваній території вони засновували невеликі посілки, які проіснували до початку XX ст. [Бармак 1994: 128; Воронин б. г.: 1–6; Забелин 1887: 166]. Номінація колонізаційних поселень відбувалася в основному шляхом присвоєння йому імені першопоселенця.

У кінці 1906 року почалася столипінська аграрна реформа, в результаті якої селяни отримали право виїжджати на хутори або відрубати й утворювати поселення. Це сприяло різкому збільшенню одноосібних господарств – хуторів (так, у Старокостянтинівському повіті станом на 1 січня 1912 року зафіксовано існування 779 одноосібних хуторів. Біля с. *Губин* засновано хутори *Липник*, *Калинівка*, *Новина* [Манкевич 1997: 29]). Більшість таких ойконімів мала локативно-квалітативну або посесивну семантику.

Протягом 1917–1921 рр. на території України постійно створювалися нові або трансформувалися старі повіти, волості, сільради. 1 лютого 1922 року Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет видав постанову “Про адміністративно-територіальний поділ України”, завданням якого було розроблення плану нового районування України. У серпні 1922 року було заборонено самовільно змінювати межі губерній, повітів і волостей, а в жовтні встановлено основні принципи поділу республіки [Збірник 1922: № 45, 669]. 12 березня 1923 року ліквідовані повіти і волості. На території Волинської губернії було утворено три округи: Шепетівський, Новоград-Волинський і Житомирський. Округи були приблизно удвічі більшими за повіт. Рішенням оргвиконкому від 29 травня 1923 року містечку *Шепетівці* надано статус міста і призначено окружним центром. На зміну волостям прийшли райони, які стали однією з основних адміністративно-територіальних одиниць, причому волості не роздрібнювалися, а цілком включалися до районів. До Шепетівського округу входило 13 районів при 153 сільрадах, тобто майже всі досліджувані населені пункти, за винятком частини Волочиського району, що увійшла до складу Проскурівського округу. Реформа 1923 року була завершена у 1925 році ліквідацією губерній та переходом до трьохступеневої системи управління (округ – район – сільська одиниця) [Збірник 1925: № 29–30, 435; Кіпран 1995: 105–108; Недух 1967: 74; Стоян 1965: № 4, 71–77].

У 1926 році було проведено Всесоюзний перепис населення, за підсумками якого видано збірники, що стосуються адміністративно-територіального устрою регіонів, зокрема південно-східної Волині. У Шепетівській окрузі зафіксовано 1144 поселення, з них 5 міст, 10 містечок, 568 сіл, 313 хуторів, 21 “деревня”, 16 урочищ, 11 фільварків. Як і в попередніх списках поселень (1899, 1906, 1910, 1911 рр.), до населених пунктів належали лісові сторожки, залізничні будки, казарми

та півказарми, станції та роз'їзди, водокачки та корчми. Статусу поселень набрали артїлі, призовгоспи, радгоспи, агробази тощо. Загальна кількість таких населених пунктів сягає майже 200 одиниць. Багато поселень з'являються вперше, але не фіксуються у наступних довідниках, очевидно, у зв'язку з приєднанням до іншого населеного пункту чи переселенням людей. Певна кількість поселень змінила свій статус: хутір → село, урочище → село, урочище → хутір, колонія → село, село → містечко тощо.

У системі назвотворення значних змін не відбувалося: ойконімізувалися адміністративно-господарські та географічні терміни, назви хуторів мали посесивний, квалітативний або ідеологічний характер, зареєстровано лише чотири перейменування (*Лашки* → *Березне*, *Янівка* → *Іванівка*, *Лабунь* → *Новолабунь*, *Березівка* → *Первомайське*) [ПпВп 1928: 2–108]. За даними адміністративного довідника “Шепетівська округа”, в регіоні налічувалося 824 заселених пункти [ШО 1926: 5].

У 1930 році було ліквідовано округи. Система управління стала двоступеневою: район – центр. 27 лютого 1932 року на шостій позачерговій сесії ВУЦВК прийнято постанову про перехід на трьохступеневу адміністративно-територіальну систему: район – область – центр. Тоді на Україні було утворено 5 областей: Харківську, Київську, Дніпропетровську, Одеську та Вінницьку, до якої і входила територія південно-східної Волині. У 1932–1935 рр. існувала прикордонна Шепетівська округа.

22 вересня 1937 року постановою ЦВК СРСР Вінницьку область було поділено на Вінницьку та Кам'янець-Подільську. Усі північні райони сучасної Хмельниччини увійшли до Кам'янець-Подільської області. У травні 1941 року обласний центр був перенесений до м. *Проскурова* [Кіпран 1995: 105–108].

Такий нестійкий адміністративно-територіальний устрій проіснував до початку Великої Вітчизняної війни. За наказом Гітлера, вся окупована територія поділялася на рейхскомісаріати, які ділилися на генеральні *округі*, а генеральні *округі* – на округи [Нім.-фаш. 1963: № 5, 14–15]. На окупованій території України утворено рейхскомісаріат “Україна”, який поділявся на генеральні округи. Західною з них була генеральна округа Волинь, у складі якої перебувала Кам’янець-Подільська область, що складалася з 9 округ [Верховний 1960: 9–11; Кіпран 1995: 105–108; Нім.-фаш. 1963: № 18, 30–31; № 18, 34–35].

Після Другої світової війни було відновлено довоєнну адміністративно-територіальну систему. У 1946 році південно-східна Волинь нараховувала 15 районів, до яких входило 708 населених пунктів, з них 5 міст (*Ізяслав, Полонне, Славута, Старокостянтинів, Шепетівка*), 2 смт (*Понінка, Ямпіль*), 675 сіл, 23 хутори.

Почався інтенсивний процес перейменування поселень насамперед із пейоративними, відетнонімними та іншомовними назвами. У досліджуваному регіоні було перейменовано 28 сіл [АТП 1947: 219–251]. В основі 13 нових назв лежать ГТ та АГТ (*Ляхівці* → *Білогір’я, Підлящики* → *Долинівці, Крачки* → *Кущівка, Ядвинин* → *Новосілка, Тиранівка* → *Прислuch* та ін.), 8 ойконімів перейменовано на україномовний лад (це відантропонімі утворення, більшість з яких з’явилася внаслідок трансформації польських імен в українські: *Янушівка* → *Іванівка, Юзефівка* → *Йосипівка, Юськівці* → *Йосипівці, Тадеушпіль* → *Фадіївка* тощо. Емоційно-експресивні ойконіми (5 назв) представлені такими варіантами: *Татарівка* → *Веселинівка, Кобиле* → *Веселівка, Свинна* → *Веснянка, Індики* → *Трудове, Свинна* → *Червоне*. До двох ойконімів було додано диференціюючі прикметники з квалітативним (*Старий Остропіль*) та локативним (*Прикордонна Улашанівка*) значенням.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 16 січня 1954 року на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією м. *Проскурів* було перейменовано на *Хмельницький*, а Кам'янець-Подільську область – на Хмельницьку [Радянське Поділля. – 1954. – № 12]. До 1960 року проведене скорочення районів. Північна Хмельниччина нараховувала 12 районів (розформовано Базалійський, Берездівський, Остропільський, Плужнянський, Теофіпольський райони (на місці Теофіпольського району утворено Мануїльський), до складу яких входило 677 населених пунктів, з них 5 міст, 9 смт, 2 хутори. Перейменовано було 3 поселення: два із них отримали ідеологічну назву (*Жовтневе*), третій ойконім мав локативне значення (*Збручівка*). У 1965 році у зв'язку з укрупненням районів розформовано Антонінський, Грицівський, Мануїльський та Полонський райони.

Починаючи із 1969 року, адміністративний поділ південно-східної Волині на райони став стабільним – 10 районів (Білогірський, Волочиський, Ізяславський, Красилівський, Полонський, Славутський, Старокостянтинівський, Старосинявський, Теофіпольський та Шепетівський). Кількість усіх населених пунктів становила 672, серед них 5 міст та 8 смт [АТП 1969: 446–448].

У цей час 9 поселень перейменовано, більшість новоутворених ойконімів мотивована географічними термінами (*Підгірне, Дібрівка, Лісова Волиця*) або має емоційно-експресивне (*Весняне, Дружнє, Мирлюбне*) та ідеологічне (*Жовтневе*) забарвлення.

Станом на 1 січня 1987 року досліджуваний регіон складався із 10 районів, де нараховувалося 2 міста обласного підпорядкування (*Славута, Шепетівка*), 6 – районного (*Волочиськ, Ізяслав, Красилів, Нетішин, Полонне, Старокостянтинів*), 8 селищ міського типу (*Антоніни, Базалія, Білогір'я, Війтівці, Гриців, Понінка, Теофіполь, Ямпіль*) і 600 сільських поселень [АТП 1987: 297–308].

На сьогодні у північній Хмельниччині зафіксовано 708 населених пунктів [Карта 2000] (динаміку ойконімного процесу в цілому – див Табл. 1.1, с. 43).

Протягом останнього десятиліття процес перейменування торкнувся двох сіл: *Мануїльське* → *Святець*, *Жовтневе* → *Дяків*. Населеним пунктам повернено їхні історичні назви.

Найбільше поселень зафіксовано у Старокостянтинівському (98 – 13,8 % від загальної кількості сучасних ойконімів), Красилівському (95 – 13,4%), Ізяславському (94 – 13,3 %) районах. Така густа локалізація поселень у цих районах зумовлюється тим, що *Ізяслав*, *Старокостянтинів* та *Красилів* є давніми містами, найбільшими промисловими і культурними центрами регіону. Крім того, Старокостянтинівський та Красилівський райони розташовані на межі з Поділлям, яке протягом тривалого часу перебувало під монголо-татарським ігом, рятуючись від якого, люди переселялися на Волинь і засновували тут нові поселення. *Ізяслав*, у свою чергу, з XII ст. був центром удільного князівства, з XVIII ст. – центром намісництва, що сприяло збільшенню кількості поселень і їхньому групуванню навколо міста.

Протягом XI–XX ст. в ойконімії регіону різною продуктивністю вирізнялися астіоніми. Серед 7 найменувань поселень, які дійшли до нас з XI–XII ст., 4 (57,1 %) становили назви міст. У XII–XIV ст., коли збільшилася чисельність поселень сільського типу, астіоніми становили 23,8 %. Починаючи з XV ст., кількість міських поселень відчутно зменшується: XV ст. – 8,6 %, XVI ст. – 3,9 %, XVII ст. – 4 %, XVIII ст. – 4,1 %, XIX ст. – 1,7 %, 1926 р. – 1,3 %, 1946 р. – 0,9 %, 1960 р. – 2,1 %, 1969 р. – 1,9 %, 1972 р. – 2,1 %, 1987 р. – 2,4 %, 2002 р. – 2,3 % (див. Табл. 1.1, с. 43).

Табл. 1.1. Динаміка ойконімного процесу південно-східної Волині

Час Тип поселення	IV–III тис. до н.е.	II–I тис. до н.е.	I–IV ст.	V–IX ст.	X–XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	1855р.	XIX ст.	1906–1911 рр.	1921–1926 рр.	1946р.	1967–1969рр.	2003р.
городище				5	33											
селище	23	22	63	30	20											
місто					1	1	1	3	4	4	4	4	5	4	5	6
містечко					4	5	11	16	16	13	14	14	10	1		
сМТ														2	8	6
село					16	52	287	429	435	517	524	596	671	675	657	651
“деревня”								14	16	55	75	71	21	1		
хутір							1	4	2	168	245	254	313	23	2	4
Фільварок								3	2	20	32	29	11			
урочище							1	1	1	78	101	64	16			1
інші типи						1	4	6	8	71	109	98	210	2		40
всього поселень	23	22	63	35	74	59	305	476	484	926	1104	1130	1257	708	672	708

Астіоніми на території Південно-Західного Поділля характеризуються подібною продуктивністю (XI–XIV ст. – 30 %, XV–XIX ст. – 4–7 %, 1926 р. – 2,2 %, 1946 р. – 0,9 %, 1960 р. – 1,9 %, 1972 р. – 2,5 %, 1992 р. – 2,7 % [Торчинський 1993а: 160]).

Зменшення кількості міських поселень на Хмельниччині пояснюється тим, що ця територія є передусім аграрною зоною України, що зумовлюється придатністю земель для сільського господарювання.

Отже, для південно-східної Волині характерні усі суспільно-історичні процеси, які відбувалися на території колишньої Волинської губернії. Історія заселення краю тісно пов'язана з динамікою ойконімного процесу: велика продуктивність патронімічних, відетнонімних, посесивних та родових назв поселень відображає особливості різних періодів розвитку системи ойконімів північної Хмельниччини.

1.2. Ойконіміїні варіанти та відойконіміїні утворення Случе-Горинського межиріччя

Офіційно затверджена форма будь-якої назви не може варіюватися [Суперанская 1974: 33]. Однак широке функціонування ойконімів в усному і писемному мовленні сприяють появі їхніх фонетичних, графічних, морфологічних, словотвірних та синтаксичних варіантів. Підтвердженням цього є свідчення різних історичних джерел: актів, карт, списків поселень тощо – *Лыцовка, Лычовка, Лычевка, Дычевка – Личівка; Тихомль, Tuschotel, Тихомель – Тихомель*.

Ойконімікон північної Хмельниччини нараховує 4175 варіантів (аллойконімів). “Без розгляду ойконімічних варіантів задовільне вивчення умов і особливостей існування та розвитку ойконімів здається неможливим [Карпенко 1966: 29]. Усі аллойконіми поділяються на

діахронічні та синхронічні, різносистемні та односистемні” [Карпенко 1966: 29–36; Суперанская 1974: 32–36].

До синхронічних варіантів відносимо ті, що функціонують на сучасному етапі розвитку системи назв поселень південно-східної Волині. Серед них розрізняють офіційні (708) та народні (590) найменування.

Найбільше синхронічних аллойконімів є фонетичними (орфоепічними); майже усі вони існують лише в усному мовленні.

Значна кількість фонетичних варіантів виникла через вплив російської мови. Це переважно чергування голосних звуків: *i // o* (249 випадків): *Берездов – Берездів, Ожаровка – Ожарівка; i // e (e)* (69): *Лесне – Лісне, Рєпки – Ріпки; u // i* (21): *Ліпівка – Липівка, Романіни – Романини; e // e* (14): *Ленінське – Ленінське, Малєнки – Малєнки*. Решта фонетичних змін відбулася під впливом діалектних особливостей мовлення: 1) чергування *e // u* (85): *Бирєжинці – Берєжинці, Лидянка – Лєдянка; u // e* (30): *Лагодєнці – Лагодинці, Мєслова – Мислова; o // y* (11): *Гулубча – Голубча, Сухужинці – Сохужинці; 2) протеза – y // гу, o // го, г // іг* (25): *Голійники – Олійники, Ігнатки – Гнатки; 3) метатеза* (4): *Вєдмедівка – Медведівка; 4) асиміляція іншомовних імен* (2): *Барбарівка – Варварівка; 5) епентеза* (1): *Коломля – Колом’є; 6) субституція* (1): *Горобіївка – Воробіївка; 7) зміна наголосу* (6): *Крївін, Пóляни*.

На території Південно-Західного Поділля також переважають синхронічні аллойконіми, утворені під впливом російської мови, зокрема вживання *o* замість *i* [Торчинський 1993а: 164].

Існування синтаксичних варіантів назв населених пунктів пояснюється тенденцією до мовної економії, коли замість словосполучення вживається одна лексема, так звані ситуативні варіанти [Карпенко 1966: 35] (68 випадків): *Лазучин – Малий Лазучин, Улашанівка – Прикордонна Улашанівка*. 39 аллойконімів утворилося внаслідок

перестановки компонентів у словосполученнях (*Друга Волиця – Волиця Друга, Чернелівська Слобідка – Слобідка-Чернелівська*).

Поряд з офіційними синхронічними варіантами побутують народнорозмовні назви поселень, що залишилися в мовленні з часів перейменування або зняття з обліку населеного пункту (22 аллойконіми: *Калинівка, Кошелівський посьолок – Вербівка, Волиця Йодко – Заслучне*).

Як морфологічний варіант зафіксовано лише 1 ойконім, який вживається зі зміною категорії числа: *Волочиски – Волочиськ*.

Під впливом російської мови більшість найменувань, утворених за допомогою суфіксів, до складу яких входив м'який знак, веляризувалися: *Білецьке – Білецьке, Хоровець – Хоровець*. Часто одному ойконіму властива наявність кількох варіантів одночасно (наприклад, *Велика Решнівка – чергування e // u, i // o, вживання* одиничної лексеми замість словосполучення). Поряд існують назви, які не мають жодного синхронічного варіанта (*Гута, Славута*).

Значно більшу кількість становлять діахронічні варіанти, тобто “різночасові, розмежовані часом... Вони заступають собою одне одного – коли з’являється наступний, попередній зникає” [Карпенко 1966: 30]. Потрібно відзначити, що для ойконімікону північної Хмельниччини характерне паралельне вживання кількох варіантів найменувань. Зафіксовано 3585 діахронічних аллойконімів, що становить 85,9 % від загальної кількості варіацій, з них українськомовних – 214 (5,1 %: *Белижинці – Білижинці, Зарудде – Заруддя*), російськомовних – 2663 (63,8 %: *Радушевка, Радошевка, Радошовка, Радошувка, Радышевка – Радошівка*), польськомовних – 548 (13,1 %: *Voloczyszca, Wolocziszce, Woloczicza, Woloczusza, Woloczyska, Woloszyck – Волочиськ*).

Вивчення іншомовних варіантів ойконімів підтверджує думку Ю. Карпенка, що в них кінець змінюється сильніше і частіше, ніж початок [Карпенко 1966: 32]. Південно-Західне Поділля характеризується

дещо іншими кількісними даними: всього 6135 варіантів (84,9 %), українських – 254 (4,1 %), російських – 3296 (53,7 %), польських – 2555 (41,7 %) [Торчинський 1993а: 165]. Така чисельна різниця між польськими варіантами обох регіонів Хмельницької області зумовлюється значно меншою наявністю детальних списків поселень південно-східної Волині в актах та архівах, ніж це стосується Південно-Західного Поділля.

Домінуючими серед діакронічних аллойконімів є фонетичні варіанти (1591 – 44,4 %). Як і на сучасному етапі, вони “відбивають як загальні фонетичні зміни даної мови, так і часткові, локальні явища” [Карпенко 1966: 31]. Найчастіше це проявляється у звукових чергуваннях: *i // o* (341 випадок): *Зубовцы – Зубівці, Подгора – Підгора; u // i* (291): *Грицев – Гриців, Орлинцы – Орлинці; i // e, e* (121): *Бордючев – Бордючів, Ершики – Іршики; i // u* (87): *Былчин – Більчин, Мали-Юначки – Малі Юначки; o // a* (63): *Агіевцы – Огіївці, Бардецкого – Бардецького; e // u* (32): *Дериші – Дереші, Малинки – Маленки; e // o* (29): *Вишнеполь – Вишнопіль, Лозично – Лозичне; a // o* (18): *Бочмановка – Бачманівка, Лодиги – Ладиги; інші (i // a, a // e, o // y, u // o, u // e, i // e тощо – 171): Водочка – Водички, Костенець – Костянець. Разом із чергуванням голосних відбувалися фонетичні зміни і в системі приголосних звуків: 1) чергування *к-ц, ш-с, ж-з, ч-щ* (35): *Вицентове – Вікентове, Скаровка – Шкаровка; 2) гіперизми (42): Габриловка – Гаврилівка, Ольжаниця – Ольшаниця, Футори – Хутори, Јапрол – Јапрол; 3) оглушення (15): Берестов – Берездів, Сгар – Згар, Храбусна – Храбузна; 4) веляризація (190): Лонковецкая – Лонковецька, Яблоновскаго – Яблоновського; 5) чергування *в // л* під впливом російської мови (11): *Болкуни – Бовкуни, Волковцы – Вовківці.***

Серед комбінаторних звукових змін виділяється епентеза (51 аллойконім). Вставлення звуків відбувалося під дією різних факторів:

спрощення вимови (*Коломле – Колом'є*), взаємодії з іншими мовами (*Волчковцы – Вочківці, Лопушино – Лопушне*).

Поряд з епентичними явищами поширеними є випадання звуків (47 варіантів), підставою для чого найчастіше ставали помилки в писемних фіксаціях (*Велбродинцы – Вербородинці, Гайдаки – Гайдайки*), зрідка – вплив сусідніх мов (*Владимирівка – Володимирівка, Prautin, Праутин – Правутин*).

Поява протетичних звуків в ойконімах мотивована різними причинами: діалектним впливом (12 – *Гиндики – Индики* (тепер *Трудове*), *Нордунце – Ординці*), субституцією (11 – *Еремеевцы – Вереміївці, Окнины – Вікнини*), нез'ясованими причинами (3 – *Адземелинцы – Жемелинці, Опадовка – Нападівка*). У 17 аллойконімів зафіксовано подовження приголосних, що в ад'єктивних формах не є нормою української літературної мови (*Закриничче, Кам'яний*).

Другу за чисельністю групу становлять графічні варіанти (898 – 25,1 %), до яких віднесено написання ойконімів з **ь, ъ, ѣ** (*Наталинь – Наталин, Орѣховка – Орхівка*), іншомовні варіації, що відрізняються написанням (*Bialotyn, Bielotyn – Білотин, Контора лѣсн. в лѣсу Бейzyma – Контора лісна в лісі Бейзима*), орфографічні помилки при фіксуванні назв у різних джерелах (*Бесарабія – Бессарабія, Акимомцы – Якимівці, Чеглузовъ – Човгузів*). Графічні варіанти не відбивають особливостей розвитку топонімії і є лише матеріалом для досліджень історії мови [Карпенко 1966: 31].

Морфологічне варіювання назв сприяє їхній перебудові відповідно до найбільш активних для певної мови, території і епохи моделей [Суперанская 1974: 34]. Морфологічні аллойконіми з'явилися внаслідок зміни категорій роду або числа та заміни прикметникового відмінювання іменниковим і навпаки (201 варіант – 5,6 %). У 82 випадках у назвах населених пунктів змінювався рід (40,8 % від усіх морфологічних

варіантів). Категорія роду в ойконімах є відносною: не завжди назва співвідноситься з денотатом (*х. Рудня*). Як правило, зміна родових форм проявляється в ад'єктомічних найменуваннях: середній рід – 35 аллойконімів (*Високо – Високий, Свинне – Свинна*), жіночий – 24 (*Березна – Березне, Чернятина – Чернятин*), чоловічий – 23 (*Білев – Білеве, Ганнусин – Ганнусине*).

Категорія числа є своєрідною в ойконімії, оскільки вона вказує не на кількість денотатів, а визначає число апелятива, що ліг в основу номінації. У 37,8 % морфологічних аллойконімів варіативність назв утворювала категорія числа. Переважаючим є вживання однини (45 варіантів): *Баглай – Баглаї, Ліщана – Ліщани*; плюральні аллойконіми фіксуються рідше (31 випадок): *Бельчани – Більчин, Вязовци – В'язовець*.

Вживання прикметникових форм назв замість іменникових відбулося у 21,4 % варіантів (43 аллойконіми: *Воробіївське – Воробіївка, Залужна – Залужжя*).

Словотвірні діяхронічні варіанти “фіксують конкуренцію словотворчих моделей, процес спеціалізації різних топонімічних афіксів” [Карпенко 1966: 31]. На території південно-східної Волині вони становили 4,1 % (146 випадків). У багатьох аллойконімах відбувалася заміна формантів **-івц-і**, **-инц-і** на **-івк-а** (22 – *В. Медведівці – Велика Медведівка. Немиринці – Немирівка*). Суфікс **-івк-а** міг замінюватися іншими морфемами або ж зникати взагалі (20 – *Адамовка – Адамів, Гулевка – Гулівці*). Чергування афіксів зафіксоване в 44 аллойконімах (*Вербівочка – Вербовка, Калюженська – Калюжна, Боровичка – М. Боровиця*), причому у 50 % цих варіантів кінцевою частиною були суфікси **-ів**, **-ин** (*Бачманов – Бачманівка, Гребенин – Гребенинка*). Занепадаючі форманти **-ич-і**, **-ович-і**, **-иц-я** замінювалися іншими (*Васьковичі – Васьківчики, Котельниця – Котелянка, Пашковичі –*

Пашуки). Префіксальні та флексійні варіанти назв виявлено лише в одиничних випадках: *Повелбородинцы – Вербородинці, Загорой – Загора*.

Відносно велику за чисельністю групу становлять синтаксичні діяхронічні варіанти (253 – 7,1 %), серед яких можна виділити три підгрупи. Кількісно переважають назви-словосполучення, вжиті замість одиничних лексем (120 – 47,4 %). Виникнення таких найменувань пояснюється різними причинами: 1) функціонуванням омонімічних ойконімів і необхідністю їхньої диференціації (*Волиця з-під Красилова – Волиця, Руда Святець – Святець*). Розрізнявальним компонентом найчастіше виступали прикметники (*Баглаи Большие – Баглаї, Березна-Татарська – Березна*) та числівники (*Мар'янівка Перша – Мар'янівка, другое Самчинцы – Самчики*); 2) існуванням на початковому етапі формування ойконімікону складених назв поселень, стрижневим словом яких були АГТ та ГТ, що згодом втратили своє семантичне навантаження і перестали вживатися (*Бачманово селище – Бачманівка, Радошинская пуца – Радошівка*); 3) значним побутуванням назв-словосполучень, які у ХІХ–ХХ ст. стали композитами (*Ново-Лабунь – Новолабунь, Суха Воля – Суховоля*).

66 (26,1 %) синтаксичних варіантів свідчить про зворотний процес, тобто вживання одиничного найменування замість словосполучення. Творення таких ойконімів було різним: 1) на розмір поселення або вік вказував демінутивний суфікс, а не диференціюючий компонент (*Клітенка – Мала Клітна*); 2) однойменні поселення почали розрізняти за допомогою інших лексем із ХVІ ст. (*Волиця – Волиця-Керекешина*).

Останньою підгрупою синтаксичних варіантів є аллойконіми, утворені шляхом перестановки компонентів у словосполученнях. Як правило, для всіх писемних пам'яток, що фіксували назви поселень, був характерний інверсійний запис (50 – 19,8 %: *Polonne Nowe – Ново-*

Полонне, Решнівка Коса – Коса Решнівка, Чернятин Великий – Великий Чернятин).

Найменшу кількість становлять народноетимологічні варіанти (56 – 1,6 %), що “засвідчують семантичні процеси в топонімії – осмислення і переосмислення топонімів” [Карпенко 1966: 31]: (*Миклаші* – в народі – від сл.-сп. “Мык-Ляше” (тікай ляше), насправді – від ос. н. Миклаш; *Сахнівці* – в народі – від сл.-сп. “саки нові” для риболовлі, насправді – від ос. н. Сахно).

Продуктивність різних типів діяхронічних аллоконімів на території Південно-Західного Поділля суттєво не відрізняється від досліджуваного регіону: фонетичні – 50,4 %, графічні – 28,3 %, морфологічні – 4,4 %, синтаксичні – 10,9 %, словотвірні – 4,9 %, народноетимологічні – 1,1 % [Торчинський 1993а: 165]. Порівняти з іншими регіонами неможливо у зв’язку з відсутністю відповідних даних.

Співвідношення окремих ойконіміїчних моделей з епохою, територією і діалектом дає їм можливість виступати хронологізаторами текстів, археологічних розкопок або історичних документів [Суперанская 1974: 41].

Отже, розгляд топонімічних варіантів сприяє кращому вивченню формування ойконіміїчної системи, визначенню умов, що стали панівними у той чи інший період розвитку семантико-словотвірної структури найменувань північної Хмельниччини.

Кожна семантико-граматична група апелятивної чи ономастичної лексики дає певну кількість похідних утворень, які становлять дериваційний ряд [Горпинич 1973: 3]. Сучасні східнослов’янські мови мають відтопонімні похідні, до яких входять відтопонімні прикметники та назви жителів населених пунктів. Ад’ектоніми та катойконіми фіксувалися в різних історичних пам’ятках іноді навіть раніше, ніж сам ойконім, наприклад: під 1383 р. згадується “... судник *взовецький*

Пилипко ...” [Акты 1862: II, 103], що дозволяє стверджувати думку про існування *с. В'язовець* у XIV ст. У роботі розглядається творення ад'єктонімів та катойконімів 708 назв поселень, які існують зараз на території північної Хмельниччини. За основу беремо дослідження В. Горпинича в галузі відтопонімного словотвору [Горпинич 1969, 1970, 1973, 1976, 1977, 1979]. Автор визначив 18 моделей, за якими утворюються відтопонімні прикметники [Горпинич 1976: 53–58]. У досліджуваному регіоні в різній кількості простежуємо наявність майже всіх моделей.

М–1 найбільш поширена в українській мові. Твориться вона шляхом приєднання суфікса **-ськ-** до твірної основи без елізії ойконімних формантів. Ад'єктоніми творяться майже від усіх топонімів на **-ичі, -ець, -ці, -иця, -щина, -поль, -піль, -город** та прикметникових за походженням [Горпинич 1976: 53]. За цією моделлю утворилося 176 ад'єктонімів (24 % від загальної кількості). Зокрема, від ойконімів на **-ів, -ин** – 53 номінації (7,5 % – *Капустин* – *капустинський, Селичів* – *селичівський*); на **-поль, -піль, -иця** та відприкметникові основи – 96 (13,6 % – *Єлизаветполь* – *єлизаветпольський, Ліщани* – *ліщанський, Хоровиця* – *хоровицький*); на **-івці, -инці** – 23 (3,2 % – *Ільківці* – *ільківський, Мокіївці* – *мокіївський*); на **-ець** – 7 (0,9 % – *В'язовець* – *в'язовецький, Колісець* – *колісецький*). На Південно-Західному Поділлі продуктивність М–1 є близькою: структурні типи на **-ів, -ин** – 4,6 %, на **-піль, -город**, прикметникові основи – 11,9 %, на **-ець** – 1,9 % [Торчинський 1993а: 221].

М–2 характеризується поєднанням твірної основи з елізією топоформанта та простого суфікса **-ськ-**. Найчастіше вона фіксується в утвореннях на **-ка** – 165 найменувань (23,3 % – *Іванівка* – *іванівський, Коржівка* – *Коржівський*), рідше – на **-ці** – 14 (1,9 % – *Загірці* – *загірський*). Активно вживаною ця модель є також на території України

взагалі і в Дністровсько-Бузькому межиріччі зокрема (22,9 %) [Горпинич 1976: 55; Торчинський 1993а: 221].

М-3 – твірна основа без елізії топоформантів + суфікс **-івськ-ий** – більш поширена у південно-східній Волині (127 – 17,9 %; *Бесідки – бесідківський, Іршики – Іршиківський*), ніж на Південно-Західному Поділлі (73 – 9,4 %) [Торчинський 1993а: 222]. Домінуючими при творенні цієї моделі виступають ойконіми у формі *pluralia tantum*.

М-4 відрізняється від попередньої елізією кінцевого форманта і характеризується низькою продуктивністю – 7 ад'ектонімів (0,9 % – *Лажева – лажівський, Підлісся – підлісівський*).

М-5 – твірна основа без елізії + суфікс **-анськ-ий, -янськ-ий**. Поєднувалися переважно прикметникові основи – 35 ад'ектонімів (4,9 % – *Весняне – веснянський, Дорогоща – дорогощанський*).

М-6 – основа з елізією + суфікс **-анськ-ий, -янськ-ий**: 4 – 0,6 % – *Котелянка – котелянський*. М-5 і М-6 у Дністровсько-Бузькому межиріччі також були відносно продуктивними – 6,3 % [Торчинський 1993а: 222].

М-9 – неелізована твірна основа + суфікс **-енськ-ий**: 14 – 1,9 % – *Городище – городищенський, Жабче – жабченський*. Південно-Західне Поділля – 1,2 % [Торчинський 1993а: 222].

М-10 – твірна основа з елізією + суфікс **-енськ-ий** – одна із найменш продуктивних на північній Хмельниччині – 2 (0,3 % – *Заморочення – замороченський*).

М-11 – неелізована основа + **-ецьк-ий** – становить 0,6 % (4 – *Мислова – мисловецький*).

М-12 – одна з найбільш поширених у регіоні. Твориться шляхом поєднання елізованої основи та форманта **-ецьк-ий** – 87 ад'ектонімів (12,3 % – *Білижинці – білижинецький, Яхнівці – яхновецький*).

М–14 – твірна основа з елізією + суфікс **-ицьк-ий** – (13 – 1,8 %: *Бронники – бронницький, Васьківчики – васьківчицький*).

М–16 – неелізована основа + формант **-овець-кий** – представлена одиничною назвою (0,1 % – *Шмирки – шмирковецький*). На Південно-Західному Поділлі М–12, М–14, М–16 не зареєстровані [Торчинський 1993а: 222].

Непродуктивними на території краю є моделі М–7 (твірна основа без елізії + формант **-инськ-ий**), М–8 (елізована основа + формант **-инськ-ий**), М–13 (неелізована основа + формант **-ицьк-ий**), М–17 (неелізована основа + формант **-анецьк-ий**) та М–18 (основа без елізії + формант **-инецьк-ий**).

Якщо усі однокомпонентні ад'єктоніми утворюються шляхом суфіксації, то прикметникові найменування від двослівних ойконімів з'являються внаслідок синтаксико-морфологічного способу, тобто словоскладанням. Оскільки творення ад'єктонімів від двочленних назв супроводжується суфіксацією, то для них характерні згадувані вище моделі. Найбільш уживаними є М–1 (27 – 3,8 %: *Великий Лазучин – великолазучинський, Старий Остропіль – староостропільський*) та М–2 (16 – 2,3 %: *Велика Медведівка – Великомедведівський, Кушнірівська Слобідка – кушнірівськослобідський*). Низькою продуктивністю характеризуються М–3 (7 – 1,9 %: *Малі Жеребки – маложеребківський*) та М–5 (5 – 0,7 %: *Велика Радогощ – великорradoгощанський*). У цих моделях відбулося поєднання препозиційного або постпозиційного прикметникового компонента зі стрижневим іменником. Продуктивність моделей залежить від структури твірних основ, а також від особливостей діалектного мовлення, місцевих традицій утворення ад'єктонімів, які часто суперечать нормам літературної мови.

На території Південно-Західного Поділля ці моделі складають відповідно 7 %, 0,3 %, 0,8 % і 1,6 % [Торчинський 1993а: 222].

Окрему групу становлять іменниково-числівникові ойконіми, ад'ектоніми від яких утворилися без суфіксів, шляхом приєднання інтерфікса – *Улянівка Друга* – *улянівсько-другий*, *Хотень Перший* – *хотенсько-перший* (4 – 0,6 %).

Крім офіційно затверджених, існує значна кількість синхронічних усномовних варіантів. Всього зафіксовано 1139 варіантів ад'ектонімів (аллад'ектонімів), з них – 883 фонетичних (77,5 % від загальної кількості). Виникали вони переважно під впливом російської мови і виражалися у чергуванні *i // o* (57,8): *Данилівка* – *даниловський*; *i // e, e* (13 %): *Пасічна* – *пасечнянський*; *ga // a* (0,9 %): *Ганнопіль* – *аннопільський*. Решта фонетичних змін відбувалася під впливом діалектного мовлення: *e // u* (15,9 %): *Перерослів* – *пирирослівський*; *u // e* (6,5 %): *Махаринці* – *махаренецький*; *vi // o, ga // a, z // iz, o // go* (1,5 %): *Онишківці* – *гонишковецький*, *Оріхівка* – *воріхівський*. Словотвірні варіанти ад'ектонімів з'являлися у зв'язку з усіченням форманта *-ець* в офіційних формах (11,1 % – 126 аллад'ектонімів: *Вовківці* – *вовківський* (офіційно – *вовковецький*), *Мончинці* – *мончинський* (офіційно – *мончинецький*)), рідше фіксувалася заміна інших суфіксів (5,8 % – *Гута* – *гутенський*, *гутівський* (офіційно – *гутянський*), *Нова Гребля* – *новогребельський* (офіційно – *новогреблянський*), *Плужне* – *плужнянський* (офіційно – *плужненський*)).

Синтаксичні аллад'ектоніми були наслідком економії мовленнєвих зусиль (75 – 6,6 %: *Новолабунь* – *лабунський*, *Старий Кривин* – *кривинський*).

Народноетимологічні варіанти простежувалися майже в усіх перейменованих назвах (27 – 2,4 % – *Миролюбне*, раніше *Погоріла* – *погорільський*, офіційно – *миролюбленський*).

Продуктивність різних типів аллад'ектонімів північної Хмельниччини майже не відрізняється від результатів дослідження

Південно-Західного Поділля, де фонетичних – 42,2 %, словотвірних – 13,7 %, синтаксичних – 6,3 %, народноетимологічних – 2,1 % [Торчинський 1993а: 223].

Коефіцієнт стабільності відойконімних прикметників південно-східної Волині становить 2,36, а без урахування фонетичних аллад'ектонімів – 1,59. У Дністровсько-Бузькому межиріччі – відповідно 3,34 і 1,59 [Торчинський 1993а: 223]. Визначили його за таким принципом: уся кількість ад'ектонімів поділена на кількість денотатів ($1139 + 708 = 1847$; $1847 : 782 = 2,36$).

Отже, ад'ектоніми дають можливість простежити “процес трансформації словотворчих засобів мови в слово як мовний факт” [Горпинич 1973: 16], шляхи реалізації різних моделей та функціонування їхніх варіантів. Найпродуктивнішими на території південно-східної Волині є М–1, М–2, М–3, М–5, М–12.

Поряд з відтопонімними прикметниками існують катойконіми, що є важливим структурним компонентом будь-якої ойконімійної системи. “Назвам жителів притаманна необмежена потенційність утворення... Оскільки в українській мові нараховується понад 30 катойконімних суфіксів, які майже вільно вступають у словотворчі зв'язки з основами будь-якої структури, то в системі катойконімного словотвору дуже багато варіантних форм” [Горпинич 1979: 3].

В українській мові зафіксовано 50 моделей множинних назв жителів, але на північній Хмельниччині, як і в суміжному регіоні, яскраво прослідковуються лише шість [Торчинський 1993а: 224–225].

М–1 – неелізована основа + формант **-ці** [тут і далі див: Горпинич 1979: 39–41]. До цієї моделі належать катойконіми, утворені від назв на **-ин**, **-ів**, **-піль**, **-щин-а** та інших безформантних конструкцій (153 – 21,6 % від загальної кількості катойконімів: *Губин* – *губинці*, *Майдан* – *майданці*).

М–2 – основа з елізією + формант **-ці** (166 – 23,4 %: *Волочиськ – волочисці, Тросщина – тросщинці, Христівка – христівці*). Найчастіше ця модель проявляється у похідних від ойконімів на **-ка**, в поодиноких випадках – на **-ськ-** та **-щин-а**.

М–3 – неелізована основа + формант **-ани** – відзначається високою продуктивністю на досліджуваній території (204 – 28,8 %: *Воронівці – воронівчани, Закіт – закотяни, Мокрець – мокречани, Теліжинці – теліжинчани*). Суфікси **-ан-**, **-ян-** сполучаються з найменуваннями на **-івц-і**, **-инц-і**, **-ець**, безафіксними ойконімами та ін.

М–5, М–6 (неелізована та елізована твірні основи + формант **-чан-и**) є менш уживаними (47 – 6,6 %: *Двірець – двірчани, Кам'янка – кам'янчани, Полонне – полончани*). Катойконіми цих моделей творяться шляхом приєднання словотвірних формантів до ойконімів на **-ець**, **-к-а** та прикметникового походження.

Окрему чисельну групу становлять назви жителів зі складним суфіксом **-івц-і**, для яких твірними основами стали плюральні ойконіми на **-к-и**: *Лонки – лонківці, Райки – райківці* (110 – 15,5 %). Значно рідше катойконіми утворювалися за допомогою інших суфіксів: **-івчан-и** (12 – 1,7 %: *Білецьке – білецьківчани, Гриценки – гриценківчани*).

Південно-Західне Поділля характеризується подібною продуктивністю моделей: М–1 – 17,3 %, М–2 – 17,4 %, М–3 – 29,8 %, М–5, М–6 – 8,8 % [Торчинський 1993а: 224–225].

Катойконіми північної Хмельниччини можуть утворюватися і від двоосновних ойконімів. Цей процес відбувається шляхом основоскладання із суфіксацією за моделями, властивими одночленим назвам: М–1 (18 – 2,5 %): *Велика Салиха – великосалисці, Малий Вишнопіль – маловишнопільці*; М–2 (11 – 1,6 %): *Велика Рішнівка – великорішнівці, Мала Калинівка – малокалінівці*, М–3 (19 – 2,7 %): *Великі Калетинці – великокалетинчани, Малі Зозулинці – малозозулинчани*; М–5,

М-6 (2 – 0,3 %): *Стара Гутиська – старогутищани*. Іменниково-числівникові катойконіми утворюються синтаксичним способом: *Волиця Друга – воличани другі* (3 – 0,4 %).

На території північної Хмельниччини зафіксовано 967 варіантів катойконімів, з них фонетичних – 735 (76 % від загальної кількості аллкатойконімів). Значна частина їх з'явилася внаслідок впливу російської мови. Найбільш яскраво це відображено в чергуваннях *і // о* (429 – 58,4 % від усіх фонетичних варіантів: *Копачівка – копачовці, Степ – степовці*), *і // е, є* (87 – 11,8 %: *Білогородка – белогородці, Нетішин – нетешинці*), *е // є* (30 – 4,1 %: *Клепачі – клепачани, Переросле – перерослевці*), *у // і* (17 – 2,3 %: *Лисогірка – лісогорці, Миклаші – міклашовці*) тощо.

Діалектні особливості мовлення зумовили такі фонетичні зміни у катойконімах: чергування *е // у* (96 – 13,1 %: *Веснянка – виснянківці, Северини – сивиринці*), *у // е* (47 – 6,4 %: *Кропивна – кропівняни, Траулин – трауленці*), *о // у* (3 – 0,4 %: *Голубча – гулубчани*), *в // у* (3 – 0,4 %: *Влашанівка – улашанівці*); протезу (13 – 1,8 %: *Олійники – голійничани, Устянівка – густянівці*); метатезу (2 – 0,3 %: *Криниця – кирничани*).

Словотвірні варіанти виникали внаслідок зміни суфіксів: *Березне – березненці* (аллкатойконіми – *березняни, березнянці*), *Дібрівка – дібрівці* (*дібрівчани*), *Малий Скнит – малоскнитці* (*малоскнитяни, малоскнитівці*). Всього зафіксовано 192 випадки (19,9 %).

Синтаксичні аллкатойконіми (57 – 5,9 %) функціонують в усному мовленні й утворюються від усіх двочленних найменувань: *Майдан-Лабунь – майдано-лабунці* (аллкатойконіми: *майданці, лабунці*), *Нова Криворудка – новокриворудці* (*криворудці*).

Зафіксовано 10 семантичних варіантів (1 %), які здебільшого збігаються з офіційним найменуванням села (*Верхняки – верхняки*,

Ставищани – ставищани), а іноді мають зневажливий характер (*Кошелівка – таргани, Москалівка – москалі*).

Твірною основою для 27 аллкатойконімів (2,8 %) стали колишні назви поселень: *Заріччя* (раніше *Війтівці*) – *зарічани, війтівчани, Йосипівка* (*Юзефівка*) – *йосипівці, юзефівці*.

Синхронічні варіанти катойконімів Південно-Західного Поділля кількісно майже не відрізняються від досліджуваного регіону: фонетичні – 68 %, словотвірні – 21,5 %, семантичні – 3,1 %, етимологічні – 1,4 %, синтаксичні 4,7 %. Коефіцієнт стабільності – 2,99, без урахування фонетичних варіантів – 1,64 [Торчинський 1993а: 225–226], у північній Хмельниччині – відповідно 2,36 і 1,32.

Отже, словотвір ад'єктонімів та катойконімів має багато спільного з відапелятивним словотвором. Але дія екстралінгвальних факторів та специфіка мотивуючих та мотивованих слів і дериваційних засобів дозволяє вважати їх онімними утвореннями.

Одним із складних питань у сучасній українській літературній мові є вивчення природи форм родового відмінка. Це стосується іменників чоловічого роду і форм множини як в апелятивній, так і в онімній лексиці. Правильне визначення генітивної форми назви поселення ускладнюється діалектним впливом. Тому кожна словникова стаття про наявні сьогодні населені пункти пропонує закінчення ойконіма в родовому відмінку. Варіативність цих флексій залежить від категорії роду і числа кожної номінації. Домінуючими виступають одночленні та двочленні найменування у формі жіночого роду (відповідно 229 одиниць – 32,3 % і 36 – 5,1 %). Генітивні однослівні іменникові утворення мають закінчення *-и*, якщо кінцевий основи – твердий приголосний (*Більчинка – Більчинки, Гурищина – Гурищини, Чепелівка – Чепелівки*: 185 – 80,8 %), та *-і*, якщо – м'який (*Брикуля – Брикулі, Порохня – Порохні, Хоровиця –*

Хоровиці: 28 – 12,2 %). Для прикметникових форм характерна флексія **-ої** (*Користова – Користової, Лажева – Лажевої*: 16 – 6,9 %).

У складених ойконімах жіночого роду відбувається узгодження обох компонентів, які мають закінчення **-ої -и / -і** (*Велика Медведівка – Великої Медведівки, Нова Гребля – Нової Греблі*: 28 – 77,8 % від усіх двочленних назв жіночого роду) та **-и / -і -ої** в інверсійних сполуках (*Волиця Польова – Волиці Польової; Слобідка-Красилівська – Слобідки-Красилівської*: 8 – 22,2 %). Серед назв населених пунктів у формі чоловічого роду також виділяють одночленні (116 – 16,4 %) із закінченням **-а / -я** (*Білопіль – Білополя, Манятин – Манятина*: 116 – 100 %) і двочленні (20 – 2,8 %) із закінченнями **-ого -а / -я** при прямому порядку слів (*Малий Вишнопіль – Малеого Вишнополя, Новий Кривин – Нового Кривина*: 17 – 8,5 %) та **-а / -я -ого** при непрямому (*Майдан-Петрівський – Майдана-Петрівського*: 3 – 15 %).

Ойконіми у формі середнього роду (80 – 11,3 %) – це лише одночленні ойконіми іменникового типу із закінченнями **-а / -я**, що збігаються із називним відмінком (*Білогір'я, Долоччя*: 23 – 28,6 %), **-а** (*Городище – Городища, Новодубище – Новодубища*: 3 – 3,8 %) та прикметникового типу із закінченням **-ого** (*Жабче – Жабчого, Лісне – Лісного*: 54 – 67,5 %).

Множинні ойконіми становлять другу за продуктивністю групу (одночленні: 218 – 30,8 %; двочленні: 17 – 2,4 %) з певною варіативністю флексій. Іменникові форми мають своєрідні моделі: основа на **-ець** + нульове закінчення (*Серединці – Серединець*: 92 – 14,9 %); основа на **-ок** + нульове закінчення (*Колки – Колок*: 33 – 15,1 %); основа на **-ан** + нульове закінчення (*Ставищани – Ставищан*: 5 – 2,3 %); основа на **-ин** + нульове закінчення (*Вікнини – Вікнин*: 2 – 0,9 %); закінчення **-ів** (*Новаки – Новаків*: 80 – 36,7 %).

Двочленні плюральні назви характеризуються такими флексіями: **-их -ів** (*Великі Мацевичі – Великих Мацевичів*: 7 – 41,2 % від усіх множинних складених найменувань), **-их** + нульове закінчення після основи на **-ок** (*Малі Пузирки – Малих Пузирок*: 6 – 35,3 %), **-их** + нульове закінчення після основи на **-ець** (*Великі Калетинці – Великих Калетинець*: 4 – 23,5 %).

На північній Хмельниччині зафіксовано 2 ойконіми-словосполучення, у яких відсутнє родове узгодження компонентів, тобто поєднуються лексеми чоловічого та жіночого роду (*Майдан-Вила – Майдана-Вили, Майдан-Лабунь – Майдана Лабуні*).

Закінчення родового відмінка має 201 народнорозмовний варіант. Коефіцієнт стабільності становить 1,28, у Дніпровсько-Бузькому межиріччі – 1,33 [Торчинський 1993а: 227]. Найбільш уживаним є чергування фіналей ойконімів **-ець** → **-ців** (*Івановець – Іванівців*: 125 – 62,2 % від загальної кількості варіантів), **ок** → **ів** (*Лонок – Лонків*: 43 – 21,4 %) та **а** → **у** (*Степа – Степу*: 27 – 13,4 %). Рідше відбуваються інші зміни: **ів** → **ок** (*Моньків – Моньок*: 6 – 2,9 %), нульове закінчення → **ів** (*Вільшан – Вільшанів*).

Отже, на південно-східній Волині назви поселень жіночого роду становлять 37,4 % від загальної кількості найменувань (265), чоловічого – 17,8 (126), середнього – 11,3 % (80), плюральні номінації – 33,5 % (237). Найчастіше генитивні форми ойконімів мають закінчення **-и, -і** (у жіночому роді), **-а** (у чоловічому роді), **-ого** (у середньому роді), нульова флексія (у множині).

На території Південно-Західного Поділля також домінуючими є ойконіми у формі жіночого роду та плюральні найменування, а система закінчень у родовому відмінку відрізняється переважно лише кількісно [Торчинський 1993а: 227–228].

Таким чином, ад'ектоніми, катойконіми та генітивні форми ойконімів південно-східної Волині утворилися за моделями, властивими усій території України. Народні варіанти цих утворень виникали під впливом російської, частково польської мови, волинсько-подільського говору української мови.

Висновки до розділу I

Заселення території північної Хмельниччини почалося ще в період палеоліту, що підтверджують різні археологічні пам'ятки, представлені стоянками, поселеннями, городищами, курганными групами тощо.

Протягом IX – поч. XX ст. південно-східна Волинь перебувала у складі Волинського воєводства, Волинської губернії і пройшла ті самі політичні, суспільно-історичні періоди, що й ці державні утворення. У XX ст. територія стає складовою частиною Хмельницької (Кам'янець-Подільської) області.

Розселення мешканців у досліджуваному регіоні на початковому етапі проходило вздовж річок, озер, біля лісів, на землях, придатних для землеробства і скотарства, про що свідчать назви, мотивовані ландшафтними та геоботанічними термінами. Різке збільшення кількості населених пунктів в історичних джерелах засвідчене у XV–XVIII ст., чому сприяли розвиток феодальних відносин, збільшення землеволодінь, експансія Литви, Польщі, Росії, посилення церковного впливу на державне управління. У цей період стали продуктивними відантропонімі найменування, що вказували на посесивні, патронімічні та родові ознаки; часто в назвах відбивалися певні види занять мешканців. Незважаючи на постійні спустошливі монголо-татарські й турецькі набіги, кількість населених пунктів збільшувалася внаслідок роздрібнення великих та утворення нових поселень у непрохідних місцях. Це впливало на

ойконімотворення: назви мотивувалися іменами першопоселенців, диференціювалися квалітативними прикметниками *малий, новий, нижній* тощо. Активний розвиток приватної власності сприяв виникненню значної кількості малодвірних господарств, в основу назв яких лягли прізвища посесорів.

Різке збільшення чисельності ойконімів зафіксоване у XIX ст., що зумовлено наявністю топографічних та військових карт і реєстрів населених пунктів. У вперше зафіксованих назвах відбито різні мотиваційні відношення, що впливали на процес номінації: локативні, квалітативні, посесивні, локативно-посесивні, квалітативно-посесивні, емоційно-експресивні тощо. Певною активністю характеризуються відмікротопонімні назви поселень, оскільки значна кількість мікрооб'єктів у XIX – I трет. XX ст. набула статусу ойконімів. Адміністративно-територіальні реформи, переписи населення у радянський період стабілізували кількісну картину ойконімікону південно-східної Волині. З обліку населених пунктів було знято усі малодвірні поселення (хутори, урочища, призвагоспи, ферми, залізничні будки, лісові сторожки тощо). Інакомовні, відетнонімні, пейоративні назви замінювалися емоційно-експресивними, ідеологічними та нейтральними лексемами.

Кожну назву населеного пункту в усному і писемному мовленні супроводжують ойконімні варіанти та відойконімні похідні.

Найбільш поширеними в аллойконімах є фонетичні чергування звуків *і // о, і // е, є, е // и, о // у, и // і*, явища протези, метатези, субституції, веляризації, що є наслідком діалектного та іншомовного впливів на українську літературну мову.

Поряд з фонетичними виявлено ряд морфологічних (зміна категорії роду, числа), синтаксичних (вживання одиничних лексем замість словосполучень і навпаки, перестановка компонентів), графічних

(написання **ь, ъ, ѣ**) і народнорозмовних синхронічних та діяхронічних варіантів.

Відойконімні похідні, тобто ад'єктоніми та катойконіми, є невід'ємною частиною будь-якої ойконімійної системи і творяться згідно з моделями, визначеними В. Горпиничем. З 18 моделей ад'єктонімів для північної Хмельниччини характерні 12, а з 50 моделей катойконімів – 6, що зумовлено діалектною специфікою регіону і великою кількістю однотипних словотвірних ланцюжків.

Генітивні форми ойконімів мають різні закінчення залежно від роду та числа: сингулярні назви жіночого роду – **-и, -і, -ої**, чоловічого і середнього родів – **-а, -я, -ого**; плюральні назви – **-ів, -ок, -ець, -их**. Разом із унормованими в уснома мовленні побутують варіантні форми родового відмінка із закінченнями **-у, -ців** тощо.

Система ойконімів північної Хмельниччини, ойконімні варіанти та відойконімні утворення відбивають усі суспільно-політичні, історичні та економічні процеси, що відбувалися на території досліджуваного регіону, оскільки власні назви є джерелом екстра- та інтралінгвальної інформації, яку несуть мотивуючі лексеми та словотвірні афікси.

РОЗДІЛ II

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОЙКОНІМІКОНУ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНИ

2.1. Структура назв населених пунктів північної Хмельниччини за семантикою твірної основи

Однією із проблем топоніміки є “відсутність досконалої класифікаційної схеми слов’янських ойконімів” [Худаш 1991: 5]; це стосується і семантичної деривації. Вітчизняні та зарубіжні ономасти визначали різні групи ойконімів за семантикою твірної основи, але всі вони зводилися переважно до одного: поділ на відонімні та відапелятивні. Такий поділ, як зауважує Ю. Редько, зумовлений тим, що “назви населених пунктів утворювалися, головним чином, двома шляхами: по-перше, за своїм краєзнавчим характером, і, по-друге, від особових назв, причому цих значно більше” [Редько 1958: 228]. Крім цього, розгляд семантики ойконімних основ дозволяє виявити ряд лексем, які не зафіксовані в історичних джерелах або зникли із сучасної мови, але збереглися в назвах поселень [Бучко 1994: 110; Теория 1986: 110; Торчинський 1993: 11].

У зв’язку з існуванням регіонального дослідження Південно-Західного Поділля і з метою створення цілісної картини розвитку ойконімії Хмельницької області, будемо розмежовувати назви, похідні від онімів та апелятивів, і детально їх класифікувати за типами лексичної деривації.

На території південно-східної Волині, як і Південно-Західного Поділля, назви поселень, мотивовані онімами, майже завжди переважали над апелятивними утвореннями (див. Табл. 2.1, с. 66–67):

Табл. 2.1. Класифікація ойконімів північної Хмельниччини за семантикою твірних основ

Час Твірне слово	XI–XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	1906– 1911 pp.	1921– 1926 pp.	1946 р.	1967– 1969 pp.	2003 р.
антропоніми	85,7% 12	85,1% 40	87,6% 221	83,7% 302	84,7% 323	59,2% 599	61,3% 564	68,4% 574	78,4% 406	79,5% 380	74,1% 377
ойконіми		2,1% 1	3,6% 9	6,4% 23	5,2% 20	22% 223	20,9% 192	16,8% 141	10,% 54	7,8% 37	14,1% 72
гідроніми	14,3% 2	10,7% 5	4,8% 12	3,8% 14	3,7% 14	2,8% 28	2,6% 24	3% 25	3,9% 20	4,8% 23	4,5% 23
етноніми		2,1% 1	1,6% 4	2,2% 8	2,4% 9	2,1% 21	2,4% 22	2,8% 23	1,9% 10	1,9% 9	1,8% 9
хороніми						0,2% 2	0,2% 2	0,1% 1	0,4% 2	0,4% 2	0,4% 2
ороніми				0,3% 1	0,3% 1	0,1% 1	0,1% 1	0,1% 1	0,2% 1	0,2% 1	0,2% 1
мікротопоніми			2,4% 6	3,6% 13	3,7% 14	12,4% 126	11,4% 105	8,7% 73	4,6% 24	4,6% 22	4,1% 21
агіоніми						1,2% 12	1,1% 10				
геортоніми								0,1% 1	0,2% 1	0,8% 4	0,8% 4

Час Твірне слово	XI–XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	1906– 1911 pp.	1921– 1926 pp.	1946 p.	1967– 1969 pp.	2003 p.
ГТ	22,2% 2	29,2% 7	21,1% 19	22,4% 32	21,9% 30	27,1% 153	29,7% 152	20,2% 118	25,2% 74	23,6% 66	23% 65
АГТ	11,1% 1	12,5% 3	11,1% 10	9,1% 13	9,5% 13	18,4% 104	19,2% 98	31,1% 187	7,5% 22	6,4% 18	7,1% 20
флоролексеми	11,1% 1	12,5% 3	5,6% 5	4,9% 7	5,1% 7	6,6% 37	6,8% 35	5,7% 33	8,5% 25	8,2% 23	8,5% 24
інші апелятиви	22,2% 2	16,7% 4	21,1% 19	23,8% 34	23,4% 32	15,1% 85	12,7% 65	11,8% 69	15,9% 47	16,1% 45	15,9% 45
прикметники	33,3% 3	20,8% 5	32,2% 29	33,5% 48	35,8% 49	28,9% 163	27,1% 139	23,5% 137	39,8% 117	42,5% 119	41,3% 117
числівники			7,8% 7	5,6% 8	3,6% 5	3,7% 21	3,9% 20	7,4% 43	2,4% 7	2,5% 7	3,5% 10
дієслова		4,2% 1	1,1% 1	0,7% 1	0,7% 1	0,2% 1	0,6% 3	0,3% 2	0,7% 2	0,7% 2	0,7% 2
назви невідомої мотивації		1,4% 1	0,3% 1	0,2% 1	0,2% 1	0,5% 7	0,3% 5	0,5% 7	0,1% 1	0,1% 1	0,1% 1
ВСЬОГО НАЗВ	23	71	343	505	519	1583	1437	1429	813	759	793

(XI–XIV ст. – відповідно 60,9 % і 43,5 % від загальної кількості ойконімів; XV ст. – 66,2 % і 72,8 %; XVI ст. – 73,5 % і 76,5 %; XVII ст. – 71,5 % і 73 %; XVIII ст. – 73,4 % і 64 %; XIX ст. – 63,9 % і 60,9 %; I трет. XX ст. – 64 % і 55,1 %; 1946 р. – 63,7 % і 63,3 %; 60-і рр. XX ст. – 62,9 % і 64,7 %; 2003 р. – 64,2 % і 1992 р. – 60,9 %) [Торчинський 1993а: 170]). В інших регіонах України, зокрема на Буковині, Львівщині, Покутті, відонімні назви становлять близько 50 % [Бучко 1992: 30–31; Карпенко 1967: 19; Черняховская 1966: 5–9].

Заселення нових земель, розвиток феодальних і капіталістичних відносин, розшарування суспільства сприяли процесу номінації поселень за іменем їхніх засновників або власників. Ця тенденція була поширена на всіх слов'янських територіях. На північній Хмельниччині відантропонімні ойконіми завжди домінували: XI–XIV ст. – 85,7 %; XV ст. – 85,1 %; XVI ст. – 87,6 %; XVII ст. – 83,7%; XVIII ст. – 84,7 %; XIX ст. – 59,2 %; поч. XX ст. – 61,3 %; 1926 р. – 68,4 %; 1946 р. – 78,4 %; 1967–1969 рр. – 78,4 %; 2003 р. – 74,1 % від усіх відонімних назв поселень. Територія Дністровсько-Бузького межиріччя характеризується значно меншою кількістю назв, мотивованих особовими іменами: до XV ст. – 43,5 %; XV–XVII ст. – 72,8–76,5 %; XIX – поч. XX ст. – 60,5 %; I трет. XX ст. – 55,1 %; 1946 р. – 63,3 %; 1992 р. – 60,9 % [Торчинський 1993а: 170–171]. В основах ойконімів зберігається значна кількість найдавніших антропонімів, не зафіксованих в історичних джерелах [Бучко 1994: 110]. 45,5 % виділених назв досліджуваного регіону утворилися від слов'янських автохтонних особових власних імен (*Мирутин, Шмирки*). До цієї категорії віднесено найменування, твірні основа яких може розцінюватися як відантропонімна і як відапелятивна (*Вовківці, Жабче*). “Складність вирішення проблеми розмежування таких антропонімів... полягає в тому, що справжні мотиви їх виникнення вже безповоротно втрачені” [Худаш 1991: 25–26]. Після прийняття

християнства поряд із слов'янськими автохтонними особовими іменами ойконімотвірними стали і церковно-християнські імена, які лягли в основу 14,9 % найменувань поселень північної Хмельниччини (*Адамів, Данилівка*).

“Найдавніший іменник наших предків ... найповніше збережений в основах архаїчних ойконімів із суфіксами -jь (-ja, -je), -ичі, -ів (-ов), -ин, -івці, -инці, -ани та ін.” [Бучко 1994: 110].

36,4 % становлять ойконіми, мотивовані прізвищами та прізвиськами, які могли вживатися у формі називного чи родового відмінків однини або множини. Плюральні утворення найчастіше вказували на роди, що проживали в поселеннях (*Миклаші, Синютки*), а сингулярні – на особу, якій належав населений пункт (*Глинського, Михля*). У I трет. XX ст. було зафіксовано ойконіми, до складу яких входило ім'я або його ініціали та прізвище (*Писарчука Д., Федючка Хведора*). Як правило, власниками таких поселень були члени однієї родини, і для їх диференціації використовувалися імена, як у попередні століття – прикметники та числівники. Назви цього типу становили 1,7 %. Таку ж кількість складають ойконімізовані андроніми. “За давніми руськими законами жінки могли одержувати землю в спадщину і володіти нею” [Гумецька 1958: 43]. Жіночі імена були твірними основами ойконімів лише у XIX – I трет. XX ст. (*Карасиха, Михайлючка, Ольгин*). Назви поселень, похідні від жіночих імен, зареєстровані у XVIII ст., мали меморіальний характер (*Єлизаветполь, Теофіполь*).

Зародження патріархальних та родових відносин сприяло називанню родів за іменами їхніх патріархів чи родоначальників, звідки й беруть свій початок у слов'янській ойконімії патронімічні і так звані родові назви [Худаш 1991: 13] (*Онишківці, Теліжинці, Деркачі, Чепці*). Назви цього типу у південно-східній Волині мали відносно стабільну продуктивність: XV ст. – відповідно 30 % і 2,5 %; XVI ст. – 39,4 % і 9 %;

XVII ст. – 30,8 % і 12,9 %; XVIII ст. – 28,8 % і 14,9 %; XIX ст. – I трет. XX ст. – 14 % і 8,7 %; 1946 р. – 20,2 % і 12,1 %; II пол. XX ст. – 21,6 % і 12,9 %. У Південно-Західному Поділлі патронімічні назви також становили в середньому п'яту частину від усіх антропоойконімів, а родові лише 2,3 % [Торчинський 1993а: 172–173].

В епоху феодалізму разом із розвитком приватної власності значного поширення набувають посесивні назви, які вказують на засновника або власника новоствореного поселення (*Базалія, Микулин*). Найбільше посесивів зафіксовано у XIX – I трет. XX ст. у зв'язку з існуванням великої кількості малодвірних населених пунктів (XI–XIV ст. – 100 %; XV ст. – 67,5 %; XVI–XVII ст. – 49,3 %; XVIII ст. – 39,9 % XIX ст. – 68,6 %; I трет. XX ст. – 67,8 %; 1946 р. – 50,2 %; II пол. XX ст. – 48,6 %). Домінуючими назви-посесиви були і у Південно-Західному Поділлі, хоча у порівнянні з північними районами Хмельниччини їхній відсоток значно нижчий (до XV ст. – 90 %; XV–XVIII ст. – 33–38 %; XIX ст. – 42,2 %; I трет. XX ст. – 59,5 %; 40-90 рр. XX ст. – 36–37 %) [Торчинський 1993а: 172].

За лексико-семантичною класифікацією розглянуто антропоойконіми Львівщини (патронімічні – 8,5 %, родові – 23,6 %, посесивні – 32,4 %) [Черняховская 1966: 9]. Ці дані суттєво відрізняються від результатів дослідження Хмельниччини, де відсоток посесивних і патронімічних назв вищий, а родових – нижчий.

Починаючи з XVI ст., у досліджуваному регіоні з'являються назви, мотивовані прізвищами та іменами першопоселенців. Імовірно, причиною їхньої появи були спустошення краю монголо-татарами та колонізаційні і міграційні процеси (*Мотрунки, Чижівка*) (XVI ст. – 2,3 %; XVII ст. – 6,9 %; XVIII ст. – 16,1 %; XIX – поч. XX ст. – 9,3 %; 1926 р. – 8,2 %; 1946 р. – 11,3 %; II пол. XX ст. – 11,9 %). У Дністровсько-Бузькому

межиріччі кількість таких ойконімів не перевищувала 10 % [Торчинський 1993а: 173].

Незначну частину становлять меморіальні назви поселень, присвоєні на честь якоїсь людини (*Тарасівка, Чапаєвка*) (XVIII ст. – 0,3 %; XIX – поч. XX ст. – 0,2 %; 1926 р. – 1,6 %; 1946 р. – 5,4 %; II пол. XX ст. – 4,5 %). Територія Південно-Західного Поділля у другій половині XX ст. характеризується нижчою продуктивністю меморіальних назв поселень – 1,6–1,9 % [Торчинський 1993а: 173].

Як і в будь-якому іншому регіоні, існують ойконіми, мотивацію назвотворення яких встановити важко (0,7–0,8 %). Це переважно найменування, що виникли після 1926 року – *Іванівка, Михайлівка, Петрівка*. Назви з такими антропоосновами поширені на всій території України.

Ойконіми, мотивовані особовими назвами, виникли за допомогою різних словотвірних засобів (див. Табл. 2.2, с. 72–73). Домінуючим є морфологічний спосіб деривації, зокрема суфіксація: до XV ст. – 27,3 %; XV ст. – 40 %; XVI ст. – 57 %; XVII ст. – 54,3 %; XVIII ст. – 54,5 %; XIX – поч. XX ст. – 41,2 %; 1926 р. – 44,6 %; II пол. XX ст. – 52,5 % (у Південно-Західному Поділлі – близько 70 % [Торчинський 1993а: 173]).

Особливою продуктивністю характеризується суфікс **-іvk-а** (на відміну від суміжного регіону, де переважають назви на **-іvц-і, -инц-і**): у XV–XVIII ст. – 18,2 %–29,5 %, а з XIX ст. найменування із цим формантом становили майже половину антропоойконімів, утворених морфологічним способом (*Богданівка, Раштівка*).

Розвиток феодального господарства сприяв виникненню поселень, найменування яких утворювалися від назв мешканців і оформлялися за допомогою формантів **-іvц-і, -инц-і, -ич-і**. У XV ст. було зафіксовано найбільшу кількість антропоойконімів на **-іvц-і, -инц-і** (43,7 % та 25 %). Це підтверджує думку дослідників, що назви цього типу сформувалися

Табл. 2.2. Словотвірна структура відантропонімних назв поселень

Час Способи словотвору	XI–XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	1906– 1911 pp.	1921– 1926 pp.	1946 р.	1967– 1969 pp.	2003 р.
морфологіч- ний	27,3% 3	40% 16	57% 126	54,3% 164	54,5% 176	41,2% 247	41,1% 232	44,6% 256	52,5% 213	52,6% 200	52,3% 197
-івк-а		18,8% 3	18,2% 23	27,4% 45	29,5% 52	49% 121	49,1% 114	43% 110	47,4% 101	48% 96	47,2% 93
-івц-і	66,7% 2	43,7% 7	30,2% 38	21,3% 35	20,5% 36	16,2% 40	18,1% 42	16,8% 43	21,6% 46	23% 46	22,3% 44
-инц-і	33,3% 1	25% 4	30,2% 38	24,4% 40	22,7% 40	13,4% 33	14,2% 33	12,5% 32	14,1% 30	15% 30	14,3% 28
-ич-і			3,9% 5	3,7% 6	3,4% 6	2,8% 7	3,1% 7	2,3% 6	2,3% 5	2,5% 5	2,5% 5
інші афікси		12,5% 2	17,5% 22	23,2% 38	23,9% 42	18,6% 46	15,5% 36	25,4% 65	14,6% 31	11,5% 23	13,7% 27
лексико- семантичний	9,1% 1	7,5% 3	15,4% 34	21,2% 64	21,1% 68	21,4% 128	20,7% 117	21,9% 126	22,4% 91	22,6% 86	22,5% 85
плюральні назви	100% 1	66,7% 2	85,3% 29	93,8% 60	91,2% 62	78,9% 101	77,8% 91	77,8% 98	91,2% 83	90,7% 78	90,6% 77
сингулярні назви		33,3% 1	14,7% 5	6,2% 4	8,8% 6	21,1% 27	22,2% 26	22,2% 28	8,8% 8	9,3% 8	9,4% 8

Час Способи словотвору	XI-XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	1906- 1911 pp.	1921- 1926 pp.	1946 p.	1967- 1969 pp.	2003 p.
морфолого- синтаксичний	63,6% 7	52,5% 21	25,8% 57	21,5% 65	19,5% 63	20% 120	21,9% 123	18,3% 105	18,7% 76	17,9% 68	18,3% 69
-їь	28,6% 2	14,3% 3	7% 4	6,1% 4	7,9% 5	4,2% 5	4,1% 5	4,8% 5	6,6% 5	7,4% 5	7,3% 5
-ин	28,6% 2	23,8% 5	22,8% 13	30,8% 20	28,6% 18	20,8% 25	22,8% 28	21,9% 23	25% 19	27,9% 19	27,5% 19
-ів	28,6% 2	38,1% 8	35,1% 20	32,3% 21	34,9% 22	19,2% 23	31,7% 39	33,3% 35	34,2% 26	35,3% 24	34,8% 24
інші прикметники	14,3% 1	23,8% 5	35,1% 20	30,8% 20	28,6% 18	55,8% 67	41,4% 51	40% 42	34,2% 26	29,4% 20	30,4% 21
лексико- синтаксичний			0,9% 2	0,7% 2	1,2% 4	1,3% 8	1,1% 6	1,2% 7	1,2% 5	1,3% 5	1,3% 5
синтаксичний			0,9% 2	2,3% 7	3,7% 12	16% 96	15,2% 86	13,9% 80	5,2% 21	5,5% 21	5,6% 21
словосполучен -ня			100% 2	100% 7	100% 12	14,6% 14	16,3% 14	17,5% 14	80,9% 17	80,9% 17	80,9% 17
ген. синг. ел. посесив						78,1% 75	73,2% 63	68,8% 55	19,1% 4	19,1% 4	19,1% 4
ген. плур.ел. посесив						7,3% 7	10,5% 9	13,7% 11			
ВСЬОГО НАЗВ	11	40	221	302	323	599	564	574	406	380	377

ще в IX–XIII ст., причому найбільш поширеними вони були на південних слов'янських землях [Бучко 1972: 7, Масенко 1983: 639].

У зв'язку з цим, можливо, кількість відантропонімних назв на *-івц-і*, *-инц-і* у Дністровсько-Бузькому межиріччі переважає над подібними найменуваннями на досліджуваній території: XV ст. – відповідно 55,2 % і 12,7 %; XVII ст. – 42,5 % і 17 %; XIX ст. – 24,5 % і 12 %; I трет. XX ст. – 15,5 % і 8 %; 1992 р. – 28,5 % і 12,1 % [Торчинський 1993а: 174]. Продуктивність назв із формантом *-івц-і*, *-инц-і* знизилася на південно-східній Волині протягом століть майже удвічі (*Вочківці*, *Кащенці*).

На Прикарпатті такі ойконіми становили відповідно 26,8 % і 4,4 % [Габорак 1999а: 211–212].

Ім'я засновника або власника поселення лягло в основу патронімічних назв на *-ич-і*. Їхня кількість на території північної Хмельниччини не перевищувала 3,9 % (*Кондратовичі*, *Савичі*).

П'яту частину антропоойконімів становлять назви, утворені лексико-семантичним способом. Тут виділяють плюральні та сингулярні найменування (зі значним переважанням перших): *Гриценки*, *Романини*, *Кароліна*, *Судимонт* (XV ст. – відповідно 66,7 % і 33,3 %; XVI ст. – 85,3 % і 14,7 %; XVII ст. – 93,8 % і 6,2 %; XIX ст. – 78,9 %; і 21,1 %; I трет. XX ст. – 77,8 % і 22,2 %; 1946 р. – 91,2 % і 8,8 %; II пол. XX ст. – 90,7 % і 9,3 %). Різке збільшення номінативних посесивів і зменшення родових назв відбулося в XIX – I трет. XX ст. у зв'язку з виникненням великої кількості дрібних поселень, які номінувалися за іменем або прізвищем власника (*Лазар*, *Щиглевський*).

Морфолого-синтаксичний спосіб творення відіменних ойконімів також становив п'яту частину (17,9–21,9 %). На Південно-Західному Поділлі – завжди понад 10 відсотків [Торчинський 1993а: 174]. Винятком є XI–XV ст., коли такі ойконіми краю творилися шляхом субстантивації відантропонімних дериватів (XI–XIV ст. – 100 %, XV ст. – 52,5 %):

у посесивно-квалітативних словосполученнях відкидався АГТ, а присвійний прикметник ставав назвою поселення (*Артемове, Кунів*). Разом назви на **-ів -ин** становлять понад 50 % (XI–XIV ст. – по 28,6 %; XIV ст. – відповідно 38,1 % і 23,8 %; XIV ст. – 32,3 % і 30,8 %; XIX ст. – 19,2 % і 20,8 %; I трет. XX ст. – 33,3 %, 21,9 %; 1946 р. – 34,2 % і 25 %; II пол. XX ст. – 34,8 % і 27,5 % від усіх назв, утворених морфолого-синтаксичним способом) – *Жуків, Нетішин*. На суміжній території цей відсоток значно нижчий і не перевищує відповідно 17,2 % і 5 % [Торчинський 1993а: 175].

Певне місце посідає архаїчний посесивний суфікс **-їь**, продуктивність якого засвідчена в межах 6–7 %, крім XI–XV ст., коли він активно використовувався у назвотворенні (14,3 – 28,6 %), та XIX – I трет. XX ст., коли відсоток назв зменшився у зв'язку з появою інших типів найменування (4,1–4,8 %). Аналіз антропооснов підтверджує думку Ю. Редька, що “назви цього типу утворені давно і переважно від давніх, сьогодні не вживаних основ” [Редько 1958: 229] (*Ізяслав, Кунча*).

Субстантивовані відантропонімні прикметникові утворення з іншими суфіксами майже завжди становили третину усіх назв цієї групи, за винятком XIX – I трет. XX ст.: XV ст. – 23,8 %; XVI ст. – 35,1 %; XVII ст. – 28,6 %; XIX ст. – 55,8 %; I трет. XX ст. – 41,4 %; 1946 р. – 34,2 %; 2003 р. – 30,4 % (*Білецьке, Кригові*).

Назви-словосполучення мали зростально-спадну тенденцію. Якщо у XVI–XVIII ст. це були ойконіми, ускладнені прикметником *великий*, який вживався як засіб розрізнення відантропонімних та локативних відойконімних назв (*Великий Лазучин – Малий Лазучин*), то у XIX – I трет. XX ст. – це субстантивні словосполучення із пропущеним стрижневим компонентом. Назви поселень виражалися еліптичним генітивом у сингулярній (*х. Березовського, х. Щерблюка*) або плюральної (*х. Жуковських, х. Френюків*) формах (82 – 85 % від назв-словосполучень):

кін. XIX ст. – відповідно 78,1 % і 7,3 %; 1906–1911 рр. – 73,2 % і 10,5 %; 1926 р. – 68,8 % і 13,8 % від усіх складених антропооіконімів. Ю. Редько вважає, що “родовий відмінок приналежності – це перехідний ступінь до утворення топонімічних назв у вигляді присвійного прикметника” [Редько 1958: 229]. У зв’язку з ліквідацією дрібних поселень у 1926 р., найменування у родовому відмінку втратили свою продуктивність (19,1 %), залишилися лише меморіальні назви – *Шевченка*. Натомість різко збільшилася кількість повних складених ойконімів (80,9 %) – *Велика Медведівка, Старий Кривин*.

Найменше на досліджуваній території були поширені відантропонімні композити (0,7 – 1,3 %). Майже всі вони мали посесивне значення і утворилися шляхом поєднання імені власника та форманта *-поль (-піль)* – *Ганнопіль, Теофіполь*. Такі ойконіми почали з’являтися у XVIII ст., коли з’явилася “офіційна мода на найменування, похідні від грецького слова *πολις* – “місто” [Масенко 1983: 648]. Один ойконім має посесивно-квалітативне значення й утворився внаслідок злиття якісного та присвійного прикметників (*Старокостянтинів*). У Дністровсько-Бузькому межиріччі відантропонімні складні назви становлять такий самий відсоток [Торчинський 1993а: 174].

“Однією з важливих номінаційних ознак у межах ойконімії є місцеположення об’єкта щодо якогось іншого” [Першина 1994: 105]. Зокрема, це стосується процесу трансойконімізації, коли поселення осмислювалося як важливий об’єкт, який може номінувати нові населені пункти (*с. Кунча – фільв. Кунча, с. Новичі – х. Новичі*).

Відойконімні утворення на території південно-східної Волині характеризуються різною продуктивністю і незначною різницею у порівнянні з Південно-Західним Поділлям: до XV ст. – відповідно 0 % і 2,2 %; XV ст. – 2,1 % і 1,7 %; XVI ст. – 3,6 % і 6,1 %; XVII ст. – 6,4 % і 6,2 %; XVIII ст. – 5,2 % і 10,9 %; XIX ст. – 22 % і 12,2 %; поч. XX ст. –

20,9 % і 15,9 %; 1926 р. – 16,8 % і 10,8 %; 1946 р. – 10,4 % і 9,7 %; 60-і рр. ХХ ст. – 7,8 % і 9,1 %; 2003 р. – 14,1 %, 1992 р. – 7,9 % від усіх відойконімних утворень [Торчинський 1993а: 177].

Велика продуктивність назв у ХІХ – І трет. ХХ ст. пояснюється збільшенням кількості поселень за рахунок фільварків, хуторів, урочищ, висілків, які номінувалися за назвою сусідніх денотатів. Зростання відойконімних найменувань у кінці ХХ ст. пояснюється реєструванням на картах як поселень залізничних станцій.

Відойконімні назви поселень північної Хмельниччини мають в основному локативне і локативно-квалітативне значення. У різні історичні періоди вони характеризувалися нестійкою продуктивністю: ХV ст. – відповідно 0 % і 100 %; ХVІ ст. – 22,2 % і 33,3 %; ХVІІ ст. – 4,3 % і 34,8 %; ХVІІІ ст. – 5 % і 50 %; ХІХ ст. – 48,9 % і 13 %; 1906–1911 рр. – 23,9 % і 15,1 %; 1921–1926 рр. – 39,7 % і 21,9 %; 1946 р. – 11,1 % і 70,4 %; 1967–1969 рр. – 7,3 % і 92,7 %; 2003 р. – 45,8 % і 54,2 % від усіх відойконімних утворень (до уваги не бралися ойконіми-словосполучення з ад'єктонімом у ролі залежного слова, які розглядатимуться серед інших груп онімів залежно від стрижневого компонента). Переважання локативних назв у ХІХ – І трет. ХХ ст. пояснюється функціонуванням ад'єктонімних та трансойконімних найменувань, у яких завжди присутня вказівка на місцерозташування (*х. Добринський – с. Добрин, х. Великі Жеребки – с. Великі Жеребки, ст. Війтівці – смт. Війтівці*). Трансойконімні назви становили 38,6 % від усіх назв цієї групи, а прикметникові утворення – 35,6 %. Для розрізнення поселень, які виділилися з уже наявних, в ойконімії південно-східної Волині часто використовувалися атрибутиви та числівники: *Прикордонна Улашанівка, Волочиськ Перший* (ХVІ ст. – відповідно 22,2 % і 11,1 %; ХVІІ–ХVІІІ ст. 30,4-40 % і 0 %; ХІХ ст. – 8,5 % і 0,9 %; 1906–1911 рр. – 9,9 % і 1,1 %; 1921–1926 рр. – 15,6 % і 0 %; 1946 р. – 51,9 % і 5,6 %; 1967–

1969 рр. – 54,2 % і 5,8 %; 2003 р. – 37,5 % і 5,5 % (від усіх відойконімних дериватів)). Зменшення кількості назв-словосполучень цього типу в ХІХ – на поч. ХХ ст. пов'язане з переважанням відмікротопонімних найменувань, утворених синтаксичним способом.

За структурою складені ойконіми поділялися на сурядні і підрядні конструкції. У сурядних могли поєднуватися два ойконіми (*с. Видумка і Воробіївка*), антропонімний дериват та ойконім (*Йосипці-Дружня, Мудрил-Дружня*). Більшість назв-словосполучень (93,3 %) були підрядними, атрибутивний компонент яких міг стояти як у препозиції (*Малі Каленичі*), так і в постпозиції (*Шепетівка Подільська*). У ролі залежного слова виступали якісні (*Мала Боровиця*) і відносні (*Лаврин церковний*) прикметники (тут і далі правопис назв подаємо за першоджерелом, без урахування вимог сучасної орфографії), ад'єктоніми (*Кураш Понорський*) та числівники (*Славута II*). Нумеральні означення, як правило, стоять після ойконімів і передаються літерами або цифрами (*Мар'янівка Третя, Старокостянтинів I*). Найчастіше до складу ойконімів входять числівники *один* і *два*. Синтаксичний спосіб творення таких назв поселень переважає також в ойконімії Південно-Західного Поділля [Торчинський 1993а: 178].

Відойконімні найменування північної Хмельниччини утворювалися і морфологічним способом, за допомогою суфіксів та префіксів: *Васьківчики, Вербівочка, Плесенка, Ільковець, Більчинка, Поляхівка, Співачок, Сасанівськ, Хоровиця, Закузьмин* та ін. Переважна більшість топоформантів мали демінутивне забарвлення, яке вказує, що новоутворене поселення менше від денотата. “Активізація цієї номінаційної установки відбувається тоді, коли значно зростає кількість населених пунктів, особливо тих, що виникали внаслідок виділення із уже існуючих” [Першина 1994: 109].

Морфологічна деривація характеризується такими даними: XV ст. – 100 %; XVII ст. – 4,3 %; XVIII ст. – 20 %; XIX – поч. XX ст. – 5,8 % 1926 р. – 26,2 %; 1946 р. – 33,3 %; 1967–1969 рр. – 10,8 %; 2003 р. – 11,1 %. Кількість суфіксальних утворень на території Дністровсько-Бузького межиріччя значно відрізняється: XVI ст. – 27,4 %; XVIII ст. – 13,9 %; кін. XIX – поч. XX ст. – 7,7 %; 1946 р. – 16 %; 1992 р. – 16,7 % [Торчинський 1993а: 178].

Відойконімні назви населених пунктів у Західній Україні склали значно менший відсоток, наприклад на Прикарпатті – 0,8 % [Габорак 1999а: 209].

У повсякденному житті називання багатьох реалій здійснюється часто іменами інших денотатів шляхом перенесення їх (імен) на об'єкти [Юрків 1999: 62]. Об'єктами, відносно яких відбувається номінація поселень, обиралися насамперед ріки (або інші гідрооб'єкти) [Першина 1994: 105], оскільки вони є найдавнішими орієнтирами, біля яких селилися первісні племена. Відгідронімні деривати належать до непродуктивних в українській ойконімії [Бучко 1992: 18], що пояснюється неможливістю утворення багатьох назв від одного гідроніма. У південно-східній Волині такі найменування не перевищували 5 % від загальної кількості відонімних назв. Винятком можна вважати лише X–XV ст., коли гідроніми були одним із основних джерел номінації. Кількість таких утворень на Південно-Західному Поділлі дещо менша: до XV ст. – відповідно 14,3 % і 15,2 %; XV ст. – 10,7 % і 5,4 %; XVI ст. – 4,8 % і 3,7 %; XVII ст. – 3,8 % і 3,2 %; XVIII ст. – 3,7 % і 3,5 %; XIX ст. – 2,8 % і 3,3 %; поч. XX ст. – 2,6 % і 2,8 %; 1926 р. – 3 % і 1,9 %; 1946 р. – 3,9 % і 3,7 %; 60-і рр. XX ст. – 4,8 % і 4,1 %; 2003 р. – 4,5 %; 1993 р. – 3,4 % [Торчинський 1993а: 176]. Прикарпаття характеризується значно вищою продуктивністю відгідронімних назв (13,9 %), що пояснюється географічними особливостями регіону [Габорак 1999а: 209].

За лексико-семантичною характеристикою близько п'ятої частини назв мають локативно-квалітативне навантаження (*Новогоринь*): XVII ст. – 21,4 %; XVIII–XIX ст. – 14,3 %; поч. XX ст. – 8,3 %; 1921–1926 рр. – 12 %; 1946 р. – 25 %; 1967–1969 рр. – 17,4; 2003 р. – 13,1 %. Решта назв лише локалізує населені пункти (*Правохоморне*), що є фактом “частого однойменного називництва гідрооб'єкта й поселення, які перебувають між собою у тісному взаємозв'язку” [Редьква 1998: 145].

За словотвірною деривацією домінуючим є лексико-семантичний спосіб творення ойконімів (*Корчик, Цмівка*). Як і на території суміжного регіону, його продуктивність перевищувала 50 % [Торчинський 1993а: 176]: XI–XIV ст. – 100 %; XV ст. – 60 %; XVI ст. – 66,7 %; XVII ст. – 50 %; XVIII ст. – 57,1 %; XIX ст. – 67,9 %; поч. XX ст. – 70,8 %; 1926 р. – 68 %; 1946 р. – 45 %; 1967–1969 рр. – 52,2 %; 2003 р. – 56,5 %. Номінаційна ознака “відносно річки” за умов збільшення чисельності поселень ... зазнавала просторової деталізації, внаслідок чого виникає мотивація “відносно течії річки” [Першина 1994: 107]. Ця думка підтверджується результатами дослідження: у XIX – на поч. XX ст. у зв'язку зі збільшенням кількості денотатів в основу найменувань лягають назви озер (х. *Теребіж*), маленьких річок (*прис. Очеретянка*) та струмків (*ур. Лишня*).

Третина відгідронімних назв утворилася морфологічним способом, що значно переважає над такими самими найменуваннями Дністровсько-Бузького межиріччя (XV ст. – відповідно 40 % і 9,6 %; XVII ст. – 28,6 % і 8,3 %; XIX ст. – 17,9 % і 17 %; I трет. XX ст. – 20 % і 15,3 %; 60-і рр. XX ст. – 35 % і 15,3 %; 2003 р. – 35 % і 1992 р. – 13,9 %) [Торчинський 1993а: 176]. Найбільш продуктивною є суфіксація (50–75 %), де виділяють такі топоформанти: **-іvk-а** (*Збручівка*), **-инц-і** (*Вербородинці*), **-к-** (*Іршики*). У межах 20 – 30 % фіксуються конфіксальні утворення (*Заруддя, Заслучне*). Префіксальні деривати не перевищують 20 %

(*Заслuch, Прислuch*). Назви-словосполучення почали фіксуватися із XVII ст. і становили відносно стабільну групу: XVII–XVIII ст. – 14,3 %; XIX ст. – 10,7 %; поч. XX ст. – 8,3 %; 1926 р. – 12 %; 1946 р. – 20 %; II пол. XX ст. – 13,1 % – *Велика Салиха, Червоний Слuch*.

Складні ойконіми були непродуктивними протягом усього історичного розвитку назв поселень: XVII ст. – 7,1 %; XIX ст. – 3,6 %; 1946 р. – 5 %; 1967–1969 рр. – 4,3 % (*Гориньград*). У Дністровсько-Бузькому межиріччі назви, утворені синтаксичним способом, мають різко спадну тенденцію – 23,8 – 2,8 %, а композитів не зареєстровано взагалі [Торчинський 1993а: 176].

Серед усіх мотивуючих основ найбільш уживаними є гідроніми *Слuch* (21,7 %) та *Збруч* (8,7 %). Решта назв рік номінантами виступає лише один раз.

З XIX ст. в ойконіміконі краю з'являються відхоронімні утворення (0,1–0,4 %), з них 50 % мали локативне значення (*Подільське, Поліське*). Мотивацію решти ойконімів встановити не вдалося (*Бессарабія, Кавказ*).

Південно-Західне Поділля характеризується такою ж продуктивністю відхоронімних назв (0,1 – 0,5 %) [Торчинський 1993а: 176].

Для території Хмельниччини невластивими є відоронімні найменування, на відміну від Прикарпаття, де назви, що вказують на особливості ландшафту, складають 5,5 % [Габорак 1999а: 209]. Винятком є ойконім *Карабіївка*, який народна етимологія пов'язує із назвою пасма Кримських гір – *Карабі-Яйла* (0,1–0,3 %).

Відносна стабільність характерна для відетнонімних назв населених пунктів північної Хмельниччини: XV ст. – 2,1 %; XVI ст. – 1,6 %; XVII ст. – 2,2 %; XVIII ст. – 2,4 %; XIX ст. – 2,1 %; поч. XX ст. – 2,4 %; 1926 р. – 2,7 %; 40-60-і рр. XX ст. – 1,9 %; 2003 р. – 1,8 %. На Південно-Західному Поділлі їхня продуктивність нижча – 0,7–2 % від усіх відонімних назв [Торчинський 1993а: 178]. Етноніми містять історичну інформацію для

вивчення процесів етногенезу, міграції та розселення етносів [Пугач 2002: 84]. Назви поселень краю мотивуються як загальноприйнятими (*Караїмівка, Українка*), так і неофіційними (*Ляхівці, Москалівка*). Перебування південно-східної Волині під владою Польщі (*Лашки, Поляхове*), Росії (*Москалівка, Москвитянівка*), колонізаційні та міграційні процеси на її території (*Пруси, Сербинівка*) яскраво відображаються у відетнонімних найменуваннях поселень. Усі ойконіми мають першопоселенський або посесивний характер. Щодо словотвірної деривації, то переважають морфологічний суфіксальний (*Ординці*) та плюральний (*Пилити, Северини*) способи творення (XVI ст. – відповідно 50 % і 25 %; XVII ст. – 37,5 % і 12,5 %; XVIII ст. – 55,6 % і 33,3 %; XIX ст. – 33,3 % і 19,1 %; поч. XX ст. – 27,3 % і 18,4 %; 1926 р. – 30,4 % і 17,4 %; II пол. XX ст. – 60 % і 30 %). Решта назв утворені морфолого-синтаксичним способом (*Волоське, Поляхове*). На території Південно-Західного Поділля домінують ойконіми, утворені шляхом лексико-семантичної деривації (40–50 %) [Торчинський 1993: 13].

У XIX – на поч. XX ст. церква стала власником великих земельних угідь, що відбилося у функціонуванні відагіонімних та відеклезіонімних назв поселень. За Н. Подольською, агіонім – ім'я святого, еклезіонім – назва місця здійснення обряду; в тому числі назва церкви [Подольская 1988: 26, 197]. Такі утворення становили 1,1–1,2 % від усіх відонімних назв і мали переважно посесивне значення (*х. Георгіївської Церкви, х. Миколаївської Церкви*); інколи ойконіми опосередковано мотивувалися назвами свят (*х. Преображенської Церкви, х. Покровського Приходу*). Одна назва локалізувалася ад'ектонімом (*х. Кустовецької Церкви*). Усі найменування цього типу мають форму генітивних сингулярних еліптичних посесивів.

У радянський період внаслідок перейменування поселень з'являються відгеортонімні номінації (геортоніми – назви свят

[Подольская 1988: 16]) на зразок *Жовтневе, Першотравневе* (0,1–0,8 %). Вони мали ідеологічне (меморіальне) забарвлення і були утворені шляхом субстантивації.

На території Дністровсько-Бузького межиріччя відгеортонімні назви були менш продуктивними: відповідно становили 0,1–0,2 % і 0,3–0,6 % [Торчинський 1993а: 179]. На Прикарпатті відідеонімні назви становлять 1,1 % [Габорак 1999а: 209].

Останню відносно численну групу відонімних найменувань складають назви, мотивовані місцевими географічними термінами.

“Мікротопонімія, тобто сукупність власних географічних об’єктів вузьколокального вжитку, належить до найменш вивчених шарів топонімії України” [Поляруш 1994: 131]. Мікротопоніми функціонують на обмеженій території в усному мовленні і, як правило, не підпорядковуються загальноповжитим мовним нормам. На сьогодні відсутній єдиний погляд на належність тих чи інших назв до шару мікротопонімії. У цій групі найменувань виділяють місцеві назви частин та кутків населених пунктів, доріг, струмків, ярів, балок, озер, боліт, сінокосів, полів, луків тощо. Назви творилися шляхом виділення якоїсь ознаки, що відрізняла одне поселення від іншого. Хутір, урочище або фільварок, розташований біля певного мікротопоніма, переймав на себе його назву. Інтенсивний розвиток дрібновласницького господарства в ХІХ – І трет. ХХ ст. сприяв збільшенню кількості відмікротопонімних номінацій (ХVІ ст. – 2,4 %; ХVІІ ст. – 3,6 %; ХVІІІ ст. – 3,7 %; ХІХ ст. – 12,4 %; поч. ХХ ст. – 11,4 %; 1921–1926 рр. – 8,7 %; 1946 р. – 4,6 %; 1967–1969 рр. – 4,6 %; 2003 р. – 4,1 % від усіх відонімних назв). На території Південно-Західного Поділля вони характеризуються майже такою самою продуктивністю: ХV ст. – 4,3 %; ХVІІ ст. – 5,6 %; ХІХ ст. – 3,9 %; І трет. ХХ ст. – 12,8 %; 1946 р. – 6,1 %; 1992 р. – 4,4 % [Торчинський 1993а: 180].

За семантикою твірної основи серед відмікротопонімних назв північної Хмельниччини можна виділити ряд підгруп (див. Табл. 2.3, с. 85).

“На думку більшості топонімістів, базовою апелятивною лексикою для мікротопонімів є місцеві ГТ, які відображають особливості місцевості, за частотністю займають перше місце” [Черепанова 1994: 121]. Результати досліджень регіону підтверджують цей висновок: XVI ст. – 33,3 %; XVII ст. – 23,1 %; XVIII ст. – 28,6 %; XIX – поч. XX ст. – 23,8 %; 1926 р. – 16,5 %; 1946 р. – 29,1 %; 1967–1969 р. – 31,9 %; 2003 р. – 33,3 % від усіх назв цієї групи. Найчастіше ойконіми творилися від лексем на позначення рельєфу (*Гори, Окоп*), рослинного покриву (*Гайок, Волицький ліс*) та гідрографічних термінів (*х. Болото, х. Третя Гребля*).

Кількісно велику групу становлять відмікротопонімні утворення, мотивовані флоролексемами – *Березина, Груша, Хмелівка* (XIX ст. – 11,1 %; поч. XX ст. – 10,6 %; 1921–1926 рр. – 17,8 %; 1946 р. – 8,3 %; II пол. XX ст. – 4,8 %).

Про належність об’єкта певній родині свідчать відантропонімні мікротопоніми, які творилися за допомогою суфікса **-щин-а** та шляхом плюралізації, так звані “псевдородові” назви – *х. Кадлубищина, ур. Млишки* (XVIII ст. – 7,1 %; XIX ст. – 17,5 %; поч. XX ст. – 14,3 %; 1921–1926 рр. – 10,9 %). “Відантропонімний мікротопонім, називаючи певну територію – володіння однієї особи чи сім’ї, виконував одночасно вказівно-конкретизуючу функцію – вказував на власника” [Поляруш 1976: 21].

Значною продуктивністю характеризуються відмікротопонімні найменування, похідні від ойконімів (*Жуківщина, Пихтіївщина*). Усі вони утворилися шляхом приєднання форманта **-щин-а**. Різке збільшення кількості цих назв у I трет. XX ст. зумовлено заміною субстантивованих ад’ектонімів на суфіксальні деривати (*х. Лавринівський – Лавринівщина*).

Табл. 2.3. Семантика твірних основ відмікротопонімних назв населених пунктів

Час Твірне слово	XI–XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	1906– 1911 pp.	1921– 1926 pp.	1946 р.	1967– 1969 pp.	2003 р.
ойконіми				7,6% 1	7,1% 1	3,2% 4	10,6% 11	10,9% 8	4,2% 1	4,5% 1	4,8% 1
антропоніми					7,1% 1	17,5% 22	14,3% 15	10,9% 8			
етноніми						0,8% 1	0,9% 1	4,1% 3			
ГТ			33,3% 2	23,1% 3	28,6% 4	23,8% 30	23,8% 25	16,5% 12	29,1% 7	31,9% 7	33,3% 7
флоролексеми						11,1% 14	10,6% 11	17,8% 13	8,3% 2	4,5% 1	4,8% 1
прикметники			33,3% 2	23,1% 3	21,4% 3	2,4% 3	3,8% 4	4,1% 3	12,5% 3	13,7% 3	14,2% 3
назви підприємств						7,9% 10	5,7% 6	6,8% 5			
зоолексеми						1,6% 2					
АГТ						1,6% 2	0,9% 1				
інші апелятиви			33,3% 2	46,2% 6	35,8% 5	26,9% 34	27,6% 29	24,7% 18	37,5% 9	36,4% 8	38,1% 8
числівники								1,4% 1	4,2% 1	4,5% 1	4,8% 1
дієслова						1,6% 2	0,9% 1	1,4% 1	4,2% 1	4,5% 1	
назви невідом. мотивації						1,6% 2	0,9% 1	1,4% 1			
всього назв			6	13	14	126	105	73	24	22	21

Серед відмікротопонімних ойконімів виділяються також назви, мотивовані етнонімами (*Жидівка, Татарщина*), прикметниками (*Мала Клітна, Чорна*), АГТ (*Дворщина, Жеребецька трактова корчма*), зоолексемами (*Сич, Соколище*), апеллятивами на означення понять і предметів індивідуального та промислового виробництва (*Кустарня, Смолярня*) та іншими лексемами (*Кошара, Мурованка*). Порівняльну характеристику з іншими регіонами зробити неможливо у зв'язку з відсутністю такої градації.

Аналіз лексико-семантичної структури (див. Табл. 2.4, с. 87) засвідчив майже однакову кількість локативних і квалітативних найменувань (XVI ст. – відповідно 33,3 % і 50 %; XVII ст. – 30,7 % і 46,2 %; XVIII ст. – по 35,7 %; XIX ст. – 30,2 % і 30,9 %; поч. XX ст. – 29,5 % і 28,6 %; 1921–1926 рр. – 45,2 % і 27,4 %; 1946 р. – 45,8 % і 50 %; 1967–1969 рр. – 45,2 % і 27,4 %; 2003 р. – 47,6 % і 42,9 %: *Липник, Піхтове*), що суттєво відрізняється від Південно-Західного Поділля, де локативні назви становили понад 90 %, за винятком I трет. XX ст., коли їхній відсоток зменшився до 79,8 % [Торчинський 1993: 13].

П'яту частину від усіх відмікротопонімних номінацій на межі XIX–XX ст. становили посесивні ойконіми (*Дроздовина, Юрівщина*).

Локативно-квалітативні назви були продуктивні протягом XVI–XVIII ст. (16,7–23,1 %), а починаючи з XIX ст., їхня продуктивність не перевищувала 10 %.

Ойконіми з локативно-посесивним значенням мають будову словосполучень (*Маркова Гребля, Панська Долина*). Існували вони у XIX–XX ст. і складали 3,2–5,5 %. Кількість квалітативно-посесивних утворень, які зафіксовані лише на рубежі XIX–XX ст., була найнижчою (0,8–1,9 %): *Домбаль № 3, Жидівський Жолоб*. Орієнтовно у 3 % назв мотивацію встановити не вдалося (*Присища*).

Табл. 2.4. Мотиваційна структура відмікротопонімних назв

Час Назви	XI–XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	1906– 1911 pp.	1921– 1926 pp.	1946 р.	1967– 1969 pp.	2003 р.
локативні			33,3% 2	30,7% 4	35,7% 5	30,2% 38	30,4% 31	45,2% 33	45,8% 11	45,5% 10	47,6% 10
квалітативні			50% 3	46,2% 6	35,7% 5	30,9% 39	28,6% 30	27,4% 20	50% 12	50% 11	42,8% 9
локативно- квалітативні			16,7% 1	23,1% 3	21,4% 3	9,5% 12	8,6% 9	5,5% 4			4,8% 1
посесивні					7,2% 1	23,8% 30	22,9% 24	13,7% 10			
назви іншої мотивації						4% 5	6,7% 7	6,8% 5	4,2% 1	4,5% 1	4,8% 1
назви невідом. мотивації						1,6% 2	2,8% 3	1,4% 1			
ВСЬОГО НАЗВ			6	13	14	126	105	73	24	22	21

Словотвірний аналіз відмікротопонімних найменувань (див. Табл. 2.5, с. 89) значно відрізняється від результатів дослідження суміжного регіону, де домінуючим є семантичний спосіб творення [Торчинський 1993: 13].

На території південно-східної Волині продуктивними є всі типи деривації, але переважає морфологічна і семантична: XVII ст. – відповідно 30,7 % і 30,5 %; XVIII ст. – по 35,7 % ; XIX ст. – 40,5 % і 29,3 %; поч. XX ст. – 41 % і 29,5 %; 1926 р. – 46,6 % і 28,8 %; 1946 р. – 58,3 % і 16,7 %; 1967–1969 рр. – 54,6 % і 18,2 %; 2003 р. – 47,6 % і 19,1 % (Гутисько, Сосинка; Буди, Тартак).

Переважання морфологічного способу творення пояснюється існуванням великої кількості утворень із суфіксом *-щин-а*, які називають “поля, ліси, луги, урочища – об’єкти, які мають просторову протяжність, мікротериторії локального значення, відомі обмеженій групі людей” (XVIII ст. – 33,3 %; XIX ст. – 58,1 %; поч. XX ст. – 60 %; 1921–1926 рр. – 61,3 %; 1946 р. – 41,7 %; 1967–1969 рр. – 40 %; 2003 р. – 37,5 % від усіх назв, утворених шляхом суфіксації). На Сумщині – 38 % назв із цим топоформантом [Поляруш 1976: 205]. Крім того, у мікротопонімії виділяються й інші суфікси, зокрема *-иц-я* (*Гориця*), *-івк-а* (*Ключівка*), *-иськ-о* (*Хмелисько*), *-к-* (*Корчемка*), *-ищ-е* (*Русалище*), *-ин-а* (*Перевезина*) та ін.

Різною продуктивністю характеризуються конфіксальні утворення (*Закриничне, Закриниччя*): XVII ст. – 66,7 %; XVIII ст. – 40 %; XIX – 3,9 %; поч. XX ст. – 4,6 %; 1926 р. – 5,9 %; 1946 р. – 14,3 %; 1967–1969 рр. – 16,7 %; 2003 р. – 20 %. Низький відсоток префіксально-суфіксальних назв у XIX – I трет. XX ст. пояснюється збільшенням загальної кількості поселень.

Табл. 2.5. Словотвір відмікротопонімних назв

Час Способи словотвору	XI–XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	1906– 1911 pp.	1921– 1926 pp.	1946 р.	1967– 1969 pp.	2003 р.
синтаксичний			33,2% 2	15,4% 2	14,3% 2	18,3% 23	17,1% 18	16,4% 12	12,5% 3	13,6% 3	19% 4
лексико- семантичний			50% 3	38,5% 5	35,7% 5	29,3% 37	29,5% 31	28,8% 21	16,7% 4	18,2% 4	19,1% 4
морфолого- синтаксичний			16,7% 1	15,4% 2	14,3% 2	8,7% 11	6,7% 7	4,1% 3	8,3% 2	9,1% 2	9,5% 2
морфологічний				30,7% 4	35,7% 5	40,5% 51	41% 43	46,6% 34	58,3% 14	54,6% 12	47,6% 10
лексико- синтаксичний						1,6% 2	1,9% 2	2,7% 2	4,2% 1	4,5% 1	4,8% 1
назви невідомої мотивації						1,6% 2	3,8% 4	1,4% 1			
ВСЬОГО НАЗВ			6	13	14	126	105	73	24	22	21

Синтаксичний спосіб творення властивий ойконімам різних груп, зокрема і відмікротопонімним – *Дідова Гора, Довгий брід* (XVI ст. – 33,3 %; XVII ст. – 15,4 %; XVIII ст. – 14,3 %; XIX ст. – 18,3 %; 1906–1911 рр. – 17,1 %; 1921–1926 рр. – 16,4 %; 1946 р. – 12,5 %; 1967–1969 рр. – 13,6 %; 2003 р. – 19 %). Найчастіше у словосполучення поєднувалися іменники та прикметники (*Гостра брама*), два іменники (*Березениця Залівської*), іменники та числівники (*Яворщина № 1*).

Назви-композиції становлять найменшу кількість: XIX ст. – 1,6 %; поч. XX ст. – 1,9 %; 1926 р. – 2,7 %; 1946 р. – 4,2 %; 1969 р. – 4,5 %; 2003 р. – 4,8 %. Поряд із україномовними сполученнями (*Білокриниччя*), функціонували і німецькі назви (*Фіришенталь*), що свідчило про міграційні процеси на території краю.

Словотвірна будова незначної частини (1,4–3,8 %) ойконімів не встановлена (*Гочучини*).

Назви поселень, мотивовані апелятивами, є кількісно меншими порівняно з відонімними (XI–XIV ст. – 39,1 %; XV ст. – 32,4 %; XVI ст. – 26,2 %; XVII ст. – 28,3 %; XVIII ст. – 26,4 %; XIX – поч. XX ст. – 35,6 %; 1921–1926 рр. – 40,8 %; 1946 р. – 36,2 %; 1967–1969 рр. – 37 %; 2003 р. – 35,7 %). “Апелятиви, здатні виражати суть денотата, закріплювалися за певними типами реалій і викликали у носіїв певної мови однакові уявлення, образи, асоціації” [Бучко 1992: 10].

Оскільки “населення кожного регіону проходило стадію свого формування й становлення в конкретних природно-географічних умовах” [Данилюк 2000: 1], ці особливості яскраво відобразилися в ойконіміці.

Найчастіше матеріалом для відапелятивних номінацій ставали ландшафтно-топографічні терміни (XI–XIV ст. – 22,2 %; XV ст. – 29,2 %; XVI ст. – 21,1 %; XVII ст. – 22,4 %; XVIII ст. – 21,9 %; XIX ст. – 27,1 %; 1906–1911 – 29,7 %; 1921–1926 рр. – 20,2 %; 1946 р. – 25,2 %; 1967–1969 рр. – 23,6 %; 2003 р. – 23 % від усіх відапелятивних утворень).

Лексеми, що лягли в основу відтопографічних ойконімів південно-східної Волині, можна поділити на кілька груп:

1. Назви на позначення рослинного покриву, зокрема лісу (63 номени). Ця група є найбільш численною, що зумовлено природними умовами краю. Лексема *ліс* творить понад 30 назв (*Ліс, Лісок, Залісся, Курганівський ліс*). Різновидом лісів є *гаї* (11 назв – *Гай, Зелений Гай*). Безпосередньо на види дерев вказує 17 лексем – *Дібрівка, Дубина, Колки, Осичняк* тощо.

2. Назви на позначення рівнинної місцевості (40 назв). Приблизно однаковою вживаністю (по 4–6 найменувань) характеризуються лексеми *долина* (*Долинівці, Лебасова Долина*), *кут* (*Червоний Кут*), *луг* (*Барський Луг, Лужок*), *лука* (*Берегелі, Прилука*), *лан, нива* (*Ланок, Петрова Нива*), *поле, полонь, поляна* (*Полонне, Поляни*), *степ* (*Степ, Сульжинський степ*) та ін. (*Ваканці, Городець, Пологи*).

3. Гідрографічні терміни і пов'язані з ними поняття (43 назви). Найбільше словотвірне гніздо мають апелятиви *гребля* (8 – *Біла Гребля, Загребля*), *став* (7 – *Купіль, Новий ставок*) та *рудка* (7 – *Рудка, Швайнова Руда*). Меншою продуктивністю характеризуються лексеми *берег* (*Білобережжя, Човгузівський Беріг*), *брід* (*Бродок, Забрід*), *річка* (*Березова річка, Заріччя*), *русло, затока ріки* (*Закутина, Старики*), *острів* (*Червоний Острів*) та ін. апелятиви (*Криниця, Конотоп, Мокрець*).

4. Географічні апелятиви на позначення ґрунтового рельєфу (30 найменувань):

а) позитивний рельєф. Найбільш уживаним є ГТ *гора* у значенні “підвищена місцевість” (14 – *Загірне, Лисогірка*). Інші поняття, зокрема *схил гори, горби*, відображено в ойконімах *Вали, Зарва, Круча, Курганівка* тощо.

б) негативний рельєф. Найменування, які вказують на різні заглибини, становлять найменшу кількість і мотивуються лексемами

балка, безодня, западина, рів, яма. Майже всі вони утворилися семантичним способом та шляхом плюралізації (*Балки, Безодня, Рівки*), за винятком двох афіксальних дериватів (*Западинці, Коритне*).

5. Лексеми на позначення об'єктів виробництва (32 назви). Розглядаємо їх серед відтопографічних назв у зв'язку з віднесенням цих лексем до ГТ. Велика кількість лісів на території краю є причиною панування в ойконіміконі найменувань, мотивованих апелятивами *майдан* (14 – *Майдан, Майдан-Лабунь*) та *буда* (7 – *Буда Семиренська, Будка*). На інші типи підприємств вказують лексеми *бурта, гута, рудня* (*Буртин, Гута, Зарудня*).

Як зауважує О. Суперанська, люди не в змозі надати всім об'єктам певної території особливі найменування. Повторюючись, назви вимагають додаткових визначень. Так виникають дво- та багатослівні ойконіми [Суперанская 1969: 87]. Тому, з метою диференціації омонімічних назв, вживалися ад'ектоніми, посесивні, якісні прикметники та інші дериваційні засоби (*Горка Полонська, Степок*).

Семантична структура ГТ, які лягли в основу ойконімів південно-східної Волині, підтверджує результати дослідження Н. Грипас, що найуживанішими при назвотворенні на Хмельниччині були апелятиви *берег, гора, гребля, долина, луг, лука, річка* та ін. [Грипас 1969: 55–56].

Лексико-семантична характеристика твірних основ на території південно-східної Волині засвідчила переважання локативних (*Заріччя, Степ*), локативно-квалітативних (*Лужок, Нова гребля*) та квалітативних (*Конотоп, Хутірська Буда*) найменувань, причому продуктивність двох останніх груп у II пол. XX ст. почала різко знижуватися внаслідок зняття з обліку назв-словосполучень (XI–XIV ст. – відповідно 0 %, 100 % і 0 %; XV ст. – 28,6 %, 42,9 % і 28,6 %; XVI ст. – 36,8 %, 31,6 % і 31,6 %; XVII ст. – 46,9 %, 31,3 % і 25 %; XVIII ст. – 50 %, 23,3 % і 26,7 %; XIX ст. – 35,3 %, 30,1 % і 19,6 %; 1906–1911 рр. – 40,9 %, 27,6 % і 19,1 %; 1921–

1926 рр. – 48,3 %, 29,7 % і 18,6 %; 1946 р. – 60,8 %, 28,4 % і 9,5 %; 1967–1969 рр. – 65,2 %, 27,3 % і 7,6 %; 2003 р. – 61,5 %, 29,2 % і 9,2 % від загальної кількості відапелятивних назв). У ХІХ–І трет. ХХ ст., коли ще існувала приватна власність на землю, було зафіксовано локативно-посесивні (*Микитин ліс*) та квалітативно-посесивні (*Семенів Кут*) ойконіми (ХІХ ст. – відповідно 12,4 % і 2,6 %; 1906–1911 рр. – 11,8 % і 0,7 %; 1921–1926 рр. – 3,4 % і 0 %; 1946 р. – 1,4 % і 0%).

У словотвірній будові відтопографічних назв (див. Табл. 2.6, с. 93–94) домінує лексико-семантична деривація, що є характерним для слов'янського ойконімікону в цілому, коли ГТ майже без змін ставав власною назвою (42 – 57 % протягом століть). До семантичного способу творення ойконімів віднесено номенклатурні терміни на **-ок** (*Бродок, Степок*: 4–8 % у ХІХ–ХХ ст.), множинні утворення, серед яких окремо виділено назви із демінутивним суфіксом **-к-** (*Ліски, Рівки*: 4 – 14 %). Продуктивність сингулярних найменувань (*Криниця, Поляна*) була відносно стабільною (50 – 68 %), за винятком ХІХ–І трет. ХХ ст., коли збільшилася кількість плюральних (41–55 % : *Гаї, Колки*) ойконімів.

Зростально-спадна тенденція розвитку характерна для назв-словосполучень (ХVІІ ст. – 3,1 %; ХVІІІ ст. – 3,3 %; ХІХ ст. – 33,3 %; 1906–1911 рр. – 31,6 %; 1921–1926 рр. – 23,8 %; 1946 р. – 18,9 %; 1967–1969 рр. – 16,7 %; 2003 р. – 15,4 %). Підвищення продуктивності цих ойконімів пояснюється приєднанням до ГТ ад'єктонімів-локативів (44 – *Буда Смирненська, Іршицький ліс*) та прикметників-квалітативів (26 – *Берцова Річка, Дубовий Гай*). Означальні компоненти розташовувалися у пре- та постпозиціях. Іноді в ролі атрибутива виступали числівники (*Безодня 2-а, Третя Гребля*). Крім того, зафіксовано описові синтаксичні утворення – *х. Дубина при с. Жеребках, х. Степ при с. Ладигах*.

Морфологічний спосіб творення назв становить 10–20 %, із переважанням суфіксації (близько половини найменувань). Суфіксальні

Табл. 2.6. Словотвірна структура назв, мотивованих ГТ

Час Способи словотвору	XI–XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	1906 – 1911 pp.	1921– 1926 pp.	1946 p.	1967– 1969 pp.	2003 p.
<i>морфолого- синтаксичний</i>	50% 1	28,6% 2	10,5% 2	9,4% 3	10% 3	3,9% 6	3,3% 5	4,2% 5	5,4% 4	9,1% 6	9,2% 6
<i>синтаксичний</i>				3,1% 1	3,3% 1	33,3% 51	31,6% 48	23,7% 28	18,9% 14	16,7% 11	15,4% 10
<i>лексико- синтаксичний</i>			26,3% 5	25% 8	23,3% 7	5,2% 8	5,3% 8	5,9% 7	9,5% 7	10,6% 7	10,8% 7
<i>лексико- семантичний</i>	50% 1	57,1% 4	42,1% 8	43,7% 14	46,7% 14	45,8% 70	50,6% 77	51,7% 61	47,3% 35	42,4% 28	43,1% 28
сингулярні назви		50% 2	62,5% 5	50% 7	50% 7	35,7% 25	41,6% 32	49,2% 30	68,6% 24	64,3% 18	64,3% 18
назви на -ок						4,3% 3	7,8% 6	8,2% 5	5,7% 2	7,1% 2	7,1% 2
плюральні назви	100% 1	50% 2	37,5% 3	35,7% 5	35,7% 5	55,7% 39	41,6% 32	34,4% 21	20% 7	21,5% 6	21,5% 6
назви на -к-				14,3% 2	14,3% 2	4,3% 3	9% 7	8,2% 5	5,7% 2	7,1% 2	7,1% 2

Час Способи словотвору	XI–XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	1906 – 1911 pp.	1921– 1926 pp.	1946 p.	1967– 1969 pp.	2003 p.
<i>морфологіч- ний</i>		14,3% 1	21,1% 4	18,8% 6	16,7% 5	11,8% 18	9,2% 14	14,4% 17	18,9% 14	21,2% 14	21,5% 14
префіксальний		100% 1	25% 1	16,7% 1	20% 1	16,7% 3	35,7% 5	35,3% 6	28,6% 4	28,6% 4	28,6% 4
конфіксальний				50% 3	40% 2	22,2% 4	21,4% 3	23,5% 4	14,3% 2	14,3% 2	14,3% 2
суфіксальний			75% 3	33,3% 2	40% 2	61,1% 11	42,9% 6	41,2% 7	57,1% 8	57,1% 8	57,1% 8
-івк-а						18,2% 2	16,7% 1	14,3% 1	12,5% 1	25% 2	25% 2
-инц-і			66,7% 2	100% 2	100% 2	18,2% 2	33,3% 2	28,6% 2	25% 2	25% 2	25% 2
-щан-и									25% 2	25% 2	25% 2
-івц-і								14,3% 1	12,5% 1	12,5% 1	12,5% 1
інші суфікси			33,3% 1			63,6% 7	50% 3	42,8% 3	25% 1	12,5% 1	12,5% 1
всього назв	2	7	19	32	30	153	152	118	74	66	65

топоформанти не виділяються різноманітністю: **-івц-і** (*Долинівці*), **-инц-і** (*Бережинці*), **-івк-а** (*Полянівка*), **-щан-и** (*Ставищани*), **-ець** (*Городець*), **-ищ-е** (*Ставище*) та інші (*Городнявка, Зарванка*).

Певною продуктивністю характеризуються префіксальні (*Забрид, Підгута*) та конфіксальні (*Межиліски, Підлісці*) утворення, які вказують на розташування одного об'єкта щодо іншого (XV ст. – відповідно 100 % і 0 %; XVI ст. – 25 % і 0 %; XVII ст. – 16,7 % і 50 %; XVIII ст. – 20 % і 40 %; XIX ст. – 16,7 % і 22,2 %; 1906–1911 рр. – 35,7 % і 21,4 %; 1921–1926 рр. – 35,3 % і 23,5 %; 1946–2003 рр. – 28,6 % і 14,3 % від усіх назв, утворених морфологічним способом).

Найменшу кількість серед назв цієї групи становлять композити (*Білогір'я, Лисогірка*) та субстантивовані прикметники (*Коритне, Полонне*), які характеризуються спадно-зростальною тенденцією. Зменшення кількості найменувань цих типів у XIX–I трет. XX ст. відбулося за рахунок збільшення ойконімізованих ГТ.

Порівняти особливості розвитку відтопографічних та інших типів назв із суміжними регіонами неможливо, оскільки відсутня єдина градація цих ойконімів на групи та підгрупи.

Назвами поселень у XI–XX ст. відносно часто виступали адміністративно-господарські терміни (XI–XIV ст. – 11,1 %; XV ст. – 12,5 %; XVI ст. – 11,1 %; XVII ст. – 9,1 %; XVIII ст. – 9,5 %; XIX ст. – 18,4 %; 1906–1911 рр. – 19,2 %; 1921–1926 рр. – 31,1 %; 1946 р. – 7,5 %; 1967–1969 рр. – 6,4 %; 2003 р. – 7,1 %).

Однією із найбільш уживаних була лексема **село** (17 назв), якою мотивувалися ойконіми, починаючи з XIV ст. Як правило, це назви-композити з атрибутивним компонентом **красно-**, **ново-** та топоформантами **-сілка**, **-селиця** (11 – *Красносілка, Новоселиця*). Решта ойконімів – це суфіксальні деривати (*Сільце, Селище*) або словосполучення (*Нове Село, Червоне Село*). Термін **місто** вживається

рідше (6 – *Нове Місто, Старе Місто*) і найчастіше вказує на передмістя якогось великого поселення, наприклад, *Полонного*. Апелятив *город* словотвірною базою виступає лише двічі, причому в період XVI–XVII ст. (*Білогородка, Городище*).

У XVI–XVIII ст. на Хмельниччині були поширені *слобідки*, мешканці яких користувалися певними пільгами. Починаючи з XIX ст., вони виступали як ойконіми. З метою диференціації таких назв, поряд з АГТ, вживалися ад'єктоніми (9 – *Кушнірівська Слобідка, Слобода*) або присвійні прикметники (*Нуткова Слобідка*).

Особливими типами поселень були *юридики*. Як назва населеного пункту ця лексема зафіксована тричі (*Базалійська Юридика, Заслуцька Юридика, Юридика*).

Розвиток дрібновласницького господарства на Україні у XIX–I трет. XX ст. сприяв появі малих поселень, найменування яких мотивувалися різними АГТ. Оселяючись на нових землях, засновуючи хутори, фільварки, посілки, висілки тощо, власники часто до загальноживаної лексики з метою розрізнення додавали атрибутив.

Найбільше ойконімів мотивувалося АГТ *хутір* (22 назви). Це були переважно словосполучення із ад'єктонімами (*Аннопільський хутір, Полонські Хутори*) та генітивні повні сингулярні посесиви (*Луцка Хутір, Хутір Сніжевського*). Зафіксовано описові локативно-квалітативні назви типу *Новий хутір при Волиці Польовій*.

Чотири ойконіми утворилося шляхом ойконімізації АГТ у сингулярній або плюральной формі (*Хутір, Хутори*).

Здавна в Україні існували фільварки, але як назви поселення ця лексема виступала лише на рубежі XIX–XX ст. (5 найменувань). Майже завжди такі утворення локалізувалися ойконімами або прикметниками із просторовим значенням (*Польовий фільварок, Фільварок при с Ладигах*).

З метою збільшення земельних угідь люди переселялися за межі села, утворюючи **виселки** і **посілки**. Назвами таких поселень ставали описові форми – *Виселок при с. Білокриниці* (5 назв) або квалітативні словосполучення (4 – *Червоний посілок*). У решті номінацій, мотивованих АГТ, твірною основою виступали терміни **двір**, **колонія**, **куток**, **ферма** тощо (*Двірець, Колонія, Кутки, Закреницька ферма*).

Із розвитком промисловості велика кількість поселень виникала біля підприємств, зокрема артілей, заводів, призавгоспів, радгоспів, цукроварень. У I трет. ХХ ст. ці апелятиви почали вживатися у значенні АГТ, а під дією екстралінгвальних факторів перейшли в ойконіми. Найбільш уживаною є лексема **призавгосп** (25 – *Кузьминський призавгосп, Призавгосп*). Усі інші апелятиви менш продуктивні й обов'язково поєднуються із локативним або квалітативним компонентом, іноді з ідеологічним нашаруванням (*Артіль “Працьовник”, Григорівська комуна, Кривовульська Профшкола, Лажевський радгосп, Смоляний завод*).

Часто у значенні адміністративно-господарських термінів вживалися слова, що вказували на мікрооб'єкти (39 назв): **границя**, **корчма**, **лісний двір**, **лісна дача**, **млин**, **садиба** (*усадьба*), **хата** тощо. Це переважно були сполуки ад'єктоніма або посесива з АГТ (*Карпова Усадьба, Пасіка Хичевського*).

У кінці ХІХ – I трет. ХХ ст. як населені пункти були зареєстровані **лісові сторожки** (43 – *Лісова сторожка, Лісна сторожка при с. Берегелях*), **будки** (76 – *Залізнична будка, Шосейна будка*), **казарми** (11 – *Казарма залізнична, Казарма на 591 вер. Пд.-Зх. З. Д.*), **контори** (14 – *Контора в лісі Бейзима, Контора Часновського*), **водокачки** (*Водокачка*) та ін. Поряд із цими апелятивами у ролі ойконімів функціонували числівниково-прикметниково-іменникові словосполучення (ойконіміїні еквіваленти) (14 – *Сто сорокова верста Проскурівської*

лінії). Усі назви цього типу було знято з обліку населених пунктів після 1926 року.

Протягом усього періоду розвитку ойконімії південно-східної Волині домінували квалітативні ойконіми (*Контора промислова, Нове Село*). Винятком були XIX – I трет. XX ст., коли їхня кількість зменшилася внаслідок появи локативно-квалітативних найменувань (*Бражинецький призавгосп, Слобідка-Красилівська*) (X-XVIII ст. – відповідно 100% і 0%; XIX ст. – 28,8 % і 59,6 %; 1906-1911 рр. – 45,9 % і 33,7 %; 1921-1926 рр. – 28,2 % і 63,5 %; 1946 р. – 81,8 % і 13,6 %; 1967-1969 рр. – 77,8 % і 16,7 %; 2003 р. – 80 % і 15 % від усіх назв, мотивованих АГТ). Почали реєструватися локативно-посесивні (*Лісний двір Парневської*), квалітативно-посесивні (*Нуткова Слобідка*) та локативно-квалітативно-посесивні (*Остропільський хутір Миколаївської церкви*) назви (XIX ст. – відповідно 2,9 %, 3,8 % і 1,9 %; 1906–1911 рр. – 1,1 %, 1,1 % і 4,1 %; 1921–1926 рр. – 0,6 %, 1,7 % і 0 %; 1946 р. – 0 %, 4,5 % і 0 %; 1967–1969 рр. – 0 %, 5,6 % і 0 %).

Низький відсоток продуктивності характеризує меморіальні ойконіми (1,1 % – *Арт. ім. Рикова*).

Продуктивними для найменувань, мотивованих АГТ, є три способи словотвору: основоскладання (*Новоселиця*), синтаксичний (*Велика Корчма*) та лексико-семантичний (*Агробаза*): XI–XV ст. – відповідно 100 %, 0 % і 0 %; XVI ст. – 40 %, 20 % і 40 %; XVII–XVIII ст. – по 30,8 %; XIX ст. – 7,7 %, 76,9 % і 14,4 %; 1906–1911 рр. – 9,2 %, 79,6 % і 12,2 %; 1921–1926 рр. – 4,9 %, 77,3 % і 17,7 %; 1946 р. – 36,4 %, 22,7 % і 40,9 %; 1967–1969 рр. – 44,4 %, 27,8 % і 27,8 %; 2003 р. – 40 %, 30 % і 25 %.

Окрему групу становлять відфлоролексемні деривати, які вказують на природно-географічні умови регіону (XI–XIV ст. – 11,1 %; XV ст. – 12,5 %; XVI ст. – 5,6 %; XVII ст. – 4,9 %; XVIII ст. – 5,1 %; XIX ст. –

6,6 %; 1906–1911 рр. – 6,8 %; 1921–1926 рр. – 5,7 %; II пол. XX ст. – 8,5 % від усіх відапелятивних найменувань).

Визначення твірних основ фітофорних ойконімів дає можливість охарактеризувати рослинний світ південно-східної Волині. Найбільш поширеними є лексеми *береза* і *калина* (по 12 назв – *Березна, Калинівка*). Стабільною продуктивністю відзначаються апелятиви *вільха, дуб, липа, лоза, сосна* (по 4–6 – *Вільшаниця, Дубова, Липне, Лозова, Соснівка*). Значно рідше (по 2) твірними основами виступали *вишня, горіх, ріпа* (*Вишневе, Горіхівка, Ріпище*). Решта ойконімів мотивуються одиничними лексемами (*Вербівка, Ледеянка, Тростянець, Храбузна* та ін.). Отже, відфлоролексемні деривати несуть “певну інформацію про ареали деяких рослин у минулі епохи” [Марко 1986: 83]. Вони могли вказувати як на найбільш характерні, так і на рідкісні види дерев та кущів, поширені на території північної Хмельниччини.

Відфлоролексемні назви населених пунктів властиві усім регіонам України. Як зауважує А. Капська, вони займають друге місце за поширеністю [Капська 1976: 212]. Але ці дані не є правомірними, оскільки до фітотопонімів було віднесено всі назви, коренева морфема яких хоч чимось була схожа на флоролексему. Наприклад, с. *Вербородиці* розглядається як композит, похідний від назви рослини, тоді як це відгідронімний дериват локативно-патронімічного характеру. Продуктивність відфлоролексемних назв Південно-Західного Поділля була стабільною і становила 6–9 % [Торчинський 1993: 14]. На Прикарпатті найменування, мотивовані геоботанічними термінами, складають 15,8 % [Габорак 1999а: 210].

Більшість фітоойконімів північної Хмельниччини мають квалітативне (*Тростянець, Храбузна*) значення. Локативні назви переважали лише у XI–XIV ст. (100 %) – *Соснина* (XV ст. – відповідно 66,7 % і 33,3 %; XVI ст. – 80 % і 20 %; XVII–XVIII ст. – 85,7 % і 14,3 %;

XIX ст. – 86,5 % і 8,1 %; 1906–1911 рр. – 82,6 % і 11,4 %; 1921–1926 рр. – 90,9 % і 6,1 %; 1946 р. – 92 % і 8 %; II пол. XX ст. – 91,7 % і 8,3 % від усіх флороназв). У XIX – на поч. XX ст. зафіксовано локативно-посесивні (*Андрушкова Березина*) та квалітативно-посесивні (*Борисові Лози*) найменування, які становили 2,7– 2,9 %.

Різноманітною є словотвірна структура відфлоролексемних найменувань північної Хмельниччини. Найбільшою продуктивністю характеризується морфологічна деривація: XVII–XVIII ст. – 28,6 %; XIX ст. – 43,2 %; 1906–1911 рр. – 45,7 %; 1921–1926 рр. – 56,7 %; 1946 р. – 56 %; 1967–1969 рр. – 52,2 %; 2003 р. – 50 % від загальної кількості рослинних найменувань. Серед словотвірних засобів домінуючим є формант *-івк-а* (*Березівка, Хмелівка*), відсоток таких назв ніколи не був нижчим, ніж 50 %. Решта морфологічних дериватів творилася за допомогою суфіксів *-иц-я, -івц-і, -ець, -анк-а, -к-, ищ-е* та ін. (*Вільшаниця, Грабівці, Ріпище*) та шляхом конфіксації (*Піддубці, Підольшанка*).

Відносно стала продуктивність властива субстантивованим прикметникам, в основі яких лежать назви рослин. Протягом XV–XVIII ст. більшість найменувань творилася морфолого-синтаксичним способом (40 – 60 %), а з XIX ст. їхня кількість становила п'яту частину (*Березне, Ольхова*).

Інші способи словотвору є менш продуктивними. Назви-композиції (*Вишнопіль, Сорокодуби*) переважали в XVI–XVII ст. (28,6–40 %), а з XIX ст. їхній відсоток знизився (XIX ст. – 8,1 %; 1906–1911 рр. – 8,6 %; 1921–1926 рр. – 9,1 %; 1946 р. – 12 %; 1967–1969 рр. – 13 %; 2003 р. – 12,5 %).

Складені фітоойконіми почали реєструватися з XIX ст. – *Велика Березна, Велика Калинівка*. Сюди належать і прийменниково-іменникові конструкції (*Під Тополями, Під Ясен*), які не перейшли у префіксальні

деривати й існували лише у I трет. XX ст. (XIX ст. – 13,5 %; 1906 – 1911 рр. – 14,3 %; 1921–1926 рр. – 12,1 %; 1946 р. – 8 %; 1967–1969 рр. – 8,7 %; 2003 р. – 12,5 %).

Відфлоролексемні ойконіми – це чи не єдина група назв поселень, для яких лексико-семантичний спосіб творення є малопродуктивним (4–5 % – *Липки*).

Традиція найменування поселень за допомогою фітоапелятивів мотивується також вшануванням флористичних символів України (дуб, верба, калина, яблуня) [Торчинський 2002: 106].

Ойконімікон північної Хмельниччини характеризується наявністю відіменникових назв поселень, які не належать до жодної з проаналізованих груп, що зумовлено різноманітною мотивацією назвотворення (XI–XIV ст. – 22,2 %; XV ст. – 16,7 %; XVI ст. – 21,1 %; XVII–XVIII ст. – 23,6 %; XIX ст. – 15,1 %; 1906–1911 рр. – 12,7 %; 1921–1926 рр. – 11,8 %; II пол. XX ст. – 15,8–16,1 % від усіх відапелятивних найменувань). Умовно ці ойконіми можна поділити на кілька підгруп.

1. Назви, мотивовані лексемами, пов'язаними з рослинним світом, які є близькими до відфлоролексемних дериватів (12 – *Колосівка, Пеньки*).

2. Назви, які вказують на заняття чи професію першопоселенця або всіх мешканців села (20 – *Бортники, Кушнірівка*). Такі ойконіми були продуктивними протягом XI–XVIII ст., в період заснування великих поселень (6,7–11 % від усіх назв), у XIX–XX ст. їхній відсоток знизився (0,4–4,4 %).

3. Назви, мотивовані агіоапелятивами (13 – *Капелана, Ксендзівський, Попова*) та іншими відносними або посесивними прикметниками (9 – *Братський, Княгинин*). Вони свідчать про суспільно-політичний устрій і тісно пов'язані з існуванням приватної власності.

4. Назви, що вказують на особливі умови створення поселень, характер їхньої забудови, місцерозташування тощо (18 – *Волиця Польова, Закружці, Колісець, Могіляни, Мокроволя, Новосели, Погорільці*).

5. Найменування, у яких відбивається характер ґрунтів та певні особливості земельних угідь (26 – *Кам'янка, Клинини, Піщанка*).

6. Відфаунонімні ойконіми, які відображають тваринний світ краю (4 – *Болотянка, Видра, Журавлівка, Очеретянка*). Вони є найменш продуктивними.

7. Ідеологічні назви поселень (6 – *Нова Доба, Червона Заря*). Такі символічні назви були зафіксовані в 1926 р. і в наступні періоди більше не простежуються.

8. Інші найменування (35 – *Стуга, Морозівка*). Цю категорію назв неможливо поділити за якимись певними властивостями, оскільки всі вони утворені від одиничних апелятивів.

Близько половини відапелятивних ойконімів мають квалітативне значення (*Красивочка, Червона Вигода*). Локативні (*Баштан, Кучманівка*) та локативно-квалітативні (*Берездів Цвіт, Ямка*) характеризуються майже однаковою продуктивністю (XVI ст. – відповідно 10,5 % і 15,8 %; XVII ст. – 14,7 % і 11,8 %; XVIII ст. – 12,5 % і 9,4 %; XIX ст. – по 10,6 %; 1906–1911 рр. – 9,2 % і 12,3 %; 1921–1926 рр. – 13 % і 10,1 %; 1946 р. – 8,5 % і 6,4 %; II пол. XX ст. – 8,9 % і 6,7 %).

Близько 10–20 %, залежно від тенденції найменування у різні періоди, становили посесивні ойконіми (*Дідусів, Княжина*). Не перевищували 10 % першопоселенські, родові та патронімічні назви (*Святець, Райки, Попівці*). З 1926 р. існують емоційно-експресивні найменування (4,3–7,2 % : *Веснянка, Мирівка*).

Серед способів творення домінує морфологічна деривація (близько 50 %, за винятком XIX–I трет. XX ст. – 30–32 %, коли ойконіми творилися семантичним та синтаксичним способами). Найбільш

уживаним був топоформант **-івк-а** – *Кущівка, Писарівка* (XV ст. – 50 %; XVI ст. – 33,3 %; XVII ст. – 26,7 %; XVIII ст. – 33,3 %; XIX – поч. XX ст. – 25 %; 1921–1926 рр. – 27,3 %; 1946 р. – 36 %; 1967–1969 рр. – 40,9 %; 2003 р. – 43,4 % від назв, утворених морфологічним способом).

Існування великої кількості назв поселень на зразок *Волиці* спричинило певну продуктивність словотвірного афікса **-иц-я** (XVI ст. – 33,3 %; XVII–XVIII ст. – 20 %; XIX ст. – 10,7 %; 1906–1911 рр. – 15 %; XX ст. – 13,1–13,6 %). Суфікси **-івц-і** / **-инц-і** становили однакову продуктивність протягом усіх хронологічних зрізів (7–13 %: *Завадинці, Попівці*). Решта суфіксів (*Каламаринка, Райок*) були менш уживаними. Конфіксальні утворення зафіксовані лише в 1921 р. (9,1 % – *Зазоння*).

Четверта частина усіх найменувань виникла внаслідок зміни семантики слова як в однині, так і в множині (*Лазарет, Кременчуки*) (плюральні назви становили більше 60 %).

Назви-словосполучення складали 18–25 % (*Вільний Хлібороб, Волиця-Керекешина*), лише в II пол. XX ст. їхня продуктивність зменшилася внаслідок зняття з обліку населених пунктів найменувань із символічним забарвленням.

Морфолого-синтаксичним способом творилося 4–10 % ойконімів (*Користова, Плужне*). Збільшення назв цього типу на поч. XX ст. пояснюється великою кількістю дериватів, похідних від апелятива **пін** (*Попова*).

Композити відзначалися відносною стабільністю (3–7 %), квалітативним компонентом виступали прикметники (*Кривовілька, Суховоля*) та числівники (*Чотирбоки*).

Кількість відіменникових назв на території Південно-Західного Поділля значно нижча – 3,2–3,7 % [Торчинський 1993а: 186]. Це пояснюється різним підходом до класифікації твірних основ.

Ойконімія південно-східної Волині характеризується високою продуктивністю назв поселень, до складу яких входять прикметники – *Велика Медведівка, Новоставці, Чернятин Нижній* та ін. (XI–XIV ст. – 33,3 %; XV ст. – 20,8 %; XVI ст. – 32,2 %; XVII ст. – 33,5 %; XVIII ст. – 35,8 %; XIX ст. – 28,9 %; 1906–1911 рр. – 27,1 %; 1921–1926 рр. – 23,5 %; 1946 р. – 39,8 %; 1967–1969 рр. – 42,5 %; 2003 р. – 41,3 % від усіх апелятивних назв). У Дністровсько-Бузькому межиріччі прикметникові основи у своєму складі мають 15 % ойконімів [Торчинський 1993: 14].

При аналізі назв поселень за семантикою твірної основи ці найменування розглядаємо в тих групах, до яких належить стрижневе слово.

Власне прикметникові ойконіми становлять незначну кількість: XVI ст. – 10,3 %; XVII–XVIII ст. – 8,3 %; XIX ст. – 14,1 %; 1906–1911 рр. – 9,4 %; 1921–1926 рр. – 8,8 %; 1946 р. – 12 %; 1967–1969 рр. – 16,8 %; 2003 р. – 18,8 %. Підвищення продуктивності назв у II пол. XX ст. пояснюється низкою перейменувань (*Бісівка* → *Квітневе*).

Назвами поселень можуть виступати різні розряди прикметників:

1. Якісні, які вказують на: а) колір – *Зелена, Червоне* (4 назви); б) внутрішній стан (ідеологічні або емоційно-експресивні назви) – *Веселе, Радісне, Дружне* (4); в) інші ознаки (передусім локативні або квалітативні) – *Високе, Новенька* (3). Крім власне субстантивованих прикметників, існують суфіксальні деривати – *Веселівка, Довжки, Круглик, Сушки*, мотивовані прикметниковими основами.

2. Відносні, серед яких переважають локативні та емоційно-експресивні найменування – *Лісне, Мирлюбне*. Решта прикметників у складі ойконімів використовується один раз – *Весняне, Квітневе, Лобне, Невідомий, Шляхова*.

3. Складені прикметники, тобто поєднання ад'єктоніма і прикметника (6: *Дубинсько-Довга, Медведівський-Церковний*),

прикметника та відапелятивного деривата (*Старий Майстрів*), двох прикметників (*Нижча Погоріла*).

За своєю природою більшість атрибутивних назв утворилася шляхом субстантивзації і вказує на квалітативну ознаку – *В'язовець, Світла* (XVI ст. – 66,7 %; XVII–XVIII ст. – 75 %; XIX ст. – 69,7 %; 1906–1911 рр. – 61,5 %; 1921–1926 р – 75 %; 1946 р. – 50 %; 1967–1969 рр. – 35 %; 2003 р. – 31,8 %). Суттєве зниження продуктивності цих ойконімів відбулося у зв'язку з поширенням локативних та емоційно-експресивних найменувань. Останні становили 35–50 % (*Веселинівка, Миролобне*). Назви-прикметники із вказівкою на місцезнаходження поселення почали реєструватися з XIX ст. – *Лісна, Шляхова* (XIX ст. – 13 %; 1906–1911 рр. – 7,7 %; 1921–1926 рр. – 8,3 %; 1946 р. – 7,1 %; 1967–1969 рр. – 10 %; 2003 р. – 18,2 %).

Ойконіми з локативно-квалітативним значенням мали різну продуктивність: XVI ст. – 33,3 %; XVII–XVIII ст. – 25 %; XIX ст. – 4,3 %; I трет. XX ст. – 16 %; 1946 р. – 7,1 %; 1967–1969 рр. – 5 %; 2003 р. – 4,5 % (*Дружнянський над рікою*).

На межі XIX–XX ст. зафіксовано локативно-посесивні та локативно-квалітативні найменування (7,7–8,7 %: *Старий Майстрів, Сульжинський Церковний*).

На території Південно-Західного Поділля також переважали квалітативні та емоційно-експресивні відприкметникові назви [Торчинський 1993: 14].

Числівники дуже рідко можуть ставати твірною основою в ойконімії. Зокрема у досліджуваному регіоні зафіксовано одну назву, можливо, відчислівникового походження – *Троєщина*. До цієї категорії також можна віднести ойконіми, до складу яких введено числівники з метою диференціації однойменних поселень. Перші такі назви зафіксовано уже в XVI ст. – *другий Колчин* (XVI ст. – 7,8 %; XVII ст. – 5,6 %; XVIII – поч.

XX ст. – 3,6–3,9 %; 1921–1926 рр. – 7,4 %; 1946 р. – 2,4 %; 1967–1969 рр. – 2,5 %; 2003 р. – 3,5 %). У Дністровсько-Бузькому межиріччі нумеральних ойконімів ще менше: XVIII–XIX ст., 1946 р. – 0,1 %; I трет. XX ст. – 5,8 %; II пол. XX ст. – 0,5 % [Торчинський 1993а: 188].

Різде збільшення кількості відчислівникових ойконімів у I трет. XX ст. відбулося внаслідок включення до обліку населених пунктів залізничних станцій, будок, казарм тощо, назвами яких виступали числівниково-прикметниково-іменникові словосполучення (з. б. *Будка і казарма на 599 вер. Пд-Зх. З. Д.*, з. б. *Сто сорок четверта верста Проскурівської лінії*). Майже усі вони утворені синтаксичним шляхом, за винятком двох композитів (*Сорокодуби, Чотирбоки*).

На території північної Хмельниччини виявлено один ойконім, мотивований дієсловом, – *Волочиськ* (0,2–1 % від загальної кількості назв, за винятком XVI ст. – 4,2 %). Це суфіксальний локативно-квалітативний дериват.

Як і в кожному регіоні, в ойконіміконі краю існують ойконіми, твірну основу яких визначити неможливо. Це зумовлено деформацією слів при вживанні та при переписах (*Гочучини, Среонисько, Унжао*): XV ст. – 1,4 %; XVI ст. – 0,3 %; XVII–XVIII ст. – 0,2 %; XIX ст. – 0,5 %; 1906–1911 рр. – 0,3 %; 1921–1926 рр. – 0,5 %; 1946 р. – 0,1 %; II пол. XX ст. – 0,1 %. На території Південно-Західного Поділля цей відсоток дещо вищий (до XV ст. – 6,5 %; XV ст. – 3,7 %; XVII ст. – 2,9 %; XIX ст. – 3 %; кін. XIX – поч. XX ст. – 1,8 %; I трет. XX ст. – 1,1 %; 1946 р. – 1,9 %; 1960 р. – 2,1 %; 1992 р. – 1,8 % [Торчинський 1993а: 191], на Буковині – 3 % [Карпенко 1967: 19]).

Отже, вивчення семантики твірних основ ойконімів південно-східної Волині дозволяє поділити їх на дві кількісно великі групи: похідні від власних та похідні від загальних назв.

1. Найменування поселень, мотивовані онімами, постійно домінували у досліджуваному регіоні. Продуктивність різних моделей була неоднаковою. До зростальних належать відонімні, зокрема трансойконімні та відгеортонімні назви. Зростально-спадними є найменування, мотивовані етнонімами та мікротопонімами; спадними – відоронімні назви поселень. Решта груп (відантропонімні, відгідронімні, відхоронімні) характеризується порівняно сталою продуктивністю.

2. Відапелятивні ойконіми фіксувалися на досліджуваній території протягом усіх століть. Серед них не виділяються яскраво виражені зростальні моделі. Сталою продуктивністю характеризуються назви, мотивовані географічними термінами, прикметниками, флоролексемами. Зростально-спадна тенденція простежується в найменуваннях, в основі яких лежать адміністративно-господарські терміни. Спадними є відчислівникові, віддієслівні назви та ойконіми, семантику яких визначити неможливо.

3. Специфічним для північної Хмельниччини є функціонування в ХІХ– на поч. ХХ ст. відагіонімних та відеклезіонімних утворень та відносно стабільна продуктивність відапелятивних ойконімів.

Результати дослідження ойконімікону Південно-Західного Поділля щодо характеру розвитку різних моделей є дуже близькими, за винятком відхоронімних назв, які там мають тенденцію до зростання [Торчинський 1993а: 191].

2.2. Мотиваційна класифікація ойконімії Случе–Горинського межиріччя

Усі назви населених пунктів будь-якої території мають або мали свою мотивацію, оскільки вони найбільше і найшвидше реагують на всі явища, які відбуваються в навколишньому середовищі. “Мотив номінації

– це екстралінгвальна причина вибору або створення певної власної назви для певного об’єкта” [Подольская 1988: 84]. Ойконімія система відображає і характеризує суспільне життя тієї чи іншої епохи, світоглядну психологію мовного колективу, його взаємовідносини та традиції. Сукупність цих екстралінгвальних факторів лежить в основі лексико-семантичної класифікації. Зокрема, для назв поселень – це те, що “характеризує різні об’єкти, їхнє місцезнаходження, враження від них, події, пов’язані з ними, відношення одного об’єкта до іншого, культове чи ідеологічне призначення об’єкта” [Суперанская 1973: 245], тобто “визначаються відношення, які виникали при номінації між ойконімом і денотатом” [Торчинський 2002: 206]. Отже, “суть лексико-семантичної класифікації ойконімії полягає у визначенні первинної, етимологічної семантики назви, коли враховуються екстралінгвальні, мотиваційні відношення між об’єктивною реальністю і мовним процесом” [Торчинський 1993: 14].

М. Торчинський пропонує називати цю класифікацію екстралінгвальною, мотиваційною або каузальною [Торчинський 2002: 206]. Категорія каузальності в лінгвістиці – це мовні засоби (лексичні та граматичні), за допомогою яких можна встановити причинові відношення суб’єктивної та об’єктивної дійсності [Бурдаківська 1990: 12]. На нашу думку, для такого групування ойконімів все-таки більше підходить термін мотиваційна, оскільки він вказує на двобічний зв’язок між денотатом та назвою.

Таким чином, в ойконімії причина виникнення найменування обов’язково пов’язується з локативністю, квалітативністю, посесивністю тощо (див. Табл. 2.7, с. 110).

При дослідженні топонімічного обґрунтування походження назв поселень необхідно врахувати мотиви, критерії і способи номінації, властиві ойконімам.

Табл. 2.7. Лексико-семантична класифікація ойконімів північної Хмельниччини

Час Назви	XI–XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	1906– 1911 pp.	1921– 1926 pp.	1946 р.	1967– 1969 pp.	2003 р.
локативні	15% 3	9,1% 5	7,3% 22	9,7% 43	9,1% 43	20,7% 273	19,6% 223	16,5% 190	12,6% 86	12% 77	15,1% 102
квалітативні	15% 3	12,7% 7	12,7% 38	11,3% 50	11,1% 52	15,7% 207	14,6% 166	14,5% 167	13,7% 94	14,4% 93	13,6% 92
локативно- квалітативні	10% 2	7,3% 4	4% 12	7,2% 32	7% 33	10,9% 144	10,8% 122	15,3% 177	10,9% 75	10,3% 67	10,8% 73
емоційно- експресивні						0,3% 4	0,1% 1	0,5% 6	1,6% 11	2,6% 17	2,5% 17
меморіальні					0,2% 1	0,1% 1	0,1% 1	1% 11	3,2% 22	2,6% 17	2,4% 16
першо- поселенські	5% 1	7,3% 4	8,7% 26	9,2% 41	10% 47	4,9% 64	5,2% 59	5,5% 63	8,5% 57	8,8% 57	8,3% 56
родові	10% 2	7,3% 4	10,7% 32	12,9% 57	13% 61	5,5% 72	5,9% 67	7,2% 83	10,5% 72	10,5% 68	9,9% 67
патронімічні		12,7% 7	27,7% 83	21,7% 96	20,2% 95	7,6% 100	8,7% 99	8,4% 97	13,6% 93	14,2% 92	13,9% 93
посесивні	45% 9	40% 22	27,3% 82	26,2% 116	27,7% 130	30,7% 404	32,4% 368	28,9% 334	23,4% 160	22,6% 146	21,7% 146
локативно- посесивні		3,6% 2				1% 13	1% 11	0,3% 4	0,1% 1	0,2% 1	0,1% 1
квалітативно- посесивні			1,3% 4	1,1% 5	1,3% 6	1% 13	1,1% 12	1,3% 15	1,5% 10	1,4% 9	1,3% 9
назви невідом. мотивації			0,3% 1	0,7% 3	0,4% 2	1,6% 21	0,5% 6	0,6% 7	0,4% 3	0,5% 3	0,4% 3
всього	20	55	300	443	470	1316	1135	1154	684	645	675

Зародження і становлення ойконімної системи характеризується переважанням найменувань локативного типу [Матей 1987: 47; Торчинський 1993: 14].

На території південно-східної Волині локативних ойконімів зареєстровано менше, ніж на Південно-Західному Поділлі (XI–XIV ст. – відповідно 15 % і 36,7 %; XV ст. – 9,1 % і 20,9 %; XVI ст. – 7,3 % і 21,5 %; XVII ст. – 9,7 % і 18,8 %; XVIII ст. – 9,1 % і 23,8 %; XIX ст. – 20,7 % і 26,1 %; I трет. XX ст. – 16,5–19,6 % і 36,7 %; 1946 р. – 12,6 % і 26,8 %; 60-і рр. XX ст. – 12 % і 24,3 %; 2003 р. – 15,1 % і 1992 р. – 22,4 % від усієї кількості ойконімів [Торчинський 1993а: 192]). Це пояснюється переважанням посесивного типу назв.

Значна кількість іменувань є відойконімними дериватами (XVI ст. – 9,1 %; XVII ст. – 16,3 %; XVIII ст. – 13,9 %; XIX ст. – 38,1 %; 1906–1911 рр. – 20,6 %; 1921–1926 рр. – 22,9 %; 1946 р. – 6,3 %; 2003 р. – 28,2 %). Дністровсько-Бузьке межиріччя характеризується практично такою самою продуктивністю [Торчинський 1993а: 192].

Локалізація іменованих об'єктів відбувалася різними шляхами, зокрема:

а) трансойконімізацією, яка відбувалася після виникнення нового поселення біля наявного денотата. Це могло бути село, хутір, урочище, а в кінці XX ст. – залізничні станції (*с. Закіт – корчма Закіт, м. Красилів – з. ст. Красилів*), що найчастіше фіксувалися на топографічних та адміністративних картах XIX–XX ст.;

б) субстантивацією ад'єктонімів, які на досліджуваній території почали фіксуватися з XVI ст. – *Киликійські, М'якотське*. Вони існували поряд з офіційними найменуваннями (*Киликій, М'якоти*). У XIX ст., у період інтенсивного утворення малодвірних господарств, великого поширення набувають відойконімні субстантиви. З метою економії мовних ресурсів термін на позначення типу поселення вживався рідко, а з

часом і зовсім втрачався (*Велико-Скнитський, Микулинський*). Це певною мірою мало негативні аспекти: іноді важко розрізнити без додаткових реєстрів адміністративний статус населеного пункту – хутір чи фільварок, наприклад – *Гальчинецький*. Більшість ойконімізованих ад'єктонімів того часу оформлялися флексіями жіночого роду (х. *Котелянська, х. Строчовецька*), які не узгоджувалися з денотатом;

в) суфіксацією, наприклад, за допомогою поліфункціонального форманта *-щин-а* для номінування мікротериторії – поля, лісу, лугу, урочища, розташованих поблизу певних поселень (*Бутівці – Бутівщина, Купине – Купинщина*).

На місцезнаходження поселення вказують відгідронімні назви (*Корчик, Случ*). Найбільша продуктивність їм була властива на початковому етапі розвитку ойконімікону краю, що пояснюється заснуванням поселень у вигідних природно-географічних умовах, зокрема біля водних об'єктів (XI–XIV ст. – 66,7 %; XV ст. – 40 %; XVI ст. – 36,4 %; XVII ст. – 25,6 %; XVIII ст. – 27,9 %; XIX ст. – 8,4 %; I трет. XX ст. – 9,6 %; 1946 р. – 15,6 %; 1967–1969 рр. – 21,8 %; 2003 р. – 17,1 %). Різке зменшення відгідронімних утворень у XIX – I трет. XX ст. мотивоване кількома причинами, зокрема збільшенням загальної кількості поселень та низькою номінативною спроможністю гідронімів порівняно з іншими групами твірних основ. Підвищення продуктивності цих назв у II пол. XX ст. зумовлюється тенденцією до перейменування поселень (*Волиця-Юдко – Заслучне, Нова Гребля – Збручівка*). Якщо до XX ст. назви населених пунктів могли мотивуватися мікрогідронімами – назвами невеликих річок та озер (*Гудованик, Тереміж*), то пізніше твірними стали лише гідроніми *Збруч* та *Случ*, найбільші річки, які протікають територією краю. Номінація відбувалася переважно шляхом іррадіації – перенесення назви одного іменованого об'єкта на інший, розташований поблизу [Подольская 1988: 63; Теория 1986: 47], що є

характерною ознакою для різних груп онімів одного розряду (*р. Понора – с. Понора, р. Ревуха – с. Ревуха*). Інші види деривації проявлялися рідше (*Заруддя, Турівка*). “Для східнослов’янського мовного континууму ... характерним є визначення частини географічного середовища як співвідносності елементів на площині” [Першина 1994: 106]. Це підтверджується використанням описових конструкцій, до складу яких входили ойконім та гідронім – *Дубищо на Полной, Красилів на Случі, Кутургари на Божку*.

Південно-Західне Поділля характеризується подібною продуктивністю відгідронімних утворень (XV ст. – 34,3 %; XVII ст. – 19,8 %; XIX ст. – 15,6 %; I трет. XX ст. – 7 %; 1992 – 16,2 % [Торчинський 1993а: 192]).

Локативні ойконіми відхоронімного походження становили 0,3–2,3 %. Якщо мотивацію зафіксованих у XIX – I трет. XX ст. назв можна встановити лише гіпотетично (*Бессарабія, Кавказ*), то сучасні ойконіми (*Подільське, Поліське*) пов’язані з історико-адміністративним районуванням.

Відмікротопонімні назви з локативним значенням переважно мотивуються дрімонімами (*Березина, Липник*), оронімами (*Горби, Гори*) та назвами об’єктів виробництва (*Гамарня, Тартак*). Загальна кількість їх не перевищувала 15 % (XVI ст. – 9,1 %; XVII ст. – 9,3 %; XVIII ст. – 11,6 %; XIX ст. – 13,6 %; I трет. XX ст. – 15 %; 1946–1969 рр. – 11,5 %; 2003 р. – 8,5 %).

Розташування поселень біля певних географічних об’єктів сприяло переходу ГТ у власну назву. Ця група ойконімів відображає природно-географічні особливості північної Хмельниччини: велика кількість лісів (*Дібрівка, Залісся*), різний рельєф (*Коритне, Підгора*), роль гідрооб’єктів (*Загребля, Заріччя*) (XVII ст. – відповідно 13,3 %, 6,7 % і 6,7 %; XIX ст. – 27,3 %, 32,5 % і 3,6 %; 1906–1911 рр. – 28,6 %, 24,2 % і 7,6 %; 1921–

1926 рр. – 22,7 %, 25,8 % і 10,6 %; 1946 р. – 13,3 %, 17,8 % і 11,1 %; 1967–1969 рр. – 13,9 %, 18,6 і 11,6 %; 2003 р. – 19,5 %, 19,8 %, 12,3 %). Співвідношення найменувань цих трьох типів у Дністровсько-Бузькому межиріччі не відрізняється від досліджуваного регіону, але назви, пов'язані з флорою та гідросферою, становили відповідно 3–5 % та 4–9 % [Торчинський 1993а: 193].

В ойконімах, мотивованих ГТ, часто проявлялася подвійна локалізація, тобто, крім номенклатурної лексеми, з метою розрізнення однойменних об'єктів, вживався відойконімний локатив. Це могли бути атрибутивні узгоджені (15) або субстантивні керовані (7) словосполучення (*Остропільський луг, Дубина при с. Верхняках*). Такі конструкції були поширені на межі ХІХ–ХХ ст. З 1946 р. фіксуються кореляційні словосполучення (*Гриців-Гора, Майдан-Лабунь*).

Флороапелятиви мотивують локативні ойконіми відносно рідко: у межах 0,8–2,3 % назв (*Піддубці*), інші лексеми – у 2–4 % найменувань (*Зазоння, Лагер*).

Локалізація поселень відбувається і завдяки відносним прикметникам – *Лісне, Нижні Головлі* (ХІХ ст. – 16,1 %; 1906–1911 рр. – 19,3 %; 1921–1926 рр. – 23,4 %; 1946 р. – 11,5 %; II пол. ХХ ст. – 4,5 %).

Найбільш продуктивними способами творення локативних назв є лексико-семантичний (*Садки, Хвоцівка* – як трансойконім) та морфологічний (*Курганівка, Пасічисько*): ХІ–ХІV ст. – відповідно 66,7 % і 33,3 %; ХV ст. – 60 % і 40 %; ХVІ ст. – 50 % і 40,9 %; ХVІІ ст. – 34,9 % і 60,5 %; ХVІІІ ст. – 37,2 % і 58,1 %; ХІХ ст. – 39,5 % і 32,2 %; 1906–1911 рр. – 42,6 % і 28,3 %; 1921–1926 рр. – 43,9 % і 32,4 %; 1946 р. – 38,5 % і 44,8 %; 1967–1969 рр. – 37,9 % і 47,1 %; 2003 р. – 51,3 % і 34, 2 %. Серед афіксальних ойконімів переважають конфіксальні (11 назв – 16 %: *Закриниччя, Підлісці*), назви на **-івц-і**, **-инц-і** (8 назв – 20 %: *Западинці, Сушівці*), **-івк-а** (7 назв – 15 %: *Корчівка, Куцівка*). У ХІХ –

І трет. ХХ ст. високою продуктивністю виділялися утворення на **-щин-а** (11 назв – 22 %: *Березенщина, Медведівщина*). 11 % становили префіксальні назви (7 – *Закузьмин, Прислуч*).

Морфолого-синтаксична деривація характеризується нестабільністю (*Коритне, Строковецька*): ХVІ ст. – 9,1 %; ХVІІ ст. – 2,3 %; ХVІІІ ст. – 4,7 %; ХІХ ст. – 31,8 %; 1906–1911 рр. – 21,9 %; 1921–1926 рр. – 19,7 %; 1946 р. – 7,3 %; ІІ пол. ХХ ст. – 8,3 %. Складені ойконіми з локативним значенням становили 4–8 % (*Видумка і Воробіївка, Кураш Понорський*), композити – 0,3–2,3 % (*Гориньград, Шукайвода*), причому останні простежуються у ХVІІ, ХІХ та 40–60-х рр. ХХ ст.

Для суміжного регіону домінуючою є ойконімізація апелятивів та онімів, решта способів – менш продуктивні [Торчинський 1993а: 193].

Поряд з ойконімами-локативами існують назви, які вказують на певну особливість поселення, ознаку за якістю, тобто квалітативні, або кваліфікативні, найменування [Матей 1987: 46; Теория 1986: 75; Подольская 1988: 129; Торчинський 1993: 15; Торчинський 2002: 208]. Назви цього типу становлять кількісно більшу групу в порівнянні з попередньою та з ойконіміконом Дністровсько-Бузького межиріччя, де вони при цьому характеризуються стабільністю (ХІ–ХІV ст. – відповідно 15 % і 12,2 %; ХV ст. – 12,7 % і 9,4 %; ХVІ ст. – 12,7 % і 6 %; ХVІІ ст. – 11,3 % і 7,9 %; ХVІІІ ст. – 11,1 % і 10,1 %; ХІХ ст. – 15,7 % і 12,4 %; І трет. ХХ ст. – 14,5 % і 9,8 %; 1946 р. – 14,5 % і 11,3 %; 60-і рр. ХХ ст. – 14,4 % і 11,6 %; 2003 р. – 13,6 % і 1992 р. – 14,7 % від усієї кількості назв [Торчинський 1993а: 194]).

Оскільки ознака – це поняття широке, квалітативні ойконіми виділяються різноманітністю семантики твірних основ та способів словотвору.

Протягом усього розвитку ойконімної системи часто “власною назвою поселення стає його загальна назва. При цьому відбувається

семантичне зміщення загального до окремого, одиничного” [Поляруш 1998: 135] (*Городище, Слобода*).

Адміністративно-господарські терміни постійно були базою для назвотворення (XI–XIV ст. – 33,3 %; XV ст. – 42,9 %; XVI ст. – 26,3 %; XVII ст. – 23,2 %; XVIII ст. – 22,4 %; XIX ст. – 17,4 %; 1906–1911 рр. – 30,5 %; 1946 р. – 17,3 %; 2003 р. – 15,7 %).

Найбільш уживаною є лексема *село* (14 назв), що підкреслює аграрний характер регіону. У “чистому” вигляді вона не функціонує, а входить до складу композитів та словосполучень (*Новосілка, Нове Село*). Як атрибутивні компоненти виступали прикметники *новий, красний, радий* у значенні “село, утворене пізніше; гарне село” (*Красносілка, Новоселиця, Радосілка*). У XIX ст. зафіксовано суфіксальні деривати – *Селище, Сільце*, топоформанти яких вказували на розміри поселень.

Лексема *місто* вживалася значно рідше і називала не міські поселення, а передмістя, причому обов’язково поєднувалася з означеннями *нове* або *старе* (*Нове Місто, Старе Місто*).

До одних із найдавніших належать ойконіми *Білогородка, Городище*, які свідчать про існування давньосхіднослов’янських поселень на території краю і вказують на їхню ознаку – “велике, гарне, красиве”. Решта АГТ ставали назвами поселень переважно внаслідок ойконімізації (*Юридика*), плюралізації (*Хутори*), рідше – синтаксичного поєднання слів (*Фільварок без назви*).

Розвиток малодвірних приватновласницьких господарств сприяв утворенню поселень з назвами *Посілок, Слобода, Ферма, Фільварок, Хутір* тощо. Переселенські рухи в XIX ст. стали причиною появи таких ойконімів, як *Колонія*. Решта назв вказували на інші особливості поселення – *Двірець, Кутки*.

У XIX – I трет. XX ст. поряд зі “справжніми” АГТ у цьому значенні вживалися й інші апелятиви. Вони позначали одиничні будівлі, які були

внесені до реєстрів як населені пункти – *Водокачка, Дача лісна, Лісова сторожа, Шосейна будка* тощо. Семантика цих лексем вказувала на їхню ознаку або господарське призначення.

До адміністративно-номенклатурних лексем віднесено також назви підприємств, які перейшли в розряд АГТ, можливо, через проміжний мікротопонімний етап. Функціонування таких назв було пов'язане з “ремеслом першопоселенців, розвитком промисловості поруч із населеним пунктом” [Торчинський 2002: 208]. У ХІХ – на поч. ХХ ст. це були *буди, бурти, гуди, смолярні*, а у 1926 р. – *агробази, артілі, броварні, призавгости, цукроварні* тощо (28 назв – *Агробаза, Буда, Броварня, Стара Гута, Смоляний завод*). Іноді назви супроводжувалися прикметником, який вживався з метою розмежування однойменних поселень (*Буда Грабова, Хутірська Буда*).

Відсоток найменувань, похідних від АГТ, у Південно-Західному Поділлі значно вищий – 26–54 % [Торчинський 1993а: 194].

Наступну групу квалітативних ойконімів становлять назви, мотивовані ГТ (ХV ст. – 28,6 %; ХVІ ст. – 26,3 %; ХVІІ ст. – 23,2 %; ХVІІІ–ХІХ ст. – 24,6 %; 1906–1911 рр. – 23,5 %; 1921–1926 рр. – 19,2 %; 1946 р. – 16,3 %; II пол. ХХ ст. – 14,7 %). У них відображаються типи ґрунтів (12 – *Біла Глина, Кам'янка, Піщанка*), особливості рівнинної місцевості (15 – *Болотянка, В'язовець, Криворудка*), зокрема земельних угідь (7 – *Заруби, Клинини, Користова, Новини*). Як квалітативи виступають деякі гідрографічні відапелятивні утворення – *Ключівка, Старики*. На якісну ознаку поселень вказують композити з атрибутивним компонентом *біло* – *Білокриниччя, Білопіль*.

Спостереження людей над навколишньою природою, вміння виділити найістотнішу, головну ознаку, яка відрізняє одну назву від іншої, відбилися в мікротопонімії. Квалітативний характер відмікротопонімних найменувань простежується з ХVІ ст. – 7,9 % від усіх

назв; XVII-XVIII ст. – 10,5 %; XIX ст. – 19,8 %; 1906–1911 рр. – 18,1 %; 1921–1926 рр. – 17,9 %; 1946 р. – 16,3 %; II пол. XX ст. – 13,7 %. Серед твірних слів можна виділити кілька підгруп:

1) назви виробничих і торговельних одиниць (*Велика Корчма, Млин, Новий тік*). Найбільш уживаними були лексеми *млин* та *корчма*, які супроводжувалися диференціюючими атрибутивами (*Великий Млин, Малий Млин, Зелена Корчма*);

2) назви будівель, типів помешкання тощо, які колись тут існували або існують зараз. Найчастіше це були ойконімізовані сингулярні (*Кошара, Лазарет*) та плюральні (*Бесідки, Хатки*) найменування, рідше – словосполучення (*Велика Клітна, Три Хатки*);

3) апелятиви, які своєю семантикою вказують на найбільш характерну ознаку денотата (*Вишняки, Займище, Пустяк*). Творення таких ойконімів відбувалося шляхом зміни семантики слова чи словосполучення (*Лисячі нори, Пустки*) або внаслідок суфіксації (*Русалище, Скидовисько*). Одноименні поселення диференціювалися за допомогою порядкових числівників (*Зарубанка 2-а, Зарубанка 1-а*).

Квалітативні особливості краю відображаються в ойконімах, мотивованих флороапелятивами. Відсоток цих назв завжди становив понад 10 %, а в II пол. XX ст. збільшився у зв'язку з численними перейменуваннями поселень (*Дерманка – Дубіївка, Хутори – Вишневе*) (XVI ст. – 13,2 %; XVII ст. – 16,1 %; XVIII ст. – 15,5 %; XIX–I трет. XX ст. – 10–11,6 %; 1946 р. – 18,3 %; II пол. XX ст. – 23,5 %). Майже всі найменування вказують на види дерев (*Березівка, Соснівка*) та кущів (*Калинівка, Лозичне*).

Певні квалітативні мотиваційні відношення між денотатом та ойконімом проявляються і в інших відапелятивних дериватах. Це, зокрема, назви, які вказують на: а) особливості заселення території та господарської діяльності мешканців – *Волиця, Кривовілька, Суховоля*;

б) зручності розташування населеного пункту – *Вигода, Добре, Затишшя*;
 в) особливості забудови поселень – *Довжик, Колісець, Круглик*; г) інші ознаки – *Видра, Луб'янка, Цвіт* (XI–XIV ст. – 33,3 %; XV ст. – 14,3 %; XVI–XVII ст. – 21,4 %; XVIII ст. – 22,4 %; XIX ст. – 18,8 %; I трет. XX ст. – 15,6 %; 1946–2003 рр. – 24–25 %).

Найбільш типові ознаки поселень відображають прикметники або відад'єктивні деривати – *Безіменний, Зелена, Плоска, Сушки*. Їхня продуктивність становила 5–8 %, за винятком XI–XV ст., коли квалітативні особливості навколишнього середовища були одним із основних мотивів номінації.

Усі способи творення квалітативів відзначалися майже однаковою продуктивністю на території південно-східної Волині: лексико-семантичний – 14–33 % (*Роз'їзд, Холодець*), морфолого-синтаксичний – 13–25 % (*Березова, Пасічна*), морфологічний – 16–33 % (*Вербівка, Грабівці*), синтаксичний – 13–28 % (*Артіль “Працьовник”, Мала Калинівка*), лексико-синтаксичний – 10–33 % (*Вишнопіль, Чотирбоки*).

Найбільш продуктивними серед способів деривації назв-квалітативів у Дністровсько-Бузькому межиріччі є лексико-семантичний, морфолого-синтаксичний, синтаксичний і морфологічний суфіксальний [Торчинський 1993а: 15].

Велика кількість складених та складних назв поселень має подвійну мотивацію, тобто, коли “одна частина ойконіма вказує на місцезнаходження денотата, інша – певним чином його характеризує”. Цю лексико-семантичну групу становлять локативно-квалітативні ойконіми [Торчинський 1993: 16; Торчинський 2002: 209] (XI–XIV ст. – 10 %; XV ст. – 7,3 %; XVI ст. – 4 %; XVII–XVIII ст. – 7,2 %; XIX ст. – 10,9 %; поч. XX ст. – 10,8 %; 1926 р. – 15,3 %; 1946 р. – 10,9 %; 1967–1969 рр. – 10,3 %; 2003 р. – 10,8 %). Дещо меншою є кількість таких ойконімів у Південно-Західному Поділлі (XV ст. – 2,8 %; XVII ст. –

4,8 %; XIX ст. – 7,7 %; 1946 р. – 7,3 %; 1993 р. – 7,2 %; [Торчинський 1993: 16]).

Більше половини назв цієї групи (а в XIX – I трет. XX ст. – 72–83 %) утворилося синтаксичним способом внаслідок поєднання різних семантичних одиниць:

1) квалітативний прикметник, що вказує на час заснування поселення або розмір, та ойконім (*Малий Лазучин, Нова Криворудка*). Це найдавніша і найбільш продуктивна модель, яка існує з XV ст. (XV ст. – 25 %; XVI–XVII ст. – 50 %; XVIII ст. – 51,5 %; XIX ст. – 17,4 %; 1906–1911 рр. – 22,1 %; 1921–1926 рр. – 16,4 %; 1946–1969 рр. – 38,7 %; 2003 р. – 34,2 % від усіх локативно-квалітативних назв; Південно-Західне Поділля – 30–50 % [Торчинський 1993а: 196]). У XVI–XVII ст. поряд із прикметником-квалітативом на позначення поселення, меншого або виниклого пізніше, вживався числівник *другий* (*Салиха Друга, другі Зозулинці Малі*). Усі ойконіми цієї групи є компонентами повної (*Малі Мацевичі – Великі Мацевичі*) або неповної (*Новий Кривин – Кривин*) бінарної опозиції;

2) локативний ад'єктонім та адміністративно-господарський термін, що вказує на тип поселення (XIX ст. – 20,1 %; 1906–1911 рр. – 13,9 %; 1921–1926 рр. – 11,3 %; II пол. XX ст. – 5,3–5,9 %). Квалітативами виступають власне АГТ *слобідка, фільварок, хутір, юридика* тощо (*Базалійська Юридика, Слобідка-Красилівська*) або апелятиви у значенні номенклатурних термінів – *буда, гута, завод, млин, призавгосп, профшкола, радгосп* та ін. (*Гута Борисівська, Григорівська комуна, Соснівський призавгосп*). Іноді назва може супроводжуватися додатковим квалітативним прикметником (*Антонінський цегельний завод*). У Дністровсько-Бузькому межиріччі їхній відсоток значно вищий – 38–71 % [Торчинський 1993а: 196];

3) прикметник-квалітатив і топографічні терміни з локативним або локативно-квалітативним значенням (*Довгий Брід, Новий Ставок*):

XIX ст. – 4,2 %; I пол. XX ст. – 2,8 %; 1967–1969 рр. – 1,5 %; 2003 р. – 4,1 %. Зі значенням ГТ найчастіше виступали гідрографічні лексеми *брід, гребля, річка, ставок*, що зумовлено зручністю проживання біля водних об'єктів (*Березова річка, Нова Гребля*). Інші природно-географічні особливості краю відображають апелятиви *бір, болото, гай, гора, луг* (*Дубовий Гай, Лиса Гора*). Іноді функцію атрибутива виконують ад'єктоніми-локативи (*Курганівський ліс, Староостропільська Березина*);

4) числівниково-іменникові словосполучення. Найбільш продуктивним є поєднання ойконіма та числівника (*Волочиськ Перший, Славути II*): I трет. XX ст. – 0,6–0,8 %; 1946 р. – 9,3 %; 1967–1969 рр. – 5,9 %; 2003 р. – 10,9 %. Різке збільшення кількості цих назв у 2003 р. відбулося внаслідок фіксації на картах залізничних станцій, назви яких супроводжуються числівниковим компонентом. На межі XIX–XX ст. сполучення ГТ та числівника становили 0,6–3,3 % (*Безодня 2-а, Гори 4-й, Третя гребля*), 3,3–5,6 % – іншого апелятива та числівника (*Кар'єр 1-й, Яворщина № 2*);

5) іменниково-іменникові дво- та багатослівні словосполучення (XIX ст. – 11,8 %; 1906–1911 рр. – 10,7 %; 1921–1926 рр. – 3,4 %; II пол. XX ст. – 1,4 %). До їхнього складу входили АГТ або ГТ та ойконім (*Ладиги-Призавгосп, Майдан-Вила*). Серед багатослівних структур домінували іменниково-прийменниково-іменникові конструкції (*вис. при м. Шепетівці, Х. при с. Ледеянка*), іноді до них входили прикметники-квалітативи (*Новий хутір при Волиці Польовій, Цегельний завод при д. Купині*). У Дністровсько-Бузькому межиріччі субстантивні словосполучення були більш продуктивними (XVIII ст. – 5,8 %; кін. XIX – поч. XX ст. – 8,4 %; I трет. XX ст. – 27,5 %; 1946 р. – 6,3 %; II пол. XX ст. – не зареєстровано [Торчинський 1993а: 196]);

6) ойконіміїні квалітативні та локативні еквіваленти, які характеризувалися особливою продуктивністю в XIX – I трет. XX ст.,

коли до населених пунктів були включені будки, казарми, сторожки тощо. Назви-словосполучення могли ускладнюватися відойконімними номінаціями (*Губин лісова сторожка, Контора лісна в уроч. Ріпищі*) або числівниками (*Півказарма 383 в., Сто сорок друга верста Проскурівської лінії*): XIX ст. – відповідно 12,5 % і 11,8 %; 1906–1911 рр. – 9 % і 7,4 %; 1926 р. – 28,8 % і 20,9 %. Усі вони у середині XX ст. зняті з обліку населених пунктів.

Локативно-квалітативну семантику мають назви-композиції, до складу яких входить атрибутивний компонент *ново-, криво-, красно-* та ін. і ойконім або ГТ (*Красностав, Новоіванівка*) (XV ст. – 25 %; XVI ст. – 16,7 %; XVII ст. – 28,1 %; XVIII ст. – 24,3 %; XIX – поч. XX ст. – 6,5 %; 1926 р. – 3,9 %; 1946 р. – 16 %; 1967–1969 рр. – 17,9 %; 2003 р. – 16,4 %). Зниження продуктивності відкомполітичних утворень у XIX – на поч. XX ст. відбулося внаслідок збільшення кількості назв-словосполучень.

Одночасно на місцезнаходження поселення та його розміри можуть вказувати й однослівні найменування відойконімного походження: лексичне значення виражає локативність, а демінутивні суфікси – квалітативність (*Вовківчики, Кульчинки, Припутенка*: XVII ст. – 9,4 %; XVIII ст. – 12,1 %; XIX ст. – 8,3 %; 1906–1911 рр. – 6,6 %; 1921–1926 рр. – 4,5 %; 1946 р. – 10,7 %; II пол. XX ст. – 10,9–11,9 % від усіх локативно-квалітативних назв).

Разом із відойконімними найменуваннями локативно-квалітативні відношення простежуються і в інших суфіксальних дериватах, мотивованих ГТ та мікротопонімами (*Лісок, Степок; Гнійничка, Гурбище*; 7–17 %).

Решта (0,8–1,1 %) локативно-квалітативних ойконімів утворилася шляхом субстантивації складених назв (*Довга-Кульчинківська, Дубинська-Довга*).

Крім локативного і квалітативного фактора, у назвотворенні використовуються й інші принципи номінації. Найчастіше “на перший план виходить людський фактор – поселення переважно іменувалися за назвою людей або ж за іменем (особовою назвою) власника поселення” [Бучко 2001: 11].

Серед відантропонімних ойконімів північної Хмельниччини найбільшу кількість становлять посесивні назви, що є наслідком політичного та соціально-економічного розвитку суспільства. Дністровсько-Бузьке межиріччя також характеризується значною продуктивністю таких найменувань (XI–XIV ст. – відповідно 45 % і 26,8 %; XV ст. – 40 % і 20,9 %; XVI ст. – 27,3 % і 20,9 %; XVII ст. – 26,2 % і 20,9 %; XVIII ст. – 27,7 % і 20,4 %; XIX ст. – 30,7 % і 19,4 %; поч. XX ст. – 32,4 % і 20,7 %; 1926 р. – 28,9 % і 22,2 %; 1946 р. – 23,4 % і 17 %; 60-і рр. – 22,6 % і 17,9 %; 2003 р. – 21,7 % і 1992 р. – 16,9 % [Торчинський 1993а: 197]). Зменшення кількості посесивних ойконімів, які вказують на належність денотата певній особі [Масенко 1983: 627; Матей 1987: 45; Подольская 1988: 130; Торчинський 1993: 16; Торчинський 2002: 209], відбулося внаслідок ліквідації приватної власності на землю. У XXI ст., ймовірно, кількість таких назв знову почне збільшуватися.

Твірними основами майже всіх найменувань цього типу виступали особові імена та прізвища (*Романин, Ступки*), рідше – апелятиви (*Княгинин, Цісаря*). Переважна більшість ойконімів утворилася від слов'янських автохтонних власних імен, оскільки територія південно-східної Волині почала заселятися ще в давньосхіднослов'янський період (*Радогоща, Тихомель*).

Домінуючими були назви, утворені морфолого-синтаксичним способом. Найбільш численну групу становлять назви із суфіксами **-ів** (30–38 %: *Коськів, Шельвів*), **-ин** (23 – 30 %: *Губин, Капустин*), посесивні

найменування з архаїчним прикметниковим формантом **-їь** – *Губча, Ізяслав* (XI–XIV ст. – 33,3 %; XV ст. – 15,8 %; XVI ст. – 9,1 %; XVII ст. – 8 %; XVIII ст. – 9,9 %; XIX ст. – 6,8 %; 1906–1911 рр. – 6,3 %; 1921–1926 рр. – 7,4 %; 1946 р. – 11,3 %; II пол. XX ст. 13 % від усіх субстантивних назв). Інші присвійні відприкметникові деривати складають третину найменувань-конверсивів (*Поляхове, Янковий*).

Посесивні ойконіми творилися також шляхом суфіксації (XV ст. – 4,5 %; XVI ст. – 19,5 %; XVII ст. – 21,6 %; XVIII ст. – 22,3 %; XIX ст. – 20 %; 1906–1911 рр. – 21,5 %; 1921–1926 рр. – 23,4 %; 1946 р. – 34,4 %; II пол. XX ст. – 36,9 %). Найбільшою продуктивністю характеризується суфікс **-івк-а** (62–72 %: *Варварівка, Коржівка*). Форманти **-івц-і, -инц-і** рідше оформляють посесиви (*Вовківці, Дідківці; Качинці, Почапинці*; XVI ст. – відповідно 25 % і 12,5 %; XVII ст. – 28 % і 8 %; XVIII ст. – 31 % і 6,9 %; XIX ст. – 11,2 % і 3,4 %; 1906–1911 рр. – 13,9 % і 5,1 %; 1921–1926 рр. – 14,1 % і 6,4 %; 1946 р. – 16,4 % і 3,6 %; II пол. XX ст. – 16,7 % і 3,7 %).

У XIX ст. на північній Хмельниччині з'являються відмікротопонімні назви на **-щин-а**, які мали посесивне значення (спадщина на землю) і мотивувалися іменами (*Юрівщина*) та прізвищами (*Кадлубищина*) власників, іноді етнонімами (*Татарщина*) (XIX ст. – 16,9 %; 1906–1911 рр. – 10,1 %; 1921–1926 рр. – 8,9 %; 1946 р. – 9,1 %; II пол. XX ст. – 7,4 %).

Часто власницями земель ставали жінки, що відбилося у назвах відантропонімного походження із суфіксами **-их-а** (8 – *Іванчиха, Прохориха*), **-к-а** (3 – *Московка, Пукаска*), **-учк-а** (2 – *Гаврилючка, Михайлючка*), **-иц-я** (2 – *Жидовиця, Круголиця*). На Покутті ця модель реалізується лише однією назвою [Бучко 1992: 23]. Про належність невеликих поселень жінкам свідчать також ойконіми-субстантивовані присвійні прикметники (5 – *Наталин, Ольгин*).

Південно-Західне Поділля теж характеризується переважанням суфіксальної та морфолого-синтаксичної деривації, але назви на **-івц-і**, **-инц-і** становлять більшу кількість (11–29 %), а на **-ів**, **-ин** – меншу (15–30 %) [Торчинський 1993а: 197–198].

Близько 10 % посесивів утворилося лексико-семантичним способом (*Мовчани, Славута*). Підвищення продуктивності цих назв у ХІХ – І трет. ХХ ст. до 17–18 % відбулося у зв'язку з виникненням дрібних поселень, які мотивувалися прізвищами їхніх власників або засновників. Ці назви мали форму родових, але не були такими за своєю сутністю, їх можна назвати “псевдородовими”. Сингулярні ойконіми майже завжди становили більше половини назв цієї групи, лише в ІІ пол. ХХ ст. почали переважати плюральні посесиви (58–66 %).

До посесивних відносимо неповні словосполучення, тобто генітивні сингулярні (*Баюка, Павловича*) та плюральні (*Жуковських, Ткачуків*) еліптичні конструкції, які були поширені в ХІХ – І трет. ХХ ст. як номінації для хуторів, урочищ, посілків (ХІХ ст. – відповідно 80,4 % і 7,6 %; 1906–1911 рр. – 81,8 % і 11,7 %; 1921–1926 рр. – 83,3 % і 16,7 % від усіх складених назв). Поряд з відантропонімами на належність вказували відагіонімі еліптичні найменування (6,5–11,9 %: *х. Богородицької Церкви, х. Троїцького Приходу*).

Незначну кількість становлять назви-композиції, мотиваційною основою яких стали імена власників, переважно їхніх дружин (0,9–2,7 %: *Єлизаветпіль, Старокостянтинів, Теофіполь*).

Посесивність – це одна з основних характеристик східнослов'янської ойконімії; зокрема на Львівщині присвійні найменування становлять 32,4 % [Черняховская 1966: 9]. Але, у зв'язку з різними підходами до класифікації назв, провести зіставлення з іншими регіонами майже неможливо.

Окремого розгляду вимагають найменування з подвійною мотивацією: локативно-посесивні та квалітативно-посесивні ойконіми. Вони становлять проміжний тип між відонімними та відапелятивними дериватами, оскільки зарахування їх до якоїсь однієї групи або до обох одночасно не буде відбивати цілісної картини становлення ойконімікону краю.

Локативно-посесивні назви – це словосполучення, головне слово якого вказує на місцерозташування, а залежне – на власника поселення, яким може виступати як певна особа (*Березениця Залівської, Василева Гребля*), так і церква (*Решневецький церковний ліс*). За структурою вони переважно є узгодженими словосполученнями (*Бондарева Нива*), лише зрідка залежне слово виражається іменником у родовому відмінку (*Майдан Ястренька*). Зареєстровано два складні ойконіми, компоненти яких виражають належність особі (*Векшиніль, Ушнілля*). Локативно-посесивні назви становили 0,1–0,9 % від усіх найменувань.

Більш високою продуктивністю характеризуються квалітативно-посесивні ойконіми, головне слово в яких найчастіше вказує на тип поселення, а залежне – на його власника (*Луцук Хутір, Нуткова Слобідка*). Такі утворення фіксуються з XVI ст. (0,9–1,5 %).

19 назв за будовою є генітивними сингулярними повними посесивами, де поєднується АГТ або апелятив, вжитий у цьому значенні в називному відмінку, та антропонім – у родовому (*Лісний двір Парневської, Хутір Божого*). Іноді квалітативність виражається числівником (*Домбаль № 3, Прандецького № 3*). Квалітативно-посесивне значення мають конструкції на зразок “прикметник та ойконім” – *Новолабунь, Старі Бейзими*.

7 ойконімів мають локативно-квалітативно-посесивне значення. Власником у них виступає церква, іноді – особа (*Контора лісна в лісі Бейзима, Остропільській хутір Миколаївської церкви*). Після 1926 р.

більшість назв із подвійною та потрійною мотивацією зникла у зв'язку зі зняттям з обліку поселень із такими найменуваннями. Структура ойконімів змінилася під впливом “закону мовної економії” (*Волиця Вонсовича – Волиця*).

До найменувань, мотивованих прізвищами власників або засновників, належать й інші групи відантропонімних утворень.

Патронімічні ойконіми вказували на предків, які проживали в населеному пункті [Подольская 1988: 130; Торчинський 1993: 16; Торчинський 2002: 212]. Ці моделі “належать до найбільш архаїчних, оскільки вони пов'язані з родовим способом життя людей”. Д. Бучко пропонує їх називати відпатронімічними, тобто утвореними від патронімів (назв груп людей, іменованих за їхнім патроном) [Бучко 1992: 15–19; Бучко 2001: 11]. Отже, патронімічні “назви вказують, що в цій місцевості жили нащадки того, чиє ім'я або прізвисько є основою назви” [Редько 1958: 229]. Ойконіми цієї групи продуктивні в обох регіонах Хмельниччини: XV ст. – північні райони – 12,7 %; південні – 26,9 %; XVI ст. – відповідно 27,7 % і 26,7 %; XVII ст. – 21,7 % і 22,5 %; XVIII ст. – 20,2 % і 14,7 %; XIX ст. – 7,6 % і 11,7 %; поч. XX ст. – по 8,7 %; 1926 р. – 8,4 % і 5,7 %; 1946 р. – 13,6 % і 12,1 %; 60-і рр. – 14,2 % і 13,4 %; 2003 р. – 13,9 % і 1993 р. – 13 % [Торчинський 1993а: 201]. На Львівщині вони становлять 8,5 % від кількості відантропонімних назв [Черняховская 1966: 9].

Усі патронімічні утворення мотивувалися антропонімами (*Ільківці, Немиринці*), але оформлялися за допомогою різних суфіксів. Найдавнішими формантами, які виражали групові найменування людей, були *-ич-і, -ович-і, -евич-і* (*Савичі, Тишевичі*), але в південно-східній Волині вони фіксуються лише з XVI ст., тоді як суфіксальні назви на *-івц-і, -инц-і* відомі з XV ст. Імовірно, причиною такої невідповідності є відсутність реєстрів поселень давньосхіднослов'янського періоду. З

часом патронімічні суфікси в деяких ойконімах змінювалися на **-івк-а** (*Григорівці – Григорівка, Щаснівці – Щаснівка*) або ж взагалі занепадали внаслідок регресивного способу словотворення (*Миклашівці – Миклаші, Стецьківці – Стецьки*). У відсотках ці різновиди деривації виражаються так: XV ст. – відповідно 0 %, 57,1 %, 42,9 %, 0 % і 0%; XVI ст. – 6 %, 42,2 %, 43,4 %, 4,8 % і 3,6 %; XVII ст. – 6,3 %, 41,7 %, 39,6 %, 7,3 % і 5,2 %; XVIII ст. – 6,3 %, 42,1 %, 40 %, 6,3 % і 5,3 %; XIX ст. – 7 %, 37 %, 35 %, 9 % і 12 %; 1906–1911 рр. – 7,1 %, 39,1 %, 32,3 %, 9,1 % і 12,1 %; 1921–1926 рр. – 6,2 %, 41,2 %, 30,9 %, 9,3 % і 12,4 %; 1946–2003 рр. – 5,4 %, 41,9 %, 30,1 %, 9,7 % і 13 %. Суфікси **-ич-і, -івц-і, -инц-і, -івк-а та -ан-и, -ян-и** характеризують також патронімічні назви Південно-Західного Поділля [Торчинський 1993а: 201].

Продуктивними для північної Хмельниччини є родові найменування поселень, які “первісно означали людей, об’єднаних спільною родовою належністю до певної особи”. Д. Бучко пропонує їх називати “дериватами від родових назв, оскільки такими були не самі ойконіми, а їх базові назви” [Бучко 1993: 15, 19; Бучко 2002: 11]. За Н. Подольською, родовий ойконім – це ойконім, який має форму множини особового імені [Подольская 1988: 89]. Прізвище глави сім’ї ставало спільним для усього роду, згодом назва його переносилася на поселення (*Зіньки, Кур’янки, Тріски*).

Кількісно родові плюральні утворення південно-східної Волині домінують над відповідними ойконімами Південно-Західного Поділля (1–2 %) [Торчинський 1993: 16] та Буковини (1 %) [Карпенко 1967: 19]: XI–XIV ст. – 10 %; XV ст. – 7,3 %; XVI ст. – 10,7 %; XVII–XVIII ст. – 13 %; XIX – поч. XX ст. – 5,9 %; 1921–1926 рр. – 7,2 %; II пол. XX ст. – 10,5 %. На Львівщині родові ойконіми становлять 23,6 % від усіх антропонімних назв [Черняховская 1966: 9]. Такі суттєві розбіжності у

кількості назв цієї групи між південними та північними регіонами є свідченням їхнього різного історичного розвитку.

Окремою групою стоять ойконіми, мотивовані іменем засновника, першого поселенця. Утворювалися вони після монголо-татарських набігів, різних повстанських рухів, коли люди, в пошуках кращих умов існування, освоювали нові території й називали новоутворені поселення своїми іменами.

Ця лексико-семантична група ойконімів кількісно співвідноситься із суміжним регіоном: XI–XIV ст. – відповідно 5 % і 2,4 %; XV ст. – 7,3 % і 9,7 %; XVI ст. – 8,7 % і 7,1 %; XVII ст. – 9,3 % і 7,4 %; XVIII ст. – 10 % і 7,5 %; XIX ст. – 4,9 % і 7 %; поч. XX ст. – по 5,2 %; 1926 р. – 5,5 % і 3,6 %; 1946 р. – 8,3 % і 6,1 %; 60-і рр. – 8,8 % і 6,4 %; 2003 р. – 8,3 % і 1992 р. – 6,1 % [Торчинський 1993а: 202–203]. Майже всі вони мотивуються антропонімами й творяться за допомогою суфікса *-іvk-а* (*Воробіївка, Чепелівка*). Зафіксовано і 5 найменувань відетнонімного походження, що вказують на перших поселенців, – *Караїмівка, Москалівка*.

Суфіксальна деривація є домінуючою (90–92 %), зокрема це назви на *-іvk-а* (*Богданівка, Кушнірівка*), *-іvc-і* (*Огіївці, Собківці*). Решта ойконімів утворилася шляхом плюралізації (*Баглаї, Мотрунки*), хоча на початковому етапі вони були суфіксальними утвореннями (*Боглеївка, Мотруївка*).

Частково пов'язані з відантропонімними меморіальні назви поселень. Їх присвоювали в честь якоїсь людини, події, свята [Подольская 1988: 119]. 88,4 % меморіальних назв мотивуються прізвищами діячів культури, партійних та державних керівників. По 23,5 % становлять ойконіми, в основі яких – ім'я або прізвище В. Леніна (*Ленінське, Улянівка*) та Т. Шевченка (*Тарасівка, Шевченка*), 11,8 % – Г. Петровського (*Петрівське, С.-х. артіль ім. Петровського*). Інші найменування

представлені одиничними утвореннями (*Войкове, Калініне, Чапаєвка*). 14,7 % від усіх меморіальних назв мають відідеонімне походження (*Жовтневе, Першотравневе*). Їм властиві такі ж способи деривації, що й іншим лексико-семантичним групам. Найбільш продуктивною є субстантивація (41,2 % – *Калініне, Улянове*) та суфіксація (29,4 % – *Улянівці, Чапаєвка*). Синтаксичним способом утворено 23,5 % назв, які мають переважно генітивну сингулярну еліптичну форму (*Ім. Мануїльського, Шевченка*). Продуктивність меморіальних назв у північній Хмельниччині дещо вища, ніж на території Південно-Західного Поділля (I трет. ХХ ст. – відповідно 0,9 % і 0,5 %; 1946 р. – 3,2 % і 2,1 %; 60-і рр. – 2,6 % і 1,3 %; 2003 р. – 2,4 % і 1992 р. – 1,3 % [Торчинський 1993а: 199]). Їхня кількість знижувалася внаслідок зняття з обліку деяких поселень або перейменування: *Жовтневе – Дяків, Мануїльське – Святець*.

Під дією різних суспільно-історичних факторів (революційні рухи, перейменування тощо) в ойконімії систематично будь-якого регіону з'являються емоційно-експресивні, або символічні, назви, пов'язані з певною оцінкою об'єктів. Як стверджує Л. Матей, вони виникають на базі квалітативного типу шляхом ускладнення семантики за рахунок додавання до основного змісту додаткового конотативного відтінку [Матей 1987: 48].

Продуктивність емоційно-експресивних назв на території південно-східної Волині та Південно-Західного Поділля майже однакова (XIX ст. – відповідно 0,3 % і 0,4 %; поч. ХХ ст. – 0,2 % і 0,5 %; 1926 р. – 0,5 % і 1 %; 1946 р. – 1,6 % і 1,9 %; 60-і рр. – 2,6 % і 2,3 %; 2003 р. – 2,5 % і 1992 р. – 2,8 % [Торчинський 1993а: 200]).

Серед лексико-семантичних типів переважають ойконіми з "ідеологічним" забарвленням, які виникали в радянський період (57,9 %). Це були назви-словосполучення метафоричного типу (*Вільний хлібороб, Нова Доба*), поєднання колоратива та ойконіма (*Червона Новоселиця*,

Червоний Случ) або апелятива (*Червона Воля*). Іноді прикметник **червоний** субстантивувався і виступав як найменування поселення самостійно (4 – *Червоне*).

Близькими до ідеонімів є назви на зразок *Мирне, Миролобне, Трудове* з виразним позитивним забарвленням.

Оцінні ойконіми можуть виникати і в результаті метафоричного перенесення якостей, які зазвичай характеризують людину, на географічний об'єкт [Касим 1984: 18]. У досліджуваному регіоні цю функцію виконували лексеми **веселий, радісний, дружній** (7 – *Веселівка, Дружне, Радісне*). Образність та емоційність мислення і світосприймання людей відбивається в ойконімах, пов'язаних із порами року (*Весняне, Веснянка, Квітневе*). Експресивна оцінка денотата проявляється в назвах *Бельведер, Красивочка, Красниця* тощо.

Серед способів словотвору домінують синтаксичний (*Червона Семенівка, Червоний Цвіт*; 50–60 %) та морфолого-синтаксичний (*Веселе, Червоний*; 30 – 35 %). Значно менше поширена суфіксальна (*Веселинівка*) та семантична (*Веснянка*) деривація.

Емоційно-експресивних ойконімів із пейоративним забарвленням на території північної Хмельниччини не виявлено.

В окремих назвах мотив номінації встановити неможливо. Насамперед це стосується ойконімів, зафіксованих у XIX – I трет. XX ст. (*Обидра, Хотяж*), які перейшли до цієї групи через мікротопонімний етап (*Змище, Среонисько*). У II пол. XX ст. до категорії назв невідомої мотивації приєдналися найменування, які стали поширеними на різних територіях – *Іванівка, Михайлівка, Петрівка*. Ймовірно, продуктивність таких ойконімів зумовлюється їхньою популярністю в іменнику. Загальна кількість назв південно-східної Волині, семантику яких не встановлено, складає: XVI ст. – 0,3 %; XVII ст. – 0,7 %; XVIII ст. – 0,4 %; XIX–I трет. XX ст. – 1,6 %; 1946–2003 рр. – 0,5 %. На території Південно-Західного

Поділля – 1,9 % [Торчинський 1993а: 204], Буковини – 3 % [Карпенко 1967: 19]. Дані з інших регіонів відсутні.

Діахронічне дослідження ойконімії південно-східної Волині в лексико-семантичному аспекті дозволяє виділити кілька моделей: спадні – патронімічні, посесивні та локативно-посесивні назви, що зумовлюється зникненням приватновласницьких відносин; зростальні – локативно-квалітативні (зокрема поєднання прикметників і числівників з ойконімами) та емоційно-експресивні (як наслідок перейменування “немилозвучних” ойконімів); зростально-спадні – локативні (винятком є трансойконімні деривати, які з’явилися на межі ХХ–ХХІ ст.), меморіальні (пов’язані з розвінчанням культу державних діячів) та квалітативно-посесивні назви; сталою продуктивністю виділяються квалітативні (переважно за рахунок збільшення відфлоролексемних утворень), першопоселенські і родові (кількість яких майже не змінювалася протягом ХІХ–ХХ ст.) та назви невідомої мотивації (оскільки встановити причину номінації колишніх поселень уже майже неможливо, а сучасні, що з’являються, мають “прозору” семантику).

Ойконімія Південно-Західного Поділля за характером свого розвитку майже не відрізняється від досліджуваного регіону. Винятком є лише квалітативні назви, що мають тенденцію до зростання [Торчинський 1993а: 204].

Отже, ойконімікон Хмельниччини є цілісною системою і характеризується спільними лексико-семантичними особливостями, які, однак, у різних частинах регіону частково вирізняються специфічними для них засобами вираження.

Висновки до розділу II

Дослідження семантики твірних основ ойконімів відображає специфіку розвитку та функціонування лексичного складу української

мови у різні періоди її розвитку, зокрема фонетичні та дериваційні ознаки мотивуючих слів.

Власні назви населених пунктів північної Хмельниччини утворені від пропріальної та апелятивної лексики: відонімні утворення протягом XI–XX ст. постійно домінують (58,7–73,7 %).

Серед найменувань, похідних від власних назв, сталою продуктивністю характеризуються ойконіми, мотивовані антропонімами: автохтонними та церковнослов'янськими іменами, прізвищами, прізвиськами, андронімами тощо (61,3–87,7 %). Нестабільною чисельністю в різні історичні періоди характеризувалися відойконімні (2,1–22 %) та відгідронімні (2,6–14,3 %) деривати, що зумовлено певними позамовними факторами – особливостями розташування та заснування поселень, збільшенням їхньої кількості у XIX–XX ст. тощо. Діалектні відмінності мовлення мешканців досліджуваного регіону сприяли поширенню відмікротопонімних назв населених пунктів (2,4–12,5 %), в основі яких – переважно місцеві географічні терміни. Решта секторів ономастичного простору: етноніми, агіоніми, геортоніми, хороніми, ороніми – ставали твірними лексемами для ойконімів значно рідше (відповідно 1,8–2,7 %; 1,1–1,2 %; 0,1–0,8 %; 0,1–0,4 %; 0,1–0,3 %), що є наслідком дії як екстралінгвальних, так і мовних чинників, таких як зміна ролі церкви в житті суспільства, міграційні рухи, тенденція до перейменування поселень (частково примусова), українізація ойконімного процесу і т.п.

Серед відапелятивних назв поселень північної Хмельниччини значну частину становлять відіменникові ойконіми. Розташування досліджуваної території на Волино-Подільській височині, яка характеризується різноплановими ландшафтними особливостями, зумовило широке побутування назв, мотивованих географічними термінами (20–29,2 %) та

флоролексемами (4,9–12,5 %). Суспільно-історичний розвиток краю, особливості заселення та забудови, типи поселень відбито у назвах, похідних від адміністративно-господарських термінів (6,4–30,7 %), які виділялися продуктивністю передусім у XI–XVI та XIX – на поч. XX ст.

Інші частини мови були базою для назвотворення значно рідше, причому вони переважно супроводжували основну лексему, наприклад: прикметники і числівники найчастіше диференціювали однойменні поселення.

Вибір тих чи інших лексем, що лягли в основу назви, завжди обумовлюється певними причинами, хоча сьогодні встановлення мотивації деяких найменувань не завжди достовірно можливе.

Одними із перших на території краю, як і на всіх слов'янських землях, з'являються локативні (7,3–20,7 %) та квалітативні (11,1–15 %) ойконіми, які вказують на місцезнаходження денотата, його ознаки, зокрема вік, тип, особливості навколишньої дійсності тощо.

Разом із природним важливу роль у назвотворенні відігравав людський фактор. У назвах населених пунктів є вказівка на особу, якій належало поселення (посесивні – 21,6–45 %), предка, нащадки якого проживають у певному поселенні (патронімічні – 7,6–27,7 %), рід або людину, що заснували населений пункт (родові – 5,5–12,9 % та першопоселенські – 5–10 %). Характерно, що на різних діахронічних зрізах ці мотиваційні відношення відігравали неоднакову роль. Зокрема вони домінували в період формування феодально-капіталістичних відносин, коли приватна власність виходила у суспільстві на перший план (XI–XIX ст.). У XX ст. велика увага звертається на процес перейменувань, що сприяло збільшенню кількості емоційно-експресивних (0,1–2,6 %) та меморіальних (0,1–3,2 %) назв.

Назви, твірну основу та мотивацію яких встановити важко, складають в цілому 0,1–0,7 %. Це зумовлено віком поселень, деформацією ойконімів в усному та писемному мовленні, одиничними згадками у писемних пам'ятках і списках.

Отже, визначення мотиваційних відношень в ойконімії північної Хмельниччини дозволяє говорити про великий вплив екстралінгвальних чинників на формування ойконімікону краю.

РОЗДІЛ ІІІ

СЛОВОВІРНА СТРУКТУРА ОЙКОНІМІЇ ПІВНІЧНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Словотвірний аналіз є одним із основних прийомів вивчення стратиграфії топонімів, тобто виділення у загальному масиві географічних назв різних історичних шарів [Беленькая 1969: 5]. Велике значення дериватологічних топонімічних студій для дослідження історичного розвитку системи словотвору мови засвідчували у своїх працях В. Виноградов, В. Горпинич, Л. Гумецька, І. Ковалик, висвітлюючи питання теорії словотвору в цілому та ойконімії зокрема. Ґрунтовні словотвірні аналізи топонімічного матеріалу зроблено в регіональних дослідженнях українських ономастів (Д. Бучка, М. Габорака, К. Галаса, Ю. Карпенка, В. Котович, М. Торчинського, Є. Черняхівської та ін.). “Кожна нова назва виникає внаслідок розвитку певних топонімічних рядів, морфологічних і семантичних типів та словотвірних моделей” [Беленькая 1969: 14].

Для сучасної української літературної мови характерні такі типи деривації, як морфологічний (з усіма різновидами), лексико-семантичний, лексико-синтаксичний та морфолого-синтаксичний. Усі засоби і способи словотворення в загальному лексичному складі мови, як стверджує І. Ковалик, є характерними і для географічних імен [Ковалик 1960: 138], хоча й мають свої специфічні особливості. Різні словотвірні типи назв поселень тісно пов’язані з тією чи іншою культурно-історичною епохою, інформуючи про час та умови виникнення назви.

Більшість найдавніших назв поселень будь-якого регіону виникала внаслідок ойконімізації апелятивів та інших класів онімів, тобто лексико-синтаксичним способом (див. Табл. 3.1, с. 137). У дериватологічних

Табл. 3.1. Словотвірна структура ойконімії північної Хмельниччини

Час Способи словотвору	XI-XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	1906- 1911 pp.	1921- 1926 pp.	1946 p.	1967- 1969 pp.	2003 p.
<i>лексико-семантичний</i>	18,2% 4	12,9% 9	14,2% 50	18,6% 90	20,2% 98	23,9% 329	22,3% 274	28,5% 374	21,2% 155	20,7% 143	23,9% 172
<i>морфологічний</i>	18,2% 4	35,7% 25	49% 172	47,3% 229	49% 237	31,1% 428	32,5% 398	30,3% 397	44,4% 326	45% 312	42,6% 306
суфіксальний	75% 3	92% 23	98,8% 170	96,5% 221	97% 230	95% 407	96,2% 383	94,7% 376	96,3% 314	96,5% 301	96,5% 295
префіксальний		4,1% 1	0,6% 1	0,9% 2	0,8% 2	2,8% 12	2,3% 9	2,3% 9	1,8% 6	1,6% 5	1,6% 5
конфіксальний	25% 1	4% 1	0,6% 1	2,9% 6	2,1% 5	2,1% 9	1,5% 6	3% 12	1,8% 6	1,9% 6	1,9% 6
<i>морфолого-синтаксичний</i>	50% 12	35,7% 25	22,8% 80	19,8% 96	19,2% 93	16,6% 228	17,1% 209	13,4% 176	16,5% 121	17,3% 120	16,9% 122
<i>лексико-синтаксичний</i>	9,1% 2	4,3% 3	4% 14	3,7% 18	3,9% 19	2,5% 35	2,5% 31	3,2% 42	5% 37	4,9% 34	4,9% 35
<i>синтаксичний</i>	4,5% 1	11,4% 8	10% 35	10,6% 51	7,6% 37	25,9% 357	25,6% 314	24,6% 322	12,8% 94	12,1% 84	11,7% 84
всього назв	23	70	351	484	484	1377	1226	1311	733	693	719

дослідженнях його ще називають семантичним способом словотвору, коли нове слово утворюється внаслідок додаткового навантаження лексичним значенням наявної лексеми [Ковалик 1961: 23; Словотвір 1979: 31]. В. Горпинич такий процес назвотворення визначає як ономатизація – “різновид деривації, який реалізується втратою загальною назвою здатності до узагальнення і набуття нею здатності називати один предмет з ряду однорідних” [Горпинич 1999: 87].

В ойконіміконі південно-східної Волині утворені лексико-семантичним способом назви становлять одну з найбільш продуктивних груп. Протягом усього історичного періоду розвитку вони характеризувалися відносною стабільністю у функціонуванні: XI–XIV ст. – 18,2 %; XV ст. – 12,9 %; XVI ст. – 14,2 %; XVII ст. – 18,6 %; XVIII ст. – 20,2 %; XIX ст. – 23,9 %; I трет. XX ст. – 22,5–28,5 %; 1946 р. – 21,1 %; 1967–1969 рр. – 20,7 %; 2003 р. – 23,9 % назв від загальної кількості ойконімів. Незначна кількісна відмінність найменувань цього типу проявляється на території Південно-Західного Поділля: до XV ст. – 35 %; XV ст. – 11 %; XVII ст. – 11,4 %; XIX ст. – 17,5 %; 1946 р. – 17,9 %; 1993 р. – 16,9 % [Торчинський 1993: 17].

Назвами поселень без змін морфемної будови виступають і оніми, й апелятиви.

Відонімні найменування творяться трьома шляхами (за Н. Подольською): трансонімізацією (перехід оніма в топонім), транстопонімізацією (перехід топоніма одного класу в топонім іншого класу) та трансойконімізацією (перехід всередині класів ойконімів) [Подольская 1983: 5–6].

Внаслідок трансонімізації назвами поселень північної Хмельниччини ставали антропоніми в називному відмінку однини, тобто номінативні сингулярні еліптичні посесиви. Більшість із них під впливом екстралінгвальних факторів із часом змінювали свою форму: вживалися у

плюральной формі, ускладнювалися суфіксами або переходили в розряд присвійних прикметників (*Ладиґа – Ладиґи, М'якоти – М'якотські*). Назвами поселень ставали імена та прізвища як чоловіків (*Лазар, Щерблюк*), так і жінок, причому серед останніх ойконімізувалися лише андроніми (*Гаврилючка, Жигалиха*). Сюди ж віднесено ойконім, в основі якого – ім'я та прізвище власника хутора – *Юстина Волков*.

Для топоніміки є типовою “номінація одного об'єкта іменем другого, що знаходиться з ним у просторових відношеннях” [Юрків 1999: 81], тобто транстопонімізація. Розташовуючись на берегах рік, населені пункти закономірно переймали їхні назви (*р. Корчик – с. Корчик, р. Понора – с. Понора*), причому відгідронімних назв значно менше, ніж відантропонімних, оскільки неможливо утворити багато ойконімів від назви однієї річки.

Хороніми у розряд назв поселень переходили ще рідше, причому це відбувалося на основі асоціативних відношень, а локативна функція ігнорувалася (zareєстровано 2 поселення, назвами яких стали ойконімізовані хороніми: *Бессарабія, Кавказ*).

Починаючи з XVII ст., фіксуються трансойконімні назви поселень. Цьому сприяла поява хуторів, висілків, включення в облік поселень залізничних станцій тощо (*Кам'янка, Судилків*).

Функціонування ойконімів, утворених шляхом ойконімізації онімів, характеризується такими даними: XV ст. (відповідно відантропонімні, відгідронімні та трансойконімні) – 33,3 %, 33,3 %, 0 %; XVI ст. – 52,9 %, 23,5 %, 0 %; XVII ст. – 37,5 %, 37,5 %, 6,3 %; XVIII ст. – 47,4 %, 31,6 %, 5,3 %; XIX ст. – 26 %, 9,5 %, 17,8 %; 1906–1911 рр. – 28,8 %, 12,1 %, 12,9 %; 1921–1926 рр. – 16,4 %, 5,6 %, 15,9 %; 1946 р. – 13,7 %, 19,6 %, 5,9 %; 1967–1969 рр. – 11,4 %, 25 %, 6,8 %; 2003 р. – 7,9 %, 14,5 %, 42,1 % від кількості назв, утворених лексико-семантичним способом.

Отже, найбільш продуктивним для творення відантропонімних посесивних назв був період формування ойконімікону краю, тобто XV–поч. XX ст. Із занепадом приватної власності процес виникнення таких назв призупинився. На території Південно-Західного Поділля кількість назв поселень, мотивованих антропонімами, становить 2–4 % [Торчинський 1993а: 206].

Відгідронімні найменування значного поширення набули на початковому етапі формування ойконімії Дністровсько-Бузького межиріччя: XV ст. – 40,4 %, XVII ст. – 25,4 %, XIX ст. – 13,8 %, I трет. XX ст. – 5,2 %, 1992 р. – 14,9 %. Деяко відрізняються за своїм кількісним складом трансойконімні назви: XV ст. – 5,4 %; 19,7 %; XIX ст. – 14,7 %; I трет. XX ст. – 6,5 %; 1992 р. – 12,5 % [Торчинський 1993а: 206]. Серед відонімних назв поселень переважають першопоселенські, посесивні та локативні ойконіми (*Голенка, Кароліна, Ревуха*).

Локативне значення мають і відмікротопонімні утворення, які мотивуються вузькодіалектними регіональними термінами. Домінували такі ойконіми в XI–XIV ст. та у XIX–I трет. XX ст., що зумовлено зростанням малодвірних поселень, в основу назв яких, крім антропонімів, лягали мікротопоніми (*Крупа, Кошара*). Продуктивність назв цього типу на території північної Хмельниччини значно нижча, ніж у Південно-Західному Поділлі (XV ст. – відповідно 16,7 % і 35,1 %; XVII ст. – 0 % і 28,2 %; XIX ст. – 16,6 % і 22,1 %; I трет. XX ст. – 28,8 % і 39,3 %; 60-і рр. XX ст. – 6,8 % і 27,9 % [Торчинський 1993а: 206]).

Наступну групу становлять відапелятивні ойконіми. Дослідники вважають, що найдавнішими назвами природних об'єктів були географічні терміни типу *ріка, вода, озеро, ліс, степ* тощо, які ойконімізувалися без змін [Ковалик 1960: 138; Масенко 1983: 621; Стрижак 1967: 10; Франко 1990: 5]. Це стосується й ойконімії, де

географічна номенклатура завжди активно впливала на процес номінації поселень. Такі найменування Д. Бучко кваліфікує як назви поселень доойконімного рівня деривації, або первинні ойконіми, які виникли внаслідок семантичної трансформації безафіксних і афіксальних апелютивів [Бучко 1992: 15].

На території північної Хмельниччини назви, мотивовані ГТ, почали фіксуватися із XVI ст. Це підтверджує думку про те, що топографічні назви на слов'янських землях пізніші за походженням, ніж патронімічні й посесивні, тому що заселення різних територій відбулося не одночасно і не однаково інтенсивно, а процес назвотворення залежав від різних об'єктивних факторів. Використання ГТ як назв поселень для слов'ян було менш характерним, ніж для інших народів [Масенко 1983: 623; Худаш 1991: 31–32]. Відсоток топографічних ойконімів досліджуваного регіону значно вищий, ніж на території Південно-Західного Поділля: відповідно XV ст. – 0 % і 8,1 %; XVII ст. – 12,5 % і 11,2 %; XIX ст. – 19,5 % і 11,5 %; I трет. XX ст. – 21,9 % і 5,7 %; 60-і роки XX ст. – 38,6 % і 13,6 % [Торчинський 1993а: 207]: *Ліс, Степ*.

До лексико-семантичного способу творення ойконімів відносимо відтопографічні назви на зразок *Залісся, Міжгір'я* тощо, оскільки найменуваннями населених пунктів стали апелютиви, утворені шляхом суфіксації, префіксації або конфіксації.

Поряд з ГТ ойконімами ставали адміністративно-господарські терміни, причому сюди віднесено як загальноприйняті АГТ (*Слобода, Хутір*), так і ті, які мали цей статус лише в певний період (передусім у кінці XIX – на поч. XX ст.) (*Водокачка, Лісова сторожка*). Продуктивність цих найменувань більш низька порівняно з попередньою групою назв, а також із територією сусіднього регіону. Фіксація ойконімів, мотивованих АГТ, у південно-східній Волині почалася із XIX ст. – 3,6 %; 1906–1911 рр. – 3,03 %; 1921–1926 рр. – 38,8 %; 1946 р. –

9,8 %; 1967–1969 рр. – 4,5 %; 2003 р. – 2,6 % (Південно-Західне Поділля: XV ст. – 5,4 %; XVII ст. – 7,1 %; XIX ст. – 26,1 %; I трет. XX ст. – 6,9 %; 1960 р. – 16,4 %; 1992 р. – 17,9 % [Торчинський 1993а: 207]).

Власними назвами населених пунктів ставали й інші апелятиви, серед яких 3,2 % становлять квалітативні назви (*Вигода, Перешкода*), 2,8 % – абстрактні іменники (*Караїна, Українка*), 1,8 % – флороапелятиви (*Груша, Крушина*) та ін. Протягом XI–XX століть кількість таких ойконімів становила 5,3–7,8 %.

Різновидом лексико-семантичного способу словотвору є плюралізація. На території північної Хмельниччини назви у формі множини майже завжди домінують над сингулярними найменуваннями (XI–XIV ст. – 50 %; XV ст. – 33,3 %; XVI ст. – 66 %; XVII ст. – 82,2 %; XVIII ст. – 80,6 %; XIX ст. – 48,6 %; 1906–1911 рр. – 51,8 %; 1921–1926 рр. – 38 %; 1946 р. – 67,1 %; 1967–1969 рр. – 69,2 %; 2003 р. – 55,8 % від кількості назв, утворених лексико-семантичним способом). Утворилися вони внаслідок переходу слів у форми *pluralia tantum*. Категорія числа в апелятивах базується на відношенні кількості й сприймається як єдність кількісних визначень предметів [Купчинський 1981: 48].

В ойконімії дослідники по-різному визначають функцію флексії називного відмінка множини: як спеціалізований топоформант, який складає специфічну словотвірну модель *Nominativus Pluralis* [Недбайло 1969: 177; Поляруш 1999: 18], або як показник відповідної граматичної форми апелятива, від якого утворився ойконім [Бучко 1992: 18].

Серед плюральних ойконімів південно-східної Волині переважають родові назви, які не виділяють однієї людини серед інших, а називають одразу всіх, які є носіями одного прізвища чи прізвиська [Карпенко 1967: 13]: XI–XIV ст. – 50 %; XV ст. – 100 %; XVI ст. – 93,9 %; XVII ст. – 85,1 %; XVIII ст. – 87,3 %; XIX ст. – 66,3 %; 1906–1911 рр. – 66,9 %;

1921–1926 рр. – 73,9 %; 1946 р. – 82,7 %; 1967–1969 рр. – 82,8 %; 2003 р. – 84,4 % від усієї кількості плюральних назв (*Бейзими, Мовчани*). До цієї групи також відносимо відапелятивні утворення (*Бортники, Чумаки*) та ойконіми, мотивовані етнонімами (*Голендри, Северини*).

У ХІХ – І трет. ХХ ст. у досліджуваному регіоні поширилися еліптичні номінативні плюральні ойконіми, які іноді називають “псевдородовими”. Виникали вони у зв’язку з утворенням хуторів, висілків, урочищ, де оселялися окремі сім’ї (*Писаруки, Шуляки*). Протягом цього періоду їхня продуктивність спадала (5–0,7 %).

Плюральні назви поселень північної Хмельниччини виникли шляхом онімізації лексем, які або означали множину денотатів (*Горби, Поляни, Хутори*), або вживалися лише у формі множини (*Берегелі, Колки*). Найчастіше плюралізувалися ГТ, рідше – АГТ (ХVІ ст. – 3,03 % і 3,03 %; ХVІІ ст. – 8,1 % і 1,4 %; ХVІІІ ст. – 6,3 % і 1,3 %; ХІХ ст. – 11,9 % і 0,6 %; 1906–1911 рр. – 12,7% і 1,4 %; 1921–1926 рр. – 9,2 % і 2,1 %; 1946 р. – 6,7 % і 1,9 %; 1967–1969 рр. – 6,1 % і 2,02 %; 2003 р. – 6,3 % і 1,04 %).

Значну кількість становлять ойконіми, мотивовані мікротопонімами. До цієї підгрупи найменувань також відносимо плюральні назви, утворені шляхом суфіксації (*Ліски, Садки*). У ХІХ – І трет. ХХ ст. вони становили 11,3–12,5 %, суфіксальні ж плюральні назви складали 2,8–3,8 %.

Назви типу *pluralia tantum* зафіксовані на різних територіях України: Буковині, Покутті, Південно-Західному Поділлі, Прикарпатті, Опіллі (ХV ст. – відповідно 2 %, 7,3 %, 0,7 %, 4,8 %, 18 %; ХVІІ ст. – 4 %, 2,9 %, 5,1 %, 6,3 %, 10 %; ХІХ ст. – 7 %, 4,4 %, 5,2 %, 6,8 %, 6 %; ХХ ст. – 8 %, 10 %, 4 %, 5,3 %, 10 % [Карпенко 1967: 11; Бучко 1992: 29; Торчинський 1993а: 209; Габорах 1999а: 221; Котович 2000а: 150]).

Щоб порівняти функціонування плюральних назв у південно-східній Волині та інших регіонах, визначимо також відсотки від загальної кількості назв: ХІ–ХІV ст. – 9,1 %; ХV ст. – 4,5 %; ХVІ ст. – 9,5 %;

XVII ст. – 15,3 %; XVIII ст. – 16,4 %; XIX ст. – 11,3 %; I трет. XX ст. – 11,6 %; 1946 р. – 14,2 %, 1967–1969 рр. – 14,3 %; 2003 р. – 13,4 %.

Як видно, на досліджуваній території плуральні ойконіми були продуктивним і відносно стабільним дериватологічним типом.

Найбільш поширеним в українській та інших слов'янських мовах є морфологічний словотвір, що полягає в поєднанні афіксальних морфем із кореневою частиною слова в одне слово за певними словотвірними моделями [Ковалик 1961: 19]. Морфологічна деривація виступає домінуючою як серед апелятивної, так і онімної лексики. Для обох лексико-граматичних розрядів існують спільні форманти та афікси, властиві лише апелятивам або топонімам.

До власне топонімних формантів належать такі, як *-itj-i-, *-ани, *-ьскъ, *-инци, *-овцы, *-jь та ін. [Купчинський 1981: 12; Худаш 1991: 30].

Одним із найдавніших загальнослов'янських суфіксів вважають **-ич-**. Назви на **-ич-і** існували, починаючи з часів племінного співжиття, протягом середньовіччя, сягаючи нових часів. Творилися вони від основ особових назв шляхом приєднання суфікса. Назви місцевостей із патронімічним суфіксом **-ич-і** з початку свого виникнення були найменуваннями людей, з часом назва переносилася на територію, де ці люди жили. Оскільки назви місцевостей із суфіксом **-ич-і** походять від назв певної групи людей, вони за своєю формою є *pluralia tantum* [Керста 1962: 111–112; Купчинський 1981: 20, 48].

На території північної Хмельниччини ойконіми з формантом **-ич-і** почали фіксуватися із XVI ст. і становили відносно незначну групу (XVI ст. – 2,9 %; XVII ст. – 2,6 %; XVIII ст. – 2,5 %; XIX – I трет. XX ст. – 1,6 %; 1946 р. – 1,8 %; II пол. XX ст. – 1,9 % від усіх назв, утворених морфологічним способом). Лише 27,3 % від усіх назв цього типу мають “чистий” суфікс **-ич-і** (*Каленичі, Яремичі*). У решті випадків він

ускладнюється суфіксом **-ов-** / **-ев-**, який додається переважно до простої основи, не поширеної іншими суфіксами (*Климентовичі, Роговичі*). “Підставою до виникнення формантів **-овичі, -евичі** була загальнослов’янська тенденція до злиття формантів **-ов, -ев** з **-ич** внаслідок їх значеннєвої близькості” [Купчинський 1981: 49].

Морфологічний спосіб творення ойконімів є продуктивним для всієї Хмельниччини. Це підтверджують результати досліджень як Південно-Західного Поділля, так і південно-східної Волині: до XV ст. – відповідно 25 % і 18,2 % (від усієї кількості назв); XV ст. – 58,3 % і 35,7 %; XVI ст. – 61,7 % і 49 %; XVII ст. – 58,9 % і 47,3 %; XVIII ст. – 49,8 % і 49 %; XIX ст. – 44,6 % і 31,1 %; I трет. XX ст. – 24,9 % і 30,3 %; 1946 р. – 45,8 % і 44,4 %; 60-і роки XX ст. – 49 % і 45 %. Домінуючою на обох територіях є суфіксація: XV ст. – 96,6 % і 92 %; XVII ст. – 97 % і 96,5 %; XIX ст. – по 95 %; I трет. XX ст. – 92,5 % і 94,7 %; 1992 / 2003 р. – 95,5 % і 96,5 % [Торчинський 1993: 17–18].

В інших регіонах України продуктивність морфологічної деривації значно нижча, зокрема в Прикарпатті: XV ст. – 13,8 %, XVI ст. – 25 %, XVII ст. – 18,1 %, XVIII ст. – 23,3 %, XIX ст. – 28,2 %, XX ст. – 19 % [Габорак 1999а: 221].

Згодом до деяких ойконімів було додано квалітативні прикметники **великий** і **малий**, які утворили бінарну опозицію: *Великі Каленичі – Малі Каленичі, Великі Мацевичі – Малі Мацевичі*.

У процесі історичного розвитку назви цього типу часто втрачали суфікс **-ич-і** (*Васьковичі – Васьківці, Кондратовичі – Кіндратки*).

На території Південно-Західного Поділля такі ойконіми теж малопоширені: XV ст. – 5 %, XVII ст. – 0,8 %, XIX–XX ст. – 0,2 % [Торчинський 1993а: 210]. На Покутті назви на **-ич-і** існували лише в XIV ст. (5,6 %) та XV ст. (3,5 %) [Бучко 1992: 29], а на Опіллі – протягом XIV–VII ст. і становили відповідно 6,6 %; 5,5 %; 8 %; 5 % [Котович

2000а: 150]. Переважають вони в північних областях України, зокрема у Волинській – 6,5 % від загальної кількості назв [Шульгач 2001: 9–155].

У XVI ст. з'явилася значна кількість відприсвійних, відносно-присвійних та інших утворень із значенням належності, що спричинило формальну заміну форманта -ич-і. Давню патронімічну функцію суфікса -ич-і переймають інші суфікси, близькі до патронімічних – -івц-і, -инц-і [Купчинський 1981: 35, 44]. Топонімічні утворення на -івц-і, -инц-і виникли в результаті лексико-семантичної топонімізації загальних імен: спочатку це була назва людей, яка походила від імені чи прізвища родоначальника, власника або засновника поселення, і лише згодом ставала назвою населеного пункту, де жили ці люди. Отже, первісне значення цих ойконімів – патронімічне. Але кожна продуктивна патронімічна модель має здатність поширюватися не лише за рахунок первісних твірних основ, а й за рахунок інших, зокрема апелятивних [Бучко 1965: 114–115; Бучко 1968: 220–222; Бучко 1969: 216–223; Бучко 1972: 4; Єсюнін 1988: 261–263].

Протягом століть ойконіми з формантами -івц-і, -инц-і були продуктивними, сьогодні за чисельністю вони займають третє місце. Історичні пам'ятки фіксують ці назви, починаючи з XIV–XV ст. [Бучко 1970: 88].

Найбільше поширені назви на -івц-і, -инц-і на території Поділля, що підтверджують дослідження Д. Бучка [Бучко 1972: 37] та М. Торчинського [Торчинський 1993а: 210]. Зокрема, Південно-Західне Поділля характеризується такою продуктивністю: XV ст. – -івц-і – 63,1 %, -инц-і – 16,7 % від кількості назв, утворених морфологічним способом; XVII ст. – відповідно 47,7 % і 21,1 %; XIX ст. – 28,7 % і 15 %; I трет. XX ст. – 25,9 % і 14,3 %; 1992 р. – 31 % і 14,6 %. Дещо меншою є кількість цих ойконімів у південно-східній Волині: XV ст. – 29,1 % і 16,7 %; XVI ст. – 32,9 % і 23,7 %; XVII ст. – 26,8 % і 19,04 %; XVIII ст. –

26, 4 % і 18,4 %; XIX ст. – 13,2 % і 10,4 %; 1906–1911 рр. – 13,6 % і 10,2 %; 1921–1926 рр. – 15,5 % і 11,3 %; 1946 р. – 16,2 % і 12,2 %; 1967–1969 рр. – 15,9 % і 12,8 %; 2003 р. – 15,6 % і 12,4 %.

Серед найменувань із формантом **-івц-і** переважають відантропонімні утворення (79,7 % від назв із цим суфіксом), з них 60,8 % патронімічні (*Бутівці, Ленківці*), 14,3 % посесивні (*Вовківці, Марківці*), 1,4 % меморіальні (*Улянівці*) ойконіми. У решти 20,3 % назв твірними основами стали апелјативи, мотивовані флоролексемами (9,5 % – *Вербівці, Яворівці*), ГТ (6,8 % – *Долинівці, Ланківці*) та лексемами, які вказують на рід заняття поселенців або їхніх предків (5,4 % – *Війтівці, Попівці*). 14,9 % відапелјативних ойконімів мають локативно-відкатоїконімний характер (*Кустівці, Пеньківці*), 5,4 % – квалітативний (*Війтівці*). Ойконіми на **-инц-і** у відсотковому співвідношенні майже не відрізняються від назв на **-івц-і**: відантропонімні – 79,6 %, відапелјативні – 20,4 %. Відантропонімні можна поділити на такі лексико-семантичні групи: патронімічні (74,5 % – *Лагодинці, Орлинці*) та посесивні (8,3 % – *Зозулинці, Мазепинці*).

Серед відапелјативних назв 12,2 % становлять локативно-відкатоїконімні утворення, мотивовані ГТ (*Бережинці, Завадинці*). 4,1 % назв утворився шляхом основоскладання, де поєднуються іменникова та дієслівна основи (*Воскодавинці*).

Малопродуктивними є ойконіми на **-івц-і**, **-инц-і** на території Західної України, зокрема Буковини, Покуття та Опілля: XV ст. – відповідно 4 %, 14 %, 6 %; XVI ст. – 21 %, 15 %, 4 %; XVII ст. – 26 %, 2,2 %, 0 %; XVIII ст. – 8 %, 2,4 %, 0 %; XIX ст. – 6 %, 1,4 %, 0 %; XX ст. – 4 %, 0,9 %, 0,6 % [Карпенко 1967: 11–12; Бучко 1992: 29; Котович 2000а: 150]. На Прикарпатті загальна кількість назв на **-івц-і**, **-инц-і** становить 26,8 % та 4,4 % [Габорак 1999а: 211–212].

Близькими за значенням вважаємо посесивні та локативно-відкатойконімні утворення з формантом *-ц-і*: *Губельці, Погорільці, Саверці*. Певною продуктивністю вони вирізнялися протягом XV–XVIII ст. (XV ст. – 4,1 %; XVI–XVII ст. – 1,7 %; XVIII ст. – 1,3 %; XIX – поч. XX ст. – 0,7 %; I трет. XX ст. – 0,8 %; XX ст. – 0,6 % від назв, утворених морфологічним способом).

Порівняно новим топоформантом, на відміну від попередніх, є суфікс *-івк-а*. Такі назви почали фіксуватися з XV ст. Переважно вони вказували на першого поселенця, засновника населеного пункту. “Топонімічний суфікс *-івк-а* виник шляхом поєднання присвійного форманта *-ів, -ин* із суфіксом *-к-а*” [Масенко 1983: 647]. Ойконіми із суфіксом *-івк-а* є найбільш продуктивною моделлю на території північної Хмельниччини (227 ойконімів). Серед них слід виділити відонімні (65,2 %) та відапелятивні (34,8 %) утворення. 89,9 % відонімних назв мотивовані антропонімами (*Іванівка, Черніївка*), 4,7 % – відетнонімного походження (*Москалівка, Сербинівка*), по 2,7 % становлять відгідронімні (*Збручівка, Турівка*) та меморіальні (*Улянівка, Чапаєвка*) ойконіми. З-поміж відапелятивних назв поселень значною продуктивністю відзначаються ойконіми, мотивовані флоролексемами (41,8 % – *Березівка, Калинівка*). Д. Бучко розцінює такі назви як деривати з подвійною словотвірною мотивацією [Бучко 1992: 22]. На рід заняття поселенців вказують 15,2 % назв (*Кушнірівка, Писарівка*), решта найменувань утворилася від інших апелятивів.

Семантика досліджуваних назв досить різноманітна: першопоселенські (24,7 % – *Дмитрівка, Чепелівка*), посесивні (46,5 % – *Михнівка, Яблунівка*), локативні (3,1 % – *Кучівка*), квалітативні (4,8 % – *Мирівка*) та інші назви. У зв’язку з існуванням однойменних поселень до ойконімів часто додавався розрізнявальний атрибутив, внаслідок чого

досить часто простежується наявність бінарної опозиції (*Велика Медведівка – Мала Медведівка, Велика Шкарівка – Мала Шкарівка*).

Топонімічні моделі на **-іvk-**а поширені на всій території України, про що свідчать результати регіональних досліджень: південно-східна Волинь (XV ст. – 12,5 % від кількості назв, утворених морфологічним способом; XVI ст. – 23,7 %; XVII ст. – 29,4 %; XVIII ст. – 30,9 %; XIX ст. – 38,7 %; I трет. XX ст. – 39 %; 1946 – 44,9 %; 1967–1969 рр. – 45,4 %; 2003 р. – 42,3 %); Південно-Західне Поділля (XV ст. – 1,7 %; XVII ст. – 12,7 %; XIX ст. – 35 %; I трет. XX ст. – 35,7 %; 1992 р. – 33,7 %) [Торчинський 1993а: 211]; Покуття (XV ст. – 1,4 %; XVI ст. – 6,8 %; XVII ст. – 13,9 %; XVIII ст. – 20,5 %; XIX ст. – 17,9 %; XX ст. – 11,8 %) [Бучко 1992: 29]; Буковина (XVI ст. – 2 %; XVIII ст. – 4 %; XX ст. – 20 %) [Карпенко 1967: 11–12]; Опілля (XVII ст. – 20 %; XVIII ст. – 16 %; XIX ст. – 13 %; XX ст. – 14 %) [Котович 2000а: 150].

До найдавніших ономастичних структур також належать топонімі утворення з праслов'янським формантом **-ан-и**. На відміну від Буковини, де такі ойконіми найбільше поширені [Карпенко 1967: 11–12; Франко 1990: 38], територія північної Хмельниччини вирізняється їхньою низькою продуктивністю. Якщо протягом XIV–XX ст. в Україні засвідчено близько 200 географічних назв на **-ани** [Купчинська 1996: 41], то лише 5 із них – у досліджуваному регіоні (*Вільшани, Ліщани*). У відсотковому співвідношенні вони становлять: XIX ст. – 0,9 %; I трет. XX ст. – 0,7–0,8 %; 1946 р. – 1,5 %; II пол. XX ст. – 1,6 %. Первісно номінації з таким формантом означали назву колективу (суфікс **-анин** вказує на особу за місцем проживання [Горпинич 1999: 34]), що згодом переходила на територію, яку заселяв певний колектив. За семантикою такі найменування відображають природно-географічні особливості навколишнього середовища, мотивуються флоролексемами та ГТ і є

квалітативно-відкатоїконічними та локативно-відкатоїконічними утвореннями.

Дністровсько-Бузьке межиріччя характеризується значно вищою продуктивністю назв на **-ани**: XV–XVI ст. – 0,6–0,7 %; XVI–XIX ст. – 1,5–1,8 %; XX ст. – 2–2,3 % [Торчинський 1993а: 212].

В історичних документах XV–XVIII ст. поряд з іншими топоформантами починають вживатися територіальні назви на **-щин-а** (**-чин-а**), які заступають двослівні найменування з відтопонімним або відетнонімним прикметником-означенням у першій частині й апелятивами земля, волость у другій [Масенко 1984: 57]. Спільносхіднослов'янський суфікс **-щин-а** з територіально-просторовим значенням сформувався на базі суфіксів **-ск-** і **-ин-а** [Горпинич 1999: 37]. Первісно він уживався в мікротопонімах, які називали певну територію – володіння однієї особи чи сім'ї, і вказували на власника [Поляруш 1976: 21]. Словотвірні моделі на **-щин-а** (**-чин-а**) зафіксовані на території південно-східної Волині. Як і на Покутті, найбільша продуктивність їх припадає на XIX – поч. XX ст. Утворювалися вони “у зв'язку з роздрібненням земельних володінь на приватні ділянки, заснуванням хуторів” [Бучко 1992: 28]. За семантикою виділяються локативні назви, мотивовані ойконімами (46,8 % від назв цієї моделі – *Жуківщина*, *Решнівщина*), квалітативні, мотивовані мікротопонімами (36,2 % – *Зубівщина*, *Яргощина*), та посесивні, в основі яких лежали імена, прізвища та прізвиська власників (17 % – *Карпівщина*, *Петрівщина*).

Порівняно з іншими регіонами, назви із суфіксом **-щин-а** на території північної Хмельниччини були найбільш продуктивними: Південно-Західне Поділля – 0,2–0,7 % [Торчинський 1993а: 212], Покуття – 4 % (XIX ст.) [Бучко 1992а: 227], Прикарпаття – 6,1 % [Габорак 1999а: 215], Волинська область – 0,2 % [Шульгач 2001: 9–155], північна

Хмельниччина: XVII–XVIII ст. – 0,4 %; XIX ст. – 4,9 %; 1906–1911 рр. – 7,7 %; 1921–1926 рр. – 4,8 %; 1946 р. – 1,5 %; кін. XX ст. – 1,3 %.

До архаїчних спільнослов'янських топонімних суфіксів, запозичених із апелювальної лексики, належить іменниковий суфікс **-ищ-е**, який вживається з предметним, просторовим, збільшено-зневажливим значенням. Утворився він з формантів **-isk+je** [Горпинич 1999: 33].

В апелювальній лексиці формант **-ищ-е** означає “місце, де збирається багато людей, а також самі ці люди (селище)”, “місце, де перебуває щось, назване мотивуючим словом (гнилище)”, “місце, де було щось, назване мотивуючим словом, де є залишки чогось (городище)” [Безпояско 1987: 87; Словотвір 1979: 67, 84].

В ойконімії він творить назви на означення колишнього місцезнаходження того, на що вказується у словотвірній основі [Масенко 1983: 634], тобто має локативне значення, наприклад: *ставище* – “місце, де був став” [ССУМ 1978: II, 377].

Серед зафіксованих назв поселень можна виділити локативні, мотивовані ойконімами (*Роговище*), локативно-квалітативні, утворені від апелювативів (*Займище*, *Ріпище*) та дієслів (*Волочище*), назви.

Поряд із цими засвідчено ойконіми невідомої мотивації – *Змище*, *Присища*.

Суфіксальні утворення на **-ищ-е** на Хмельниччині характеризуються низькою продуктивністю: у південних районах вони взагалі не зафіксовані, у північних становлять: XV ст. – 8,3 %; XVI–XVII ст. – 1,7 %; XVIII ст. – 1,8 %; XIX ст. – 1,2 %; 1906–1911 рр. – 2,5 %; 1921–1926 рр. – 1 %; 1946 р. – 0,6 %; II пол. XX ст. – 0,3 %. Водночас у Волинській області станом на 2000 рік зареєстровано 26 ойконімів із цим формантом, що складає 2,4 % від усієї кількості назв [Шульгач 2001: 9–155].

Близькими за значенням є назви на зразок *Будище, Городище, Дубище*. Однак їх відносимо до ойконімізованих апелятивів, утворених лексико-семантичним способом, оскільки в українській мові існують відповідні географічні терміни.

Суфікс *-ищ-е* в апелятивах вважають пейоративним, тоді як в ойконімії він має територіальне значення. Таким же негативно оцінним іменниковим суфіксом виступає формант *-исък-о*, який сформувався на базі давнього **sko* [Горпинич 1999: 96]. У назвах поселень він вживається з локативно-квалітативним значенням (*Займисько, Пасічисько*). На території північної Хмельниччини зафіксовано 8 таких ойконімів. Мотивуючими основами для назв цієї моделі стали АГТ (*Замчисько*), ГТ (*Гутисько*), флоролексеми (*Хмелисько*) тощо. Найбільш продуктивними вони були в ХІХ – І трет. ХХ ст. (1,6–1,9 %). У ХХ ст. вони склали 0,3 % від усіх назв, утворених морфологічним типом, причому часто ускладнювалися атрибутивами: *Старе Гутисько – Нове Гутисько*.

Одним із найхарактерніших загальнослов'янських топонімних типів є назви поселень із суфіксом *-ьскъ* [Масенко 1983: 625]. Утворення з цим формантом були властиві північним регіонам [Франко 1990: 32]. У південно-східній Волині зафіксовано лише 2 номінації на *-ськ*: відойконімний (*Сасанівськ*) та віддієслівний (*Волочиськ*) деривати.

Досить поширеними в ойконіміконі південно-східної Волині є вторинні суфікси *-ець* та *-иц-я*. Ці форманти були продуктивними на території давнього слов'янського заселення і характерні насамперед для гідронімів та найменувань місцевостей [Масенко 1983: 626; Юрків 1999: 61]. Отже, формант *-иц-я* міг утворювати первинні назви об'єктів як пов'язаних, так і не пов'язаних із водою [Борек 1979: 163]. Він може поєднуватися з різними за семантикою основами, зокрема з ГТ (*Гориця*), мікротопонімами (*Гнойниця*), флоролексемами (*Вільшаниця*), етнонімами

(*Жидовиця*) та іншими апелятивами (*Волиця, Красниця*). Усі ці ойконіми мають локативний або квалітативний характер.

Формант **-ець** вживається з різною семантикою: у 41,7 % назв цього типу він виступає як засіб субстантивації (*В'язовець, Колісець, Тростянець*); у 25 % виконує демінутивну функцію (*Двірець, Городець, Огородець*); у 8,3 % ойконімів означає нові або малі поселення, які виникли поряд з наявними, чії назви стали основою для найменувань [Гумецька 1958: 41] (*Хоровець*); у 8,3 % вказує на присвійність (*Льковець*); мотивацію 16,7 % назв встановити не вдалося (*Люварець, Хірановець*). Продуктивність найменувань на **-иц-я, -ець** протягом XI–XX століття становила відповідно: XI–XIV ст. – 2,5 % і 0 %; XV ст. – 4,1 % і 0 %; XVI ст. – по 4,04 %; XVII ст. – 2,6 % і 3,5 %; XVIII ст. – 2,5 % і 3,8 %; XIX ст. – 1,9 % і 4,9 %; 1906–1911 рр. – 1,9 % і 3,2 %; 1921–1926 рр. – 2,3 % і 3,3 %; 1946 р. – 3,4 % і 2,8 %; 1967–1969 рр. – 3,2 % і 2,6 %; 2003 р. – по 2,9 %.

У Дністровсько-Бузькому межиріччі ця модель є малопродуктивною: 1–2 % від кількості назв, утворених морфологічним способом [Торчинський 1993а: 212].

Більш поширені найменування з формантами **-иц-я** та **-ець** на Покутті: XIV ст. – відповідно 2,8 % і 9,7 %; XV ст. – 3,9 % і 3,8 %; XVI ст. – по 3,4 %; XIX ст. – 2,4 % і 1,8 %; XX ст. – 0,9 % і 0 % [Бучко 1992: 29]. Дещо нижчу продуктивність зафіксовано на Опіллі: XV ст. – 1 % і 0,5 %; XVI ст. – 2 % і 4 %; XIX ст. 3 % і 1 %; XX ст. – 2,6 % і 1,6 % [Котович 2000а: 150].

У створенні ойконімікону північної Хмельниччини значну роль відіграли демінутивні суфікси, завдяки яким з'являються назви зі зменшувально-пестливим забарвленням. Найбільш поширеним є суфікс **-к-**, який поєднувався з ойконімами (*Більчинка* – від *с. Більчин*), гідронімами (*Понорка* – від *р. Понора*), мікротопонімами (*Корчемка*),

ГТ (*Рудка*), флоролексемами (*Ольшанка*) тощо. За його допомогою творяться посесивні (*Любомирка*) та локативно-квалітативні (*Вулька*) ойконіми. Найвища продуктивність назв із формантом **-к-** була зафіксована в ХІХ – І трет. ХХ ст., чому сприяло різке збільшення кількості дрібних поселень (ХVІ ст. – 0,6 %; ХVІІ ст. – 2,6 %; ХVІІІ ст. – 2,1 %; ХІХ ст. – 3,2 %; І трет. ХХ ст. – 2,7–3 %; 1946 р. – 1,5 %; ІІ пол. ХХ ст. – 1,5 %).

В апелятивній лексиці функціональною активністю відзначається суфікс **-ок**, який щодо змісту може виявляти лише функцію реальної зменшеності [Безпояско 1987: 92]. Порівняно із синонімічними **-ик**, **-ець** суфікс **-ок** має меншу експресивність [Словотвір 1979: 102]. 77,8 % назв поселень із суфіксом **-ок** утворилися від ГТ (*Гайок*, *Ланок*), решта – від антропонімів (*Хоросток*), ойконімів (*Чернятинок* – від *Великий Чернятин*), АГТ (*Хуторок*) та інших апелятивів (*Корчунок*, *Райок*). Усі вони мають квалітативне (*Ставок*) та локативно-квалітативне (*Співачок*, розташоване біля *х. Співак*) значення. В окремих випадках суфікс **-ок** втрачав своє експресивне забарвлення і похідне слово переходило до нейтральної лексики (*Цвіток*). Назви цього типу становили: ХІХ ст. – 2,1 %; І трет. ХХ ст. – 2,2 %; 1946 р. – 1,2 %; ІІ пол. ХХ ст. – 1,3 %.

0,4–1,2 % складають ойконіми з іменниковим суфіксом **-ик** (з давнього ***-ко**), який вживається зі здрібнілим та пестливим значенням [Горпинич 1999: 33, 38]. Усі назви поселень мають квалітативне значення та мотивуються лише апелятивами (*Дворик*, *Круглик*).

Яскраво демінутивного забарвлення надають ойконімам форманти **-івчик-**и (0,6–1,3 %), за допомогою якого утворилися локативно-квалітативні ойконіми (*Васьківчики*, *Щурівчики*, розташовані відповідно біля сіл *Васьківці* та *Щурівці*), та **-очк-** / **-ичк-** (0,3–1 %), з яким утворені квалітативні ойконіми, мотивовані ойконімами (*Соснівочка* –

розташоване біля с. *Соснівка*), флоролексемами (*Вербівочка*), прикметниками (*Красивочка*).

Умовно демінутивними вважають суфікси **-анк-а** (0,4–1,7 %) та **-авк-а** (0,4–0,6 %). Переважна більшість назв із суфіксом **-анк-а** є похідною від флоролексем (*Очеретянка*, *Тростянка*), географічних термінів (*Котелянка*) та інших апелятивів (*Піщанка*). Ойконіми другої групи мотивуються адміністративно-господарськими термінами (*Городнявка*) або антропонімами (*Лідавка*).

Суфікс **-енк-а** / **-инк-а** надає локативно-квалітативного значення назвам (0,6–1,4 %), які мотивувалися переважно ойконімами (*Авратинька* – від *Авратин*, *Припутенка* – від *Припутні*).

Решту демінутивних суфіксів засвідчено в одиничних випадках: **-еньк-** (*Семиреньки*), **-енн-** (**-инн-**) (*Заморочення*, *Забіління*), **-ц-** (*Сільце*).

Територія обох регіонів Хмельницької області характеризується майже однаковою кількістю демінутивних назв, хоча у Південно-Західному Поділлі в XIX – I трет. XX ст. їх було зафіксовано значно більше (70 – 87 ойконімів) [Торчинський 1993а: 213].

Крім проаналізованих вище суфіксів, в ойконіміконі досліджуваного регіону простежуються й інші форманти, які є малопродуктивними. Зокрема, за допомогою праслов'янського суфікса **-ин-а**, що має значення одиничності [Горпинич 1999: 33], утворилися відмікротопонімні назви *Дроздовина*, *Закутина*, *Перевезина*.

Певні труднощі виникають при встановленні семантики суфіксів **-н-** (*Доховня*, *Іверня*) та **-ень** (*Надишень*), оскільки мотивація творення цих назв невідома. Ойконіми з такими формантами вперше зафіксовані в XIX ст.

Одним із різновидів морфологічної деривації в сучасній українській мові є префіксація, що як засіб іменникового словотвору сформувалася ще в праслов'янський період. Більшою мірою префіксація властива

дієсловам, прикметникам. Іменники за допомогою префіксів творяться значно рідше [Миرونюк 1979: 68, 71]. Цим зумовлена низька продуктивність префіксального способу словотворення в ойконімії: Буковина – 1 % [Карпенко 1967: 19]; Покуття – XVI ст. – 2,2 %, XVII ст. – 0,7 %, XVIII ст. – 2,4 %, XIX ст. – 0,7 %, XX ст. – 4,5 % [Бучко 1992: 29]; Прикарпаття – 10 % [Габорак 1999а: 152]; Опілля – XV ст. – 3,5 %; XVI ст. – 4 %; XVII ст. – 5 %; XVIII ст. – 4 %; XIX ст. – 2 %; XX ст. – 12 % [Котович 2000а: 150].

Префікси, які “вказують на розташування об’єкта найменування та місцевості, часто одного об’єкта по відношенню до іншого” [Подольская 1983: 31], виникали на базі прийменників і часток. Чим молодший префікс, тим виразніший зв’язок його з прийменником [Горпинич 1999: 44]. В ойконіміконі північної Хмельниччини простежується функціонування дієслівних префіксів, утворених у спільносхіднослов’янський період: **за-** – з просторовим значенням, “той, що знаходиться за межами названого основою” [Горпинич 1999: 47–48] (*Загребля, Загора*); **під-** – із загальним просторово-часовим значенням [Миرونюк 1979; 69], “місце, розташоване близько, біля чогось” [Подольская 1983: 63] (*Підкалина, Підольшанка*); **при-** – зі значенням “знаходиться біля чогось” [Подольская 1983: 68] (*Прислуч*). Розглянуті назви – це зрощення ойконіма з прийменником із втратою закінчення непрямого відмінка. Топонімотвірну функцію тут виконує флексія називного відмінка або нульова флексія [Подольская 1983: 44]. Зафіксовано ойконіми *Загорою*, де збереглося закінчення орудного відмінка, та прийменниково-іменникове сполучення *Під Заборою*, яке ще не набуло вигляду префіксальної моделі. У відсотковому співвідношенні вони становлять відповідно 78,9 %, 15,8 %, 5,3 %.

У більшості випадків (73,7 %) префіксальні ойконіми мотивуються ГТ (*Забара, Підгора*), по 8,8 % назв утворені від гідронімів (*Заслuch*,

Прислuch), флоролексем (*Підкалина*) та ойконімів (*Закузьмин, Повербородинці*). Усі префіксальні назви населених пунктів мають локативне значення.

Порівняно з Південно-Західним Поділлям, префіксальна деривація на території південно-східної Волині переважає: XVIII ст. – відповідно 0,8 % і 0,4 %; XIX ст. – 2,8 % і 0,5 %; I трет. XX ст. – по 2,3 %; 1946 р. – 1,8 % і 0,8 %; II пол. XX ст. – 1,6 % і 0,2 % від кількості афіксальних назв [Торчинський 1993а: 213].

Значно менше на досліджуваній території зафіксовано конфіксальних утворень. Конфіксами називають комбінації з префікса й суфікса, що в процесі словотворення функціонують спільно. Їх ще називають біморфемами, циркумфіксами [Горпинич 1999: 125]. Конфікси вказують на локалізацію поселення або на відношення до інших об'єктів. Вони виступають ойконімотвірними елементами, якщо назви поселень не утворюються від префіксально-суфіксального апелятива типу *міжгір'я*. Для ойконімікону південно-східної Волині характерні такі конфікси: **за-...-й-я** (28,6 % – *Закриниччя*), **за-...-к-а (и)** (21,4 % – *Заставки*); **за-...-ц-і** (14,3 % – *Загірці, Закружці*); **межи-...-й-а** (14,3 % – *Межилісся*); **під-...-ц-і** (14,3 % – *Піддубці, Підлісці*).

Твірними основами для префіксально-суфіксальних утворень були ГТ (у 78,6 % назв – *Загребелька*), гідроніми (14,3 % – *Заруддя* (р. Рудь)), флоролексеми (7,1 % – *Підольшанка*). Зафіксовано 3 відкатойконімно-локативні ойконіми – *Загірці, Закружці, Піддубці*. Продуктивність моделей цього типу словотворення в північній Хмельниччині характеризується такими даними: XIV ст. – 25 %; XV ст. – 4 %; XVI ст. – 0,6 %; XVII ст. – 2,9 %; XVIII–XIX ст. – 2,1 %; 1906–1911 рр. – 1,5 %; 1921–1926 рр. – 3 %; 1946 р. – 1,8 %; 1967–1969 рр. – 1,9 %; 2003 р. – 1,9 % від усієї кількості афіксальних назв.

Більшою продуктивністю вирізняється конфіксація в Південно-Західному Поділлі: XV ст. – 3,4 %; XVI ст. – 3,8 %; XVII ст. – 3 %; XVIII ст. – 4,7 %; XIX ст. – 4,5 %; кін. XIX – поч. XX ст. – 5,5 %; I трет. XX ст. – 5,2 %; 1946 р. – 5,4 %; 1960 р. – 4,9 %; 1992 р. – 4,3 % [Торчинський 1993а: 214]. Префіксально-суфіксальні назви побутують і в інших регіонах України: Прикарпаття – 6 % [Габорак 1999: 152], Покуття – XIV ст. – 2,8 %; XVI ст. – 3,4 %; XVII ст. – 1,5 %; XVIII ст. – 2,4 %; XIX ст. – 1,4 %; XX ст. – 1,8 % [Бучко 1992: 29]; Опілля (XV ст. – 2,5 %; XVI ст. – 4 %; XVII ст. – 5 %; XVIII ст. – 4 %; XIX ст. – 3 %; XX ст. – 7 %) [Котович 2000а: 150].

У незначній кількості зафіксовано ойконіми, утворені регресивним способом деривації (0,3–0,9 %). Усі вони мотивовані антропонімами (*Лабунь, Лашки, Проні*).

Відносно поширеним в ойконімії північної Хмельниччини є морфолого-синтаксичний спосіб творення назв, коли “шляхом спеціального лексико-граматичного переосмислення того чи іншого слова відбувається його перехід з одного розряду слів у інший” [Ковалик 1961: 20]. Часто цей спосіб називають конверсією, тобто “способом словотворення, при якому словотвірним засобом виступає лише парадигма слова без застосування якихось інших словотвірних засобів” [Горпинич 1991: 126].

На території південно-східної Волині субстантивація була більше поширена, ніж у інших регіонах: XI–XIV ст. – 50 %; XV ст. – 35,7 %; XVI ст. – 22,8 %; XVII ст. – 19,8 %; XVIII ст. – 19,2 %; XIX ст. – 16,6 %; 1906–1911 рр. – 17,1 %; 1921–1926 рр. – 13,4 %; 1946 р. – 16,5 %; 1967–1969 рр. – 17,3 %; 2003 р. – 16,9 %. Для порівняння: Дністровсько-Бузьке межиріччя: до XV ст. – 22,5 %; XVI ст. – 9,6 %; XVII ст. – 11,1 %; XIX ст. – 9,5 %; I трет. XX ст. – 7,7 %; 1946 р. – 11 %; 1992 р. – 12,1 %

[Торчинський 1993а: 215]; Буковина – 6 % [Карпенко 1967 : 19]; Бойківщина – 20,8 % [Габорак 1999а: 222].

Первісно назви поселень, утворені морфолого-синтаксичним способом, були атрибутивними словосполученнями, до складу яких входило диференціююче означення та апелятив на позначення типу поселення. З часом під дією екстра- та інтралінгвальних факторів слово, яке позначало тип об'єкта, зникало, а прикметник, субстантивуючись, перетворювався у самостійну назву [Бучко 1992: 20; Карпенко 1967: 22; Суперанская 1984: 65], наприклад: *Красилів двір* → *Красилів, Селище Бачманово* → *Бачманів* (зараз *Бачманівка*).

В ойконіміконі південно-східної Волині можна виділити декілька структурно-семантичних типів прикметникових назв поселень.

Найбільшу кількість становлять посесивні ойконіми на **-ів**, **-ин**, їхня продуктивність простежується протягом тривалого часу: до XV ст. – відповідно 16,7 % і 2,5 %; XV ст. – 32 % і 24 %; XVI ст. – 31,3 % і 18,8 %; XVII ст. – 27,1 % і 23,9 %; XVIII ст. – 29 % і 21,5 %; XIX ст. – 17,9 % і 16,2 %; 1906–1911 рр. – 21,1 % і 19,1 %; 1921–1926 рр. – 23,3 % і 16,5 %; 1946 р. – 23,1 % і 19,8 %; 1967–1969 рр. – 20 % і 19,2 %; 2003 р. – 19,6 % і 18,9 % від кількості назв-конверсивів. На сьогодні чисельність цих утворень дещо зменшилася.

Значне місце назви з формантами **-ів**, **-ин** посідають і в ойконімічних системах інших регіонів: Буковина – XV ст. – 14 %; XVII ст. – 11 %; XIX ст. – 10 %; XX ст. – 7 % [Карпенко 1967: 11–12]; Південно-Західне Поділля – XV ст. – 51,3 % і 25,6 %; XVII ст. – 50 % і 16,2 %; XIX ст. – 33,6 % і 12 %; I трет. XX ст. – 38,2 % і 9,8 %; 1960 р. – 31,8 % і 12,2 %; 1992 р. – 29,8 % і 9,7 % [Торчинський 1993: 215]; Покуття – XIV ст. – 27,8 % і 6,9 %; XV ст. – 21,5 % і 6,3 %; XVI ст. – 19,1 % і 1,1 %; XVII ст. – 13,1 % і 8 %; XVIII ст. – 14,5 % і 1,8 %; XIX ст. – 3,7 % і 2,7 %; XX ст. – 5,6 % і 2,7 % [Бучко 1992: 29]; Опілля – XV ст. – 26 % і 6 %; XVI ст. –

8 % і 10 %; XVII ст. – 5 % і 0 %; XVIII ст. – 12 % і 0 %; XIX ст. – 11 % і 7 %; XX ст. – 10 % і 7,6 % [Котович 2000а: 150]. Ці дані підтверджують висновок багатьох дослідників, що топоніми на **-ин**, **-ів** найбільше зосереджувалися в Галичині, Волині, в басейнах Дніпра та Горині [Гумецька 1958: 60; Купчинська 1993: 130; Франко 1990: 31]. На відміну від інших регіонів на території північної Хмельниччини немає значної кількісної відмінності між назвами на **-ів** та **-ин**.

У сучасній українській мові за допомогою суфіксів **-ів**, **-ин** творяться присвійні прикметники від назв осіб та відносно-присвійні прикметники від найменувань істот – риб, тварин, птахів [Безпояско 1987: 138]. У топоніміці вони мають значення належності. Появі посесивних найменувань на **-ів**, **-ин** сприяв інтенсивний розвиток феодального господарства, коли основою найменувань був факт власності [Карпенко 1965: 69; Масенко 1983: 636]. Цим зумовлено те, що в 90,6 % досліджуваних назв на **-ів** та у 84,2 % назв на **-ин** твірною основою є антропоніми, причому ними могли бути як чоловічі, так і жіночі імена (*Семенів*, *Наталин*). Решта ойконімів мотивується апелятивами – 5,7 % (*Гончарів*, *Дідусів*) і 13,2 % (*Буртин*, *Княгинин*), ойконімами – 1,9 % (*Троянів* – розташований біля с. *Троянівка*) та етнонімами – 1,9 % (*Сягрів*). Переважання відантропонімних утворень підтверджують регіональні дослідження Д. Бучка [Бучко 1992: 21], М. Габорака [Габорак 1999: 10], М. Торчинського [Торчинський 1993а: 215], Є. Черняхівської [Черняховская 1966: 17].

Крім назв на **-ів**, **-ин**, які вказують на форму чоловічого роду, зафіксована значна кількість посесивних ойконімів жіночого й середнього роду на **-ов-а(-е)**, **-ин-а(-е)** (*Свинна*, *Ходаково*). Продуктивність назв цього типу протягом століть була відносно стабільною: XV ст. – 20 %; XVI ст. – 25 %; XVII ст. – 21,8 %; XVIII ст. – 19,4 %; XIX ст. – 29,4 %;

1906–1911 рр. – 24,4 %; 1921–1926 рр. – 23,9 %; 1946 р. – 21,5 %; 1967–1969 рр. – 16,7 %; 2003 р. – 17,2 % від кількості субстантивованих назв.

На території південно-східної Волині зафіксовано архаїчні посесивні утворення на **-їь**. Ці назви вважають найдавнішими на східнослов'янських землях. Суфікс **-їь** вказує на індивідуальну належність, відбиває власницьке, володільницько-маєткове відношення особи, вказаної в основі назви, до географічного об'єкта. На думку дослідників, утворення на **-їь** були характерні для міст, де жив родоначальник, вождь або князь, який будував їх або ініціював будівництво [Купчинський 1970: 101–103]. У досліджуваному регіоні із суфіксом **-їь** поєднувалися двоосновні слов'янські імена (*Ізяслав* (Ізяславль), *Радогощ*, *Тихомель*). “Дещо пізнішими є ойконіми на **-ја**, **-је**, що визначаються як родові варіанти суфікса **-їь**” [Бучко 1992: 20], в їхній основі лежать одноосновні слов'янські імена (*Голубча*, *Жабче*). Порівняно з іншими регіонами України, наприклад, із Південно-Західним Поділлям, де такі назви не зафіксовані взагалі, із Покуттям та Опіллям, де вони мають тенденцію до зникнення (XIV ст. – відповідно 2,8 % і 10 %; XV ст. – 5,4 % і 4,5 %; XVI ст. – 1,1 % і 4 %; XVII ст. – 0,7 % і 0 %; XVIII–XIX ст. – 0 % і 2 %; XX ст. – 0,7 % і 0,3 %; [Бучко 1992: 29; Котович 2000а: 150]), на території північної Хмельниччини ойконіми на **-їь** (**-ја**, **-је**) становлять значний відсоток: XI–XIV ст. – 25 %; XV ст. – 12 %; XVI ст. – 7,5 %; XVII ст. – 8,3 %; XVIII ст. – 8,6 %; XIX ст. – 4,4 %; 1906–1911 рр. – 4,3 %; 1921–1926 рр. – 5,1 %; 1946 р. – 7,4 %; 1967–1969 рр. – 7,5 %; 2003 р. – 7,4 %.

Отже, субстантивовані посесивні назви північної Хмельниччини протягом століть складали 63–88 % від ойконімів, утворених морфолого-синтаксичним способом.

Певною стабільністю характеризуються ад'єктивні найменування, що мотивуються відносними прикметниками: XI–XIV ст. – 25 %; XV ст. –

12 %; XVI ст. – 13,8 %; XVII ст. – 16,7 %; XVIII ст. – 18,3 %; XIX ст. – 17,9 %; 1906–1911 рр. – 13,4 %; 1921–1926 рр. – 16,5 %; 1946 р. – 20,7 %; 1967–1969 рр. – 30 %; 2003 р. – 28,7 %. Найбільшу кількість серед них становлять локативні назви, в основі яких лежать географічні терміни (31,3 % – *Лісне, Полонне*), причому тут наявні конфіксальні моделі (*Заслучне, Підгірне*). 21,8 % назв мотивуються флоролексемами і мають квалітативне навантаження (*Березна, Піхтове*). Меморіальні назви складають 14,7 % від усіх відносних прикметників (*Войкове, Ленінське*). Емоційно-експресивні прикметники як ойконіми виступають у 6,3 % назв поселень (*Мирне, Трудове*).

На рід заняття людей вказує 4,7 % ойконімів (*Гончарний, Кустарна*). Відхоронімні та відетнонімні утворення становлять відповідно 3,1 % (*Подільське, Поліське*) та 1,6 % (*Поляхове*). У решти 17,2 % ойконімів в основі лежать прикметники з різними квалітативними ознаками (*Безіменний, Погоріла*) та відкомполітні утворення (*Першотравневе, Правохоморне*).

Назвами населених пунктів часто ставали якісні прикметники: XI–XIV ст. – 8,3 %; XVI ст. – 1,3 %; XVIII ст. – 3,2 %; XIX ст. – 5,7 %; I трет. XX ст. – 3,9 %; 1946 р. – 5,8 %; 60-і рр. XX ст. – 6,7 %; 2003 р. – 7,4 % від усіх субстантивованих найменувань. Переважали серед них квалітативні ад'ектоніми, які вказують на колір (41,7 % – *Зелена, Червоне*) або емоційно-експресивне забарвлення (20,2 % – *Дружнє, Радісне*).

На межі XIX–XX ст. у північній Хмельниччині власними назвами активно ставали конверсиви, що позначали локалізацію новоствореного поселення – *Карабіївський* (біля с. *Карабіївка*), *Семенівський* (біля с. *Семенів*): XVI ст. – 2,5 %; XVII–XVIII ст. – 0 %; XIX ст. – 34,6 %; 1906–1911 рр. – 13,9 %; 1921–1926 рр. – 10,8 %; 1946 р. – 1,7 %; 2003 р. – 0,8 %. Порівняти такі деривати з іншими регіонами не маємо змоги у зв'язку з відсутністю подібних підрахунків.

Наступну групу назв складають композити (від лат. *compositus* – складний) – похідні, що утворилися поєднанням кількох основ у цілісну лексичну одиницю [Горпинич 1999: 128]. Традиційно вважають, що композити творяться лексико-синтаксичним способом. У лінгвістиці виділяють два різновиди цього способу деривації: синтаксико-морфологічний (синтаксико-суфіксальний) – це основоскладання, яке може супроводжуватися суфіксацією [Ковалик 1961: 21–22] та зрощення – спосіб, коли похідне слово утворюється на базі синтаксично вільного словосполучення, компоненти якого зливаються в єдину цілісну лексичну одиницю без будь-яких формально-граматичних змін [Горпинич 1999: 130]. Отже, назви-композити утворюються із словосполучень шляхом зрощення їхніх компонентів або основоскладанням. Головною причиною перетворення словосполучень у складні слова є позначення одного об'єкта кількома словами. Семантична єдність підкріплюється фонетичною і граматичною єдністю: словосполучення стає складним словом [Касім 1986: 66].

Складні топоніми побутували у Східній Європі протягом усього історичного періоду розвитку, починаючи з праслов'янських часів [Подольская 1983: 16–17], але їхня локалізація різна. Найбільше поширені вони на Півдні України, зокрема Одещині (1967 р. – 10,9 % [Горожанкина 1979: 12]; 1977 р. – 12,1 % [Касім 1977: 79]). Значно нижчою їхня продуктивність є на Західній Україні: Буковина – 2–5 % (XV–XX ст.) [Карпенко 1967: 11–12], Покуття – 2,7 % (XX ст.) [Бучко 1992а: 241], Прикарпаття – 2 % (XX ст.) [Габорак 1999а: 218], Південно-Західне Поділля – 1,6–3 % (XIV–XX ст.) [Торчинський 1993а: 216].

При характеристиці структури композитів ономасти розрізняють кілька видів їх творення; зокрема Є. Черняхівська виділяє 5 основних способів [Черняховская 1966: 17–18], А. Селіщев – 7 [Селищев 1968: 47]. Складні назви північної Хмельниччини за способом поєднання основ

різних частин мови поділяються на 6 типів: сполучення основ прикметника та іменника (65,7 % від усіх назв-комполітів – *Білогір'я, Новосілка*); двох іменників (16,4 % – *Ганнопіль, Ямпіль*); імперативного дієслова та іменника (7,8 % – *Печиводи, Шукайвода*); двох прикметників (3,7 % – *Березенсько-Лабунський, Мартинівсько-Церковний*); іменника та дієслова (3,2 % – *Воскодавинці*); числівника та іменника (3,2 % – *Чотирбоки, Сорокодуби*). У Дністровсько-Бузькому межиріччі зафіксовано ойконіми перших двох типів. Це дозволяє зробити порівняльну характеристику двох сусідніх регіонів. Південно-Західне Поділля: XVI ст. – відповідно 70 % і 30 %; XIX ст. – 76 % і 24 %; 1946 р. – 60 % і 40 %; 1992 р. – 65,4 % і 34,6 % [Торчинський 1993: 217]; південно-східна Волинь: XI–XIV ст. – відповідно по 50 %; XV ст. – 66,7 % і 33,3 %; XVI ст. – 71,4 % і 14,3 %; XVII ст. – 72,2 % і 16,7 %; XVIII ст. – 73,7 % і 15,8 %; XIX ст. – 62,9 % і 20 %; I трет. XX ст. – 71,4 % і 16,7 %; 1946 р. – 83,8 % і 10,8 %; 2003 р. – 82,9 % і 11,4 % від усіх складних назв. Якщо на сусідній території перший структурний тип переважає майже вдвічі, то в досліджуваному регіоні – у три, а іноді й у чотири рази.

Найпродуктивнішим в Україні є тип складних назв, утворених поєднанням якісного прикметника з іменниковою основою [Плющ 1969: 179]. У більшості комполітів диференціувальним компонентом є перша основа. Найчастіше це атрибутив *ново-*, який вказує на пізнішу появу денотата (28 % назв – *Новостав, Новодубище*). Антонімічний прикметник *старо-* зафіксований у 2 % назв (*Старокостянтинів*). У значенні *чистий* та *гарний* вживаються диференціюючі компоненти *біло-* (10 % – *Білопіль, Білобережжя*) і *красно-* (8 % – *Красносілка, Красностав*). У 6 % комполітів зафіксовано прикметникову основу *криво-* (*Криволука*). Щодо другого компонента, то найбільш поширеними є АГТ *село* та ГТ *поле* (по 18 % – *Новоселиця,*

Білопіль). За семантикою переважають квалітативні ойконіми (64 % – *Красносілка, Мокроволя*), значно менше локативно-квалітативних (24 % – *Білобережжя, Ямпіль*) та посесивних (14 % – *Єлизаветпіль, Теофіполь*) назв. Для 12 % ойконімів характерне явище неповної бінарної опозиції, де композити, на відміну від основної лексеми, мають антонімічний диференціувальний компонент (*Лабунь – Новолабунь, Семенів – Ново-Семенів*). Повна бінарна опозиція існує лише між ойконімами *Мокроволя* і *Суховоля*.

Ойконіми, утворені лексико-синтаксичним способом деривації, поділяються на дві групи: “чисті” композити (28 % – *Криволука, Шукайвода*) та композити із суфіксацією (72 % – *Білогородка, Кривовілька*). З’єднувальним голосним завжди виступає *-о-*.

Продуктивність складних назв на території північної Хмельниччини протягом століть була такою: XI–XIV ст. – 9,1 %; XV ст. – 4,3 %; XVI ст. – 4 %; XVII ст. – 3,7 %; XVIII ст. – 3,9 %; XIX – поч. XX ст. – 2,5 %; 1921–1926 рр. – 3,2 %; 1946 р. – 5,1 %; II пол. XX ст. – 4,9 % від усієї кількості назв поселень. Менша кількість назв композитів зафіксована на Буковині – 2 % [Карпенко 1967: 19] та у Дністровсько-Бузькому межиріччі – 1,6–3,1 % [Торчинський 1993а: 216]. Трохи більше таких ойконімів на Прикарпатті – 4,8 % [Габорак 1999а: 222], і найпродуктивнішими вони були на території південно-західної Одещини: XVIII ст. – 2–4 %; XIX ст. – 11,4 %; XX ст. – 10,9 % [Горожанкина 1979: 12].

Значною чисельністю характеризуються назви поселень, утворені шляхом лексикалізації словосполучень, тобто складені ойконіми. Немає спільної думки щодо визначення способу творення цих назв. Є. Черняхівська вважає назви-словосполучення результатом лексико-семантичного способу деривації [Черняховская 1966: 18]. М. Торчинський називає його синтаксичним способом [Торчинський

1993: 19], хоч, за І. Коваликом, синтаксичний спосіб творення – це спосіб, при якому відбувається тільки зрощення колишніх словосполучень [Ковалик 1961: 22]. Оскільки словосполучення – це синтаксична одиниця, дотримуємося думки, що складені назви утворилися синтаксичним способом.

Назви поселень цього типу досить поширені на всій території України, зокрема на Буковині – 14 % [Карпенко 1967: 11–12], південно-західній Одещині – 12 % [Горожанкина 1979: 12], Миколаївщині – 18,6 % [Возний 1974: 72], Покутті – 15,5 % [Бучко 1992: 29], Прикарпатті – 14,8 % [Габорак 1999а: 221]. Продуктивними вони є і на Хмельниччині: Південно-Західне Поділля – до XV ст. – 12 % (від загальної кількості назв); XV ст. – 11,7 %; XVII ст. – 7,7 %; XIX ст. – 18,4 %; 1946 р. – 14,1 %; 1993 р. – 10,9 % [Торчинський 1993: 19]; південно-східна Волинь – до XV ст. – 4,5 %; XV ст. – 11,4 %; XVI ст. – 10 %; XVII ст. – 10,6 %; XVIII ст. – 7,6 %; XIX ст. – 25,9 %; 1906–1911 рр. – 25,6 %; 1921–1926 рр. – 24,6 %; 1946 р. – 12,8 %; 1967–1969 рр. – 12,1 %; 2003 р. – 11,7 %.

Складені ойконіми північної Хмельниччини – це двочленні, рідше три- або чотиричленні конструкції. Найбільшу групу становлять ойконіми-словосполучення типу “прикметник та іменник” – *Великі Каленічі, Зелена Корчма*: XV ст. – 12,5 % від назв, утворених синтаксичним способом; XVI ст. – 37,1 %; XVII ст. – 31,4 %; XVIII ст. – 51,4 %; XIX ст. – 35,6 %; I трет. XX ст. – 35,1 %; 1946–1969 рр. – 75,7 %; 2003 р. – 72,6 %. На території Південно-Західного Поділля відсоток прикметниково-іменникових словосполучень значно вищий – 80 % і більше [Торчинський 1993а: 218].

Функцію атрибутивного компонента у назвах цієї групи виконують локативні, квалітативні та посесивні прикметники.

Найчисленнішу підгрупу становлять моделі, в яких ускладнювальний член виражає якусь ознаку поселення. Про високу продуктивність

досліджуваних складених назв свідчать такі дані: XVI ст. – 69,2 %; XVII ст. – 93,8 %; XVIII ст. – 100 %; XIX – поч. XX ст. – 64,6 %; 1921–1926 рр. – 69,9 %; 1946 р. – 97,2 %; II пол. XX ст. – 96,8 % від кількості прикметниково-іменникових словосполучень.

До найдавніших належать назви, диференціувальна частина яких вказує на розмір і час існування поселень. Причиною їхньої появи було заселення нових територій і намагання розрізнити однойменні населені пункти [Бучко 1992: 24] (*Велика Рішнівка, Мала Боровиця*).

Для назв цього типу характерне явище бінарної опозиції, “яка утворює мікросистему, певний топонімний ряд, де антонімічні пари виступають у своїй основній функції виділяти об’єкти серед подібних, називати їх” [Корепанова 1979: 53]. Серед антонімічних означень переважають квалітативні прикметники *великий* / *малий* та *новий* / *старий*, з них 61,5 % становлять бінарну опозицію (*Великий Лазучин – Малий Лазучин, Нове Місто – Старе Місто*). Крім того, спостерігаємо явище неповної бінарної опозиції, коли антонімічне означення має лише один ойконім, причому прикметник може приєднуватися як до назви давнішого поселення (*Старі Бейзими – Бейзими*), так і до новоствореного (*Вишнопіль – Малий Вишнопіль*). Найбільш продуктивними такі ойконімічні пари назв були в XVI–XVIII ст., у період інтенсивного заселення території краю.

Диференціюючими означеннями виступають також інші якісні та відносні прикметники (*Біла Гребля, Гостра Брама, Польовий фільварок*).

Другу підгрупу складає поєднання посесивного прикметника та іменника. Активно вживаними такі ойконіми були у XV – XVI ст. На сьогодні їхня продуктивність зменшилася у зв’язку з ліквідацією приватної власності – *Воронова Гора, Карпова Усадьба* (XV ст. – 100 %; XVI ст. – 30,8 %; XVII ст. – 6,3 %; XIX ст. – 15,7 %; 1906–1911 рр. – 12,8 %; 1921–1926 рр. – 9,7 %; 1946 р. – 1,4 %; II пол. XX ст. – 1,6 %).

Із XIX ст. назвами поселень ставали ад'ектоніми, які або ойконімізувалися самостійно, або супроводжували АГТ та ГТ (*Гаврилівська Слобода, Сульжинський степ*). Продуктивність таких назв знизилася: XIX ст. – 19,7 %; 1906–1911 рр. – 24,8 %; 1921–1926 рр. – 20,4 %; 1946 р. – 1,4 %; II пол. XX ст. – 1,6 % від усіх прикметниково-іменникових назв.

Модель “іменник + прикметник” була поширена значно менше (XVI ст. – 17,1 %; XVII ст. – 31,4 %; XVIII ст. – 24,3 %; XIX ст. – 14 %; 1906–1911 рр. – 8,6 %; 1921–1926 рр. – 4,3 %; 1946 р. – 7,4 %; II пол. XX ст. – 8,3 %). Це зумовлено тим, що інверсійні словосполучення не властиві усному мовленню і фіксуються лише в офіційних списках. Найбільшу групу серед іменниково-прикметникових ойконімів становлять локативні та квалітативні назви (81,5–90 %: *Волиця Ляховецька, Чернятин Вишній*). Посесивні словосполучення в цій моделі характеризуються більшою продуктивністю, ніж у попередній групі: XVI ст. – 16,7 %; XVII ст. – 6,3 %; XVIII ст. – 11,1 %; XIX ст. – 10 %; 1906–1926 рр. – 18,5 %; з 1946 р. – 14,3 % (*Волиця Керекешина, Волиця Вонсовича*).

Третю групу ілюструє модель “іменник + іменник”: XV ст. – 62,5 %; XVI ст. – 14,3 %; XVII ст. – 3,9 %; XVIII ст. – 5,4 %; XIX ст. – 5,3 %; 1906–1911 рр. – 6,4 %; 1921–1926 рр. – 3,4 %; 1946 р. – 4,3 %; II пол. XX ст. – 3,6 %. У більшості найменувань відбувається поєднання ГТ або АГТ з ойконімом (обидва слова у називному відмінку) – *Ладиги призавгосп, Майдан Лодзянівка*. Іноді до складу назви входили прийменники: *Волиця з-під Красилова, Дубище на Случі*. Усі субстантивні словосполучення мають локативне значення.

Окрему чисельну групу складають генітивні назви-словосполучення (XV ст. – 12,5 %; XVI ст. – 8,6 %; XVII ст. – 13,7 %; XVIII ст. – 8,1 %; XIX ст. – 25,2 %; 1906–1911 рр. – 24,5 %; 1921–1926 рр. – 23,6 %; 1946 р.

– 4,3 %; II пол. XX ст. – 4,8 % від загальної кількості складених назв). Тут виділяємо генітивні сингулярні повні посесиви, до складу яких входить АГТ (ГТ, мікротопонім) у називному та прізвище власника поселення в родовому відмінку однини – *Село Крупого, Пасіка Хичевського* (XV ст. – 100 %; XVI ст. – 33,3 %; XVII ст. – 14,3 %; XIX ст. – 5,6 %; 1906–1911 рр. – 6,5 %; 1921–1926 рр. – 13,2 %).

Домінуючими серед генітивних словосполучень були еліптичні назви, тобто конструкції з пропущеним стрижневим компонентом, насамперед – адміністративно-господарським терміном. На північній Хмельниччині поширення набули як сингулярні, так і плуральні посесиви, причому перші переважали протягом усього періоду їхнього функціонування (XVI ст. – відповідно 66,7 % і 0 %; XVII ст. – 71,4 % і 14,3 %; XVIII ст. – 100 % і 0 %; XIX ст. – 86,7 % і 7,8 %; 1906–1911 рр. – 81,8 % і 11,7 %; 1921–1926 рр. – 72,6 % і 14,5 %; 1946–2003 рр. – 100 % від усіх генітивних назв). Переважно назвами ставали прізвища власників (*Митлевича, Яцуків*). Серед сингулярних ойконімів трапляються такі, у яких разом із прізвищем вживається ім'я власника (*Зайця Антонини, Федючка Деміяна*) або лише ініціали (*Писарчука Д., Чубатюка Дм.*).

В 11,1 % назв посесивом виступає не прізвище, а відеклезіонімне словосполучення (*Миколаївської Церкви, Покровського Приходу*). Це свідчить про те, що в XIX – на поч. XX ст. багато населених пунктів були власністю церкви.

До генітивних сингулярних еліптичних ойконімів належать меморіальні назви – *ім. Леніна, ім. Мануїльського*. 100-відсоткове функціонування таких конструкцій у II пол. XX ст. забезпечив ойконім *Шевченка*, який зареєстровано в кількох районах.

Останню групу присвійних назв складають номінативні сингулярні повні посесиви, тобто поєднання АГТ та ойконіма (0,6 % – *Хутір Круглий*).

Окреме місце в ойконіміконі південно-східної Волині займають іменниково-числівникові та числівниково-іменникові словосполучення (XVI ст. – відповідно 2,9 % і 8,6 %; XVII ст. – 5,9 % і 9,8 %; XVIII ст. – по 5,4 %; XIX ст. – 1,7 % і 0,6 %; 1906-1911 рр. – 2,9 % і 0,3 %; 1921–1926 рр. – 0,6 % і 1,6 %; 1946 р. – 5,3 % і 0 %; 1967–1969 рр. – 5,9 % і 0 %; 2003 р. – 10,7 % і 0 %). Числівники у складених назвах позначаються цифрами (*Гори 4-й, Кар'єр № 2*) та словами (*Мар'янівка Третя, Хотень Другий*).

Кількісні числівники, розташовані у препозиції, не виділяють однойменні поселення з-поміж інших, а вказують на кількість мікротопонімів, які лягли в основу найменування (*Три корчми, Три хати*). У постпозиції стоять переважно порядкові числівники з диференціальним значенням. Найбільше поширеним у лексикалізованих нумеральних словосполученнях є порядковий числівник *другий*. На території Південно-Західного Поділля числівникові словосполучення становили значно меншу кількість: XVIII ст. – 0,6 %; I трет. XX ст. – 4 %; 1960 р. – 4,7 %; 1992 – 2,9 % [Торчинський 1993: 218].

Конструкції “прикметник + прикметник” в ойконіміконі північної Хмельниччини становлять незначну кількість (на відміну від південних районів, де вони склали: XVI ст. – 1 %; XVIII ст. – 6,3 %; I трет. XX ст. – 2,9 %; 1960 р. – 3,9 %; 1992 р. – 4,9 % [Торчинський 1993а: 218]). У них поєднуються два ад'єктоніми (*Березенсько-Лабунський*), прикметник та ад'єктонім (*Довга Кульчинківська, Сульжинський Церковний*), прикметник та ойконім (*Велика Клітна, Вища Погоріла*). Існували такі ойконіми протягом XIX – 60-х років XX ст. (1,1–2,5 %).

В ойконімії північної Хмельниччини зафіксовані багатослівні описові конструкції, у яких могли поєднуватися: АГТ – прийменник – апелятив (*Хутір без назви*); АГТ – прийменник – АГТ – ойконім (*Вис. при с. Білокриниці*); антропонім – ад'єктонім – апелятив (*Пашка Березенської*

церкви); ад'ектонім – еклезіонімне словосполучення (*Вороновецький православний приход*); квалітативний прикметник – ад'ектонім – мікротопонім (*Великі Красилівські мости*) тощо (XV ст. – 12,5 %; XVI ст. – 5,7 %; XVII ст. – 3,9 %; XIX ст. – 4,5 %; 1906–1911 рр. – 13,1 %; 1921–1926 рр. – 1,6 %; 1946 р. – 1,1 %).

У XIX – I трет. XX ст. на території всієї України з'являються ойконіміїні еквіваленти – числівниково-прикметниково-іменникові словосполучення, які називали численні будки, лісові контори, дачі, казарми, залізничні станції тощо. У Дністровсько-Бузькому межиріччі у I трет. XX ст. їх зареєстровано 24,3 % від усієї кількості складених назв [Торчинський 1993а: 219]. У досліджуваному регіоні відсоток назв вищій (XIX ст. – 10,2 %; 1906–1911 рр. – 7 %; 1921–1926 рр. – 27,3 %) – *Будка сторожа на 580 вер. Пд.-Зх. з. д., Лісний двір в казенному лісі*.

Найчастіше складені ойконіми мають локативне (*Богдановецький ліс*), квалітативне (*Біла Глина*), локативно-квалітативне (*Берездовський цвіт*) та посесивне (*Семенів Кут*) значення (XV ст. – відповідно 62,5 %, 0 %, 0 %, 25 %; XVI ст. – 22,9 %, 37,1 %, 11,4 %, 28,6 %; XVII ст. – 17,6 %, 54,9 %, 9,8 %, 17,6 %; XVIII ст. – 32,4 %, 48,6 %, 8,1 %, 10,8 %; XIX ст. – 10,9 %, 30,2 %, 23,6 %, 30,6 %; 1906–1911 рр. – 5,7 %, 26,4 %, 23,6 %, 30,6 %; 1921–1926 рр. – 9 %, 20,5 %, 42,2 %, 28,3 %; 1946 р. – 24,5 %, 53,2 %, 11,7 %, 6,4 %; 1967–1969 рр. – 10,7 %, 62,6 %, 7,1 %, 7,1 %; 2003 р. – 14,3 %, 61,7 %, 11,9 %, 7,1 % від кількості назв-словосполучень). Зафіксовано також локативно-посесивні, квалітативно-посесивні та емоційно-експресивні назви (*Нова доба, Червона зоря*).

Не встановлено словотвірну структуру в 0,2 % ойконіміїв (*Кутургари, Унжао*). У Південно-Західному Поділлі відсоток таких назв значно вищий (1,7–3,3 %) [Торчинський 1993а: 219].

Діахронічне дослідження словотвірної структури ойконімікону північної Хмельниччини дозволяє зробити такі висновки:

1. Домінуючою на території південно-східної Волині є морфологічна деривація, зокрема суфіксація. Тут можна виділити різні словотвірні моделі: спадні (із суфіксом **-ич-і**), спадно-зростальні (із суфіксом **иц-я**), зростально-спадні (назви на **-івц-і**, **-инц-і**; **-щин-а**; **-ищ-е**), зростальні (із суфіксом **-івк-а**). Порівняно сталою продуктивністю характеризуються конфіксальні утворення, зростально-спадними є префіксальні ойконіми.

2. Лексико-семантичний спосіб творення назв поселень є інтенсивно зростальним, оскільки різко збільшилася кількість трансойконімних назв та значний відсоток становлять стабільно наявні родові назви. Решта ойконімізованих онімів та апелятивів характеризується зростально-спадним функціонуванням.

3. Протягом століть дещо зменшилася кількість ойконімів, утворених морфолого-синтаксичним способом: спадні (присвійні назви), зростально-спадні (посесивні ойконіми на **-ів**, **-ин**), зростальні (якісні та відносні прикметникові утворення). Стала продуктивність властива назвам із архаїчним суфіксом **-јь** (**-ја**, **-је**).

4. Синтаксичний спосіб деривації активно використовувався протягом усієї історії розвитку ойконімікону краю. На сьогодні спадними є іменниково-іменникові словосполучення, зростально-спадними – іменниково-числівникові назви та різко зростальними – прикметниково-іменникові моделі.

5. Композити становлять найменший відсоток з усіх назв краю і характеризуються порівняно стійкою продуктивністю. Спадними є іменниково-іменникові складені назви, а домінуюча прикметниково-іменникова група відзначається стабільним функціонуванням.

6. Таким чином, специфічними для досліджуваного регіону можна вважати генітивні сингулярні або плюральні еліптичні посесиви, описові назви-словосполучення та ойконіми з формантом **-щин-а**, які були поширені у XIX – I трет. XX ст. Диференційною ознакою ойконімікону

південно-східної Волині є суфіксальні деривати на **-jь** (**-ja**, **-je**), **-івц-і**, **-инц-і**.

На відміну від досліджуваного регіону, деякі словотвірні моделі Дністровсько-Бузького межиріччя відрізняються своїм функціонуванням. Зокрема, префіксальні назви були спадними, а плюральні та складені ойконіми – зростально-спадними [Торчинський 1993а: 219–220]. В цілому території усїєї Хмельниччини властиві аналогічні дериваційні процеси.

Свої відмінності щодо існування словотвірних моделей мають і райони західної України [Бучко 1992: 29; Габорак 1999: 14; Карпенко 1967: 13; Котович 2000а: 155]. Однак існують і дериватологічні типи, властиві ойконімам усїєї України: продуктивність суфікса **-івк-а**, зростально-спадне існування складених назв та стала продуктивність ойконімів-комполитів.

Висновки до розділу III

Розгляд словотвірної структури ойконімів дозволяє простежити усї інтра- та екстралінгвальні процеси, які відбувалися протягом XI–XX ст. на території південно-східної Волині, зокрема функціонування різних ойконімних моделей, особливості їхнього виникнення та побутування, вплив суспільних процесів на назвотворення. Найбільш продуктивним є морфологічний спосіб деривації (30,3–50 %). Переважаючою є суфіксація твірних основ (75–98,3 %), до яких могли приєднуватися як власне топонімічні форманти **-ич-і**, **-jь**, **-ець**, **-иц-я**, **-івц-і**, **-инц-і**, **-івк-а**, **-ан-и**, **-щин-а**, що сполучалися впродовж XI–XVIII ст. переважно з антропонімами, а з XIX ст. – з різними лексемами, так і поліфункціональні суфікси **-к-**, **-н-**, зокрема й демінутивні **-ок**, **-ик**, **-очк-** тощо.

Значна частина назв поселень виникла шляхом ойконімізації пропріальної та апелятивної лексики (13,6–24 %), причому найменуваннями ставали сингулярні та плюральні форми слів. Здебільшого це були родові назви, мотивовані антропонімами, та локативні й квалітативні назви, мотивовані географічними та адміністративно-господарськими термінами.

Власне топонімами вважають конверсовані найменування на **-ів**, **-ин**, утворені морфолого-синтаксичним способом, що вказують на посесора, який володів населеним пунктом. Продуктивність субстантивних ойконімів характеризується різною дистрибуцією (13,8–50 %). Існування приватної власності у період формування ойконімної системи краю сприяло значному збільшенню кількості таких назв в XI–XIX ст. і різкому її зниженню у XX ст.

Розрізнення значної кількості новостворених поселень відбувалося завдяки диференційним пркметникам *великий, малий, старий, новий* та числівникам *перший, другий*; такі ойконіми творилися синтаксичним способом (4,5–25,8 %). Особливо продуктивним він був протягом XV–XIX ст. На межі XIX–XX ст. поряд з назвами з антонімічними означеннями поширилися словосполучення вузьколокального вжитку, що іменували хутори, урочища, корчми, артілі, залізничні станції тощо, одночасно характеризуючи їхнє місцезнаходження або особливості ландшафту, вказуючи на власника або тип поселення.

Іноді ойконіми-словосполучення внаслідок злиття лексем утворювали композити (2,5–9,1 %). Поєднувалися переважно прикметникові компоненти *ново-, старо-, красно-* або антропоніми з основами *-сілка, -селиця, -піль, -поль*; такі назви вказували на локативно-квалітативні та посесивно-меморіальні відношення.

У словотвірній будові ойконімів північної Хмельниччини яскраво відображаються усі процеси, що сприяють вивченню історії формування

краю. Географічні назви, що дійшли до нас із давньосхіднослов'янської та староукраїнської епох, успадкували набір моделей, котрі й нині є дійовими в процесі топонімотворення і забезпечують безперервність та незмінність дериватологічних традицій.

ВИСНОВКИ

Ойконімія південно-східної Волині – це назви населених пунктів 10 північних і центральних районів сучасної Хмельницької області, які протягом тривалого часу утворювали відносно цілісний історико-географічний регіон. Дослідження його ойконімікону виконане відповідно до принципів аналогічних студій Д. Бучка, М. Габорака, К. Галаса, Ю. Карпенка, В. Котович, В. Лободи, М. Торчинського, Є. Черняхівської, В. Шульгача та інших ономастів, що зумовлено потребою забезпечити максимально комплексний аналіз усіх аспектів функціонування власних назв поселень протягом усього періоду їхнього існування.

У результаті дослідження ми дійшли таких висновків:

1. Територія південно-східної Волині є однією з давнозаселених історичних областей України, про що свідчать залишки 143 городищ, селищ, стоянок, поселень, які існували до середини I тис. У XI–XII ст. на основі колишніх укріплених городищ виникали міста, що ставали адміністративно-політичними центрами. У цей період астіоніми складали 57,1 %, а надалі їхня кількість зменшилася до 2,3 % (у 2003 р.) у зв'язку зі зміною статусу міст і містечок та збільшенням кількості поселень сільського типу.

Починаючи з II пол. I тис., досліджуваний регіон у складі Волині стає центром суспільного життя. Протягом історичного розвитку територія сучасної північної Хмельниччини була складовою частиною Дулібсько-Волинського об'єднання, Волинського удільного князівства, Волинського воєводства, Ізяславського намісництва (губернії), Волинської губернії, Кам'янець-Подільської та Вінницької областей. На її території існували такі державні утворення, як Погорина та Болохівщина.

Зміни в адміністративному устрої супроводжувалися утворенням або ліквідацією поселень, що зумовлено різними суспільно-історичними процесами, зокрема перебуванням південно-східної Волині під владою Литви, Польщі, Росії, монголо-татарськими набігами, міграціями з Поділля, Галичини, Холмщини, Польщі, Німеччини, Австрії, Чехії тощо. Ці фактори активно впливали на ойконімікон краю. Основними мотивами номінації на початковому етапі стали належність населеного пункту певній особі чи роду або його локативно-квалітативні ознаки. З часом при назвоутворенні бралися до уваги й інші особливості.

Кількість денотатів у регіоні постійно змінювалася, про що свідчать списки населених пунктів 1889, 1906, 1910, 1911, 1926 рр. та адміністративно-територіальні довідники 1946, 1960, 1967, 1969, 1972, 1987 рр. На сьогоднішній день ойконімікон північної Хмельниччини складається із 708 населених пунктів.

2. Поряд з офіційно прийнятими назвами поселень, ойконімічна система південно-східної Волині відзначається наявністю великої кількості варіантів найменувань, серед яких виділяються синхронічні та діахронічні, різносистемні та односистемні. Їхній появі сприяли фіксації в різних історичних та документальних джерелах, які часто не відповідали нормам літературної мови.

Особливий пласт ономастичної лексики, що супроводжує кожен словникову статтю, становлять ад'єктоніми, катойконіми та генітивні форми ойконімів. Загальна характеристика їхніх офіційних та варіантних форм яскраво відображає фонетичні та дериваційні ознаки таких утворень, особливості функціонування в усному та писемному мовленні.

Для всіх варіантів ойконімів, ад'єктонімів, катойконімів характерні чергування **і // о, і // є, и // і, о // а**, що з'явилися під впливом російської мови, яка протягом тривалого часу мала статус державної; чергування **е // и, о // у, ч // з, с // ш**, метатеза, гіперизми, епентеза, протеза тощо, що

пояснюється взаємодією діалектів, зокрема південно-волинського говору, з літературною мовою.

З метою економії мовленнєвих ресурсів для аллонімів властива заміна складених та складних назв одиничними лексемами. Зворотний процес фіксується значно рідше. Часто поряд з офіційною назвою зживається народноетимологічний варіант ойконіма.

Щодо способів деривації ад'єктонімів та катойконімів, то вони переважно творяться за такими моделями: ад'єктоніми – М-1, М-2, М-3, М-5, М-12; катойконіми – М-1, М-2, М-3, М-5, М-6.

Для родового відмінка ойконімів характерні флексії **-и / -і, -а / -я** та закінчення основи **-ець, -ок**. Постійно простежується заміна **-ець → -ців, -ок → -ів, -а → -у**, що пояснюється відсутністю кодифікованої граматичної форми.

Поява аллойконімів, аллад'єктонімів, аллкатойконімів, варіантів генітивних форм тісно пов'язана із суспільно-історичним, політичним та економічним життям регіону.

3. Згідно з прийнятою в ойконімії традицією назви населених пунктів класифікуються за трьома принципами: лексико-семантичним, мотиваційним та словотвірним.

За семантикою твірного слова ойконімікон південно-східної Волині поділяється на відонімні та відапелятивні найменування. Ойконіми, мотивовані власними назвами, домінують протягом XI–XX ст. Найбільшою продуктивністю відзначаються: 1) відантропонімні номінації із посесивним та патронімічним значенням, твірними основами яких є автохтонні та церковнослов'янські імена та прізвища (субстантиви на **-ів, -ин**, деривати на **-івк-а, -івц-і, -инц-і**); 2) відойконімні локативні та локативно-квалітативні утворення (словосполучення, ад'єктоніми та суфіксальні назви); 3) відмікротопонімні найменування, мотивовані ойконімами, антропонімами, географічними термінами тощо, що мають

локативне, квалітативне та посесивне значення і творяться переважно лексико-семантичним способом. Як твірні основи незначною продуктивністю відзначаються етноніми, хороніми, ороніми та геортоніми.

Серед відапелятивних ойконімів найбільшою уживаністю характеризуються назви, мотивуючою основою яких є: 1) географічні та адміністративно-господарські терміни, які найчастіше ставали найменуваннями внаслідок зміни семантики та суфіксації лексем, а також шляхом поєднання атрибутивного компонента та апелятива і виражали локативне, квалітативне, локативно-квалітативне, локативно-посесивне та квалітативно-посесивне значення; 2) субстантивовані прикметники, що вказували на квалітативну ознаку поселення.

Діахронічний аналіз назв поселень краю свідчить про переважання в XI–XIV ст. ойконімів, мотивованих антропонімами, гідронімами, прикметниками та географічними термінами; у XV ст. – антропонімами, географічними термінами, прикметниками та флоролексемами; у XVI–XVIII ст. та у II пол. XX ст. – антропонімами, географічними термінами та прикметниками, у XIX – I трет. XX ст. – антропонімами, ойконімами, мікротопонімами, географічними та адміністративно-господарськими термінами, прикметниками.

За продуктивністю виділяються такі моделі: зростальні – відойконімні, зокрема трансойконімні, відідеонімні (відгеортонімні) та відприкметникові; зростально-спадні – відетнонімні, відмікротопонімні та назви, мотивовані АГТ; спадні – відоронімні, відчислівникові та назви невідомого походження; порівняно сталою продуктивністю відзначаються відантропонімні, відгідронімні та відфлоролексемні назви.

Специфічними для регіону є відагіонімні та відеклезіонімні назви, що існували в XIX – на поч. XX ст., та одиничні фіксації власне відчислівникових і віддієслівних найменувань у II пол. XX ст.

4. Формування ойконімікону будь-якого регіону відбувається під впливом екстралінгвальних факторів, які дають змогу в системі найменувань виділяти різні лексико-семантичні групи. У процесі номінації між денотатом і ойконімом можуть встановлюватися такі мотиваційні відношення: локативні, квалітативні, локативно-квалітативні, посесивні, патронімічні, родові, першопоселенські, емоційно-експресивні, меморіальні, локативно-посесивні, квалітативно-посесивні тощо. Усі вони фіксуються на території північної Хмельниччини, але найвищою продуктивністю відзначаються лише 6 моделей.

Політичний та соціально-економічний розвиток суспільства сприяв широкому побутуванню посесивних, патронімічних і родових назв населених пунктів, які здебільшого мотивувалися антропонімами. Найбільш уживаними серед них були субстантиви на **-ів**, **-ин**, **-їь**, суфіксальні утворення на **-івк-а**, **-івц-і**, **-инц-і**, назви у формі *pluralia tantum* та генітивні посесиви.

З-поміж відапелятивних найменувань домінуючими є квалітативні ойконіми, мотивовані адміністративно-господарськими та географічними термінами, флороапелятивами та прикметниками. Утворювалися вони різними способами деривації, властивими українській літературній мові. Локативні назви поселень виникали шляхом транссемантизації та афіксації ойконімів, гідронімів, мікротопонімів та географічних термінів. Крім того, у XI–XV ст. фіксувалися описові назви-словосполучення із вказівкою на місцезнаходження денотата. Значного поширення набули найменування з локативно-квалітативними мотиваційними відношеннями, які виражаються двочленними конструкціями (словосполучення і композити) та демінутивними суфіксами.

Темпоральна характеристика свідчить про переважання в XI–XIV та XIX – на поч. XX ст. посесивних, локативних та квалітативних ойконімів, у XV–XVI ст. – посесивних, патронімічних і квалітативних, у XVII–

XVIII ст. – посесивних, патронімічних, родових та квалітативних, у I трет. XX ст. – посесивних, локативних, квалітативних і локативно-квалітативних, у II пол. XX ст. – посесивних, патронімічних, локативних і квалітативних моделей.

До зростальних належать локативно-квалітативні та емоційно-експресивні; зростально-спадних – локативні, меморіальні, квалітативно-посесивні; спадні – патронімічні, посесивні, локативно-посесивні назви; сталою продуктивністю виділяються квалітативні, першопоселенські, родові найменування та назви невідомої мотивації.

Специфічними рисами ойконімії регіону можна визначити: функціонування складних локативно-посесивних, квалітативно-посесивних та локативно-квалітативно-посесивних ойконімів; різке збільшення локативних назв на межі XX–XXI ст. за рахунок трансойконімів; значну продуктивність у XIX – на поч. XX ст. поліфункціонального суфікса **-щин-а**, який вказував на посесивність та локативність.

5. Для ойконімії найбільш характерними є морфологічний, лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний, синтаксичний способи деривації, що підтвердив і словотвірний аналіз ойконімікону південно-східної Волині.

Лексико-семантичним способом утворені назви поселень із родовими, локативними та квалітативними мотиваційними відношеннями. Твірними основами для них ставали антропоніми, ойконіми та географічні терміни. Особливою продуктивністю відзначаються форми *pluralia tantum*.

Морфологічна деривація на досліджуваній території є домінуючою. Найбільш уживаними є суфікси **-івк-а**, **-івц-і**, **-инц-і**, які можуть поєднуватися з усіма без винятку відонімними та відапелятивними твірними основами. Найчастіше вони виражають посесивне,

патронімічне, родове значення. Порівняно сталою продуктивністю характеризуються конфіксальні утворення.

Морфолого-синтаксичний спосіб творення властивий посесивним, квалітативним, локативним, локативно-квалітативним ойконімам. Назви-конверсиви мотивуються антропонімами (із суфіксами **-ів**, **-ин**), ойконімами, якісними та відносними прикметниками.

Синтаксична деривація була поширена протягом усієї історії розвитку ойконімікону. Назви-словосполучення виражають локативно-квалітативні та квалітативні відношення. Переважно це було поєднання прикметників *великий, малий, новий* та іменників, мотивованих антропонімами і ойконімами.

У композитах твірними основами виступають прикметники та географічні або адміністративно-господарські терміни, які вказують на квалітативні та локативно-квалітативні відношення.

Малопродуктивними для регіону є префіксальні утворення.

Хронологічна дистрибуція характеризується переважанням в XI–XIV ст. морфолого-синтаксичного способу творення, у XV ст. – морфологічного та морфолого-синтаксичного, у XVI–XVII ст. – морфологічного, у XIX – I трет. XX ст. – морфологічного, синтаксичного та семантичного, у II пол. XX ст. – морфологічного та лексико-семантичного.

До зростальних моделей належать ойконіми на **-івк-а**; трансойконімні назви; субстантивовані утворення, мотивовані якісними та відносними прикметниками; складні та складені утворення з атрибутивними компонентами. Спадними є префіксальні деривати, присвійні назви та іменниково-іменникові словосполучення і композити. Зростально-спадними є найменування на **-івц-і**, **-инц-і**, **-щин-а**, **-ець**, **-ів**, **-ин**. Порівняно сталою продуктивністю характеризуються конфіксальні, плюральні ойконіми, посесиви з архаїчним суфіксом **-jь** (**-ja**, **-je**).

Специфічними для досліджуваного регіону можна вважати генітивні сингулярні або плюральні еліптичні посесиви та описові назви-словосполучення, які були поширені у XIX – I трет. XX ст.

6. Аналіз історичного розвитку ойконімії південно-східної Волині засвідчив різноманітність її семантичної та словотвірної структури, що пояснюється багатьма лінгвістичними та екстралінгвальними чинниками. Незважаючи на специфічність окремих моделей, у цілому фіксується абсолютне переважання рис, які характерні для ойконіміконів інших регіонів України: Буковини, Волині, Львівщини, Опілля, Покуття і особливо Південно-Західного Поділля. Це підтверджує висновок про україномовний характер назв населених пунктів досліджуваного регіону практично протягом усього періоду їхнього існування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Акты 1861–1892 – Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – Т.1–25. – СПб., 1861–1892.

Алтухова 1997 – Алтухова О. Розсекречені фонди ДАХО про німецький окупаційний режим на Старокостянтинівщині (1941–1944) // Старокостянтинів і край в просторі часу: Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції “Велика Волинь”, присвячені 470-річчю від дня народження К. В. Острозького. 29–30 травня 1997 р. – Хмельницький – Старокостянтинів, 1997. – С. 171–174.

Андряшев 1887 – Андряшев А. М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. – К., 1887. – 260 с.

Антонович 1901 – Антонович В. Б. Археографическая карта Волынской губернии // Труды XI археографического съезда. – Т. 1. – М., 1901. – С. 81–104.

Антонович 1918 – Антонович П. Коротенька історія Волині: Виклад популярний. – Житомир, 1918. – 63 с.

АЮЗР 1859–1914 – Архивъ Юго-Западной России, издаваемый временной комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. 1–8. – К., 1859–1914.

АТП 1947 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1946 р. – К., 1947. – 1064 с.

АТП 1969 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 квітня 1967 р.: У 2 т. – К.: Політвидав України, 1969.

АТП 1987 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій (на 1 січня 1987 р.) – К.: ГРУРУ, 1987. – 504 с.

Бабишин 1962 – Бабишин С. Д. Топоніміка в школі. – К.: Радянська школа, 1962. – 122 с.

Байдич 1998 – Байдич О. В. З історії Кузьминської волості // Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура: Матеріали регіональної наукової краєзнавчої конференції. – Хмельницький – Шепетівка, 1995. – С. 135–136.

Баранович 1930 – Баранович О. І. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. – К., 1930. – 146 с.

Баранович 1955 – Баранович А. И. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 182 с.

Баранович 1959 – Баранович А. И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 207 с.

Бармак 1994 – Бармак М. В. Початок німецької колонізації Волині // Велика Волинь: минуле і сучасне: Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994 р. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С. 128–129.

Батюшков 1888 – Батюшков П. Н. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края. – Спб., 1888. – 126 с.

Баценко 1969 – Баценко К. С. Локалізми в топонімії Хмельниччини // IV Республіканська ономастична конференція: Тези. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 61–62.

Баценко 1976 – Баценко К. С. Місцеві апелятиви в топонімії Хмельниччини // Питання сучасної ономастики. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 93–96.

Бачинський 1997 – Бачинський В. М., Гром В. М., Цибульський В. І. Волинь у XVI–XVIII століттях. – К., 1997. – 111 с.

Безпояско 1987 – Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 211 с.

Беленькая 1969 – Беленькая В. Д. Топонимы в составе лексической системы языка. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 168 с.

Белецкий 1972 – Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания (ономастика). – К.: Изд-во КГУ, 1972. – 168 с.

Бойко 1963 – Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XV – першій половині XVII ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 331 с.

Бондалетов 1983 – Бондалетов В. Д. Русская ономастика. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.

Бондаревський 1961 – Бондаревський А. В. Волосне управління та становлення селян на Україні після реформи 1861 року. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 128 с.

Бондаренко 1994 – Бондаренко Г. В. Поняття “Волинь” в часі та просторі // Велика Волинь: минуле й сучасне: Матеріали міжнародної науково-краєзнавчої конференції, жовтень 1994 року. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С. 10–12.

Боплан 1832 – Боплан Г. Описание Украины. – СПб., 1832. – 179 с.

Борек 1979 – Борек Г. К проблеме восточнославянских топонимов на -ица // Восточнославянская ономастика. Исследования и материалы. – М.: Наука, 1979. – С. 154–166.

Брайчевский 1951 – Брайчевский М. Ю. К происхождению древнерусских городов // Краткие сообщения ИИМК. – Вып. 41. – М., 1951. – С. 32–33.

Братчиков 1863 – Братчиков А. Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях. – Житомир, 1863. – 124 с.

Бродович 1869 – Бродович Ф. Записки о событиях на Волини и Подолье в 1789 году. – М., 1869. – 364 с.

Бундак 1999 – Бундак О. А. Аграрний розвиток Волинської губернії в 1795–1861 рр.: Дис... канд. іст. наук. – Львів, 1999. – 229 с.

Бурдаківська 1990 – Бурдаківська Н. М. Вираження відношення причини у структурі простого речення в сучасній українській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 1990. – 21 с.

Бучко 1965 – Бучко Д. Г. Географічні назви на “-івці” на Поділлі // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції (жовтень, 1965). – Хмельницький, 1965. – С. 114–115.

Бучко 1966 – Бучко Д. Г. Географічні назви на -івці на Поділлі: До питання про колонізацію Поділля // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 2. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 93–98.

Бучко 1968 – Бучко Д. Г. Географічні назви на -инці на Поділлі // Матеріали Другої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів: Каменярь, 1968. – С. 220–222.

Бучко 1969 – Бучко Д. Г. Топоніми на -івці, -инці долини річки Збруча // Четверта Республіканська ономастична конференція: Тези. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 181–183.

Бучко 1970 – Бучко Д. Г. Українські топоніми на -івці, -инці в XIV–XV ст. // Питання історії української мови. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 88–96.

Бучко 1972 – Бучко Д. Г. Украинские топонимы на -івці, -инці: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Львов, 1972. – 22 с.

Бучко 1972 – Бучко Д. Г. Українські топоніми на -івці, -инці: Дис... канд. філол. наук. – Львів, 1972. – 333 с.

Бучко 1976 – Бучко Д. Г. Надзбручанські топоніми на -івці, -инці // Питання сучасної ономастики. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 216–233.

Бучко 1991 – Бучко Г. Є. До питання про деривацію онімічну та апелятивну // Методичні читання “Словотвірна та семантична структура української лексики”, присвячені пам’яті засновника дериватологічної школи на Україні професора Івана Ковалика: Тези доповідей. 15–17 травня 1991 року. – Львів, 1991. – С. 16–18.

Бучко 1992 – Бучко Д. Г. Ойконімія Покуття: Автореф. дис... д-ра філол. наук. – Чернівці, 1992. – 35 с.

Бучко 1994 – Бучко Д. Г. Праслов'янські та давньоруські композитні імена в основах ойконімів Прикарпаття // Питання історичної ономастики України. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 109–121.

Бучко 1996 – Бучко Г. Є., Антонюк Т. Р. Церковно-християнські імена в основах ойконімів Галичини // Ономастика східних слов'ян: Тези доповідей наукового семінару. – К., 1996. – С. 10–11.

Бучко 1996а – Бучко Д. Г. Зв'язок типу географічного об'єкта з принципом і способом його номінації // Ономастика східних слов'ян: Тези доповідей наукового семінару. – К., 1996. – С. 12–13.

Бучко 2001 – Бучко Д. Класифікація ойконімів України (словотвірно-мотиваційний аспект) // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 10–13.

Величко 1848 – Лѣтопись событій въ Югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ, составилъ Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи войска запорожскаго, 1720. – К., 1848. – Т. 1. – VIII + 454 + 51 + XXX с.; 1851. – Т. 2. – 612 + XVII с.; 1855. – Т. 3. – IV + 568 + XII с.

Вербич 2001 – Вербич С. Мікротопонімія як відбиття розвитку лексико-семантичної моделі “апелятив – онім” // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 16–19.

Верховний 1960 – Верховний О. І. Хмельницька область. – К.: Радянська школа, 1960. – 111 с.

Винокур 1985 – Винокур І. С. Історія лісостепового Подністров'я та південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя. – К. – Одеса: Вища школа, 1985. – 124 с.

Возний 1974 – Возний М. Спостереження над складеними топонімами Миколаївщини // Питання ономастики Південної України. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 72–77.

Воронин б. г. – Воронин А. Об иностранных поселенцах в Юго-Западном крае. – Б м. и г. – 17 с.

Габорац 1999 – Габорац М. М. Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття (XII–XX ст.): Автореф. дис... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 1999. – 17 с.

Габорац 1999а – Габорац М. М. Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття (XII–XX ст.): Дис... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 1999. – 290 с.

Гаврилова 2002 – Гаврилова Т. О. Місцева географічна номенклатура як джерело номінації сільських кутків (на матеріалі говірок Черкащини) // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К.: Кий, 2002. – С. 54–64.

Галас 1960 – Галас К. И. Топонимия Закарпатской области (Названия населенных пунктов): Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Ужгород, 1960. – 15 с.

Гжимайло 1992 – Гжимайло Ю. Д. Походження назв містечок і сіл Красилівщини. – Красилів, 1992. – 22 с.

Города 1914 – Города России в 1910 году. – СПб., 1914. – 1159 с.

Горожанкина 1979 – Горожанкина Л. В. Проблемы динамики топонимической системы: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Минск, 1979. – 22 с.

Горпинич 1969 – Горпинич В. О. Наголос у назвах жителів населених пунктів України // Мовознавство. – 1969. – № 2. – С. 72.

Горпинич 1970 – Горпинич В. О. Відтопонімні прикметники в староукраїнській мові XIV–XVII ст. // Питання історії української мови. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 129–140.

Горпинич 1973 – Горпинич В. О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1973. – 167 с.

Горпинич 1976 – Горпинич В. О. Відтопонімні прикметники в українській мові: питання теорії і історії словотвору. – К.: Вища школа, 1976. – 142 с.

Горпинич 1977 – Горпинич В. О., Лобода В. В., Масенко Л. Т. Власні назви і відтопонімні утворення Інгуло-Бузького межиріччя. – К.: Наукова думка, 1977. – 191 с.

Горпинич 1979 – Горпинич В. О. Назви жителів в українській мові: Питання словотвору, слововживання та нормування. – К.: Вища школа, 1979. – 158 с.

Горпинич 1999 – Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1999. – 207 с.

Гофман 1998 – Гофман І. Чехи на Волині. Основні відомості. – Прага, 1998. – 32 с.

Грипас 1969 – Грипас Н. Я. Відапелятивні назви населених пунктів Хмельниччини // IV Республіканська ономастична конференція: Тези. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 55–58.

Грінченко 1907–1909 – Грінченко Б. Д. Словарь української мови. – Т. 1–4. – К., 1907–1909.

Гула 1973 – Гула А. Шепетівка. Історико-краєзнавчий нарис. – Львів: Каменярь, 1973. – 84 с.

Гумецька 1957 – Гумецька Л. Л. Топоніміка української актової мови XIV–XV століть // Мовознавство: Наукові записки. – Т. 14. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 10–22.

Гумецька 1958 – Гумецька Л. Л. Нариси словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

Гуртовий 2000 – Гуртовий Г. Волинь – край козацький: Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк: Настир'я, 2000. – 352 с.

Даль 1955 – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 1–4. – М.: ГИИНС, 1955.

Данилюк 1996 – Данилюк О. К. Назви лісу і відображення їх у мікротопонімії Волині // Ономастика східних слов'ян: Тези доповідей наукового семінару. – К., 1996. – С. 24–25.

Данилюк 2000 – Данилюк О. К. Географічна термінологія Волині: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2000. – 19 с.

Дарманський 1994 – Дарманський М. М. Південно-Східна Волинь у полі зору дослідників // Велика Волинь: минуле і сучасне: Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994 р. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С. 3–6.

Дашкевич 1878 – Дашкевич Н. П. Болоховская земля и ее значение в русской истории // Труды III археологического съезда. – Т. 2. – К.: Б. м., 1878. – С. 69–129.

Демидюк 1997 – Демидюк С., Журко О. Болохівська Русь // Старокостянтинів і край в просторі часу: Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції “Велика Волинь”, присвяченій 470-річчю від дня народження К. В. Острозького, 29–30 травня 1997 р. – Хмельницький – Старокостянтинів – Самчики, 1997. – С. 149–150.

Демчук 1986 – Демчук М. О. Українські ойконіми-композиції давньоруського відантропонімного походження // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 64–66.

Державин 1940 – Державин Н. С. Из истории древнеславянского города // Вестник древней истории. – 1940. – № 3–4. – С. 147–158.

Днестр 1878 – Днестр и Приднестровье. Описание губернии: Подольской, Бессарабской и Волынской. – СПб.: Досуг и Дело, 1878. – 401 с.

Дов. з арх. 1987 – Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області / І. С. Винокур, А. Ф. Гуцал, С. І. Пеняк, Б. О. Тимошук, В. І. Якубовський. – К.: Наукова думка, 1987. – 222 с.

Дьяконов 1912 – Дьяконов М. Очерки общественного и государственного строя в древней России. – СПб., 1912. – 170 с.

Дяченко 1962 – Дяченко В. Д. Про назви населених пунктів України етнонімічного походження // Питання топоніміки та ономастики. – К., 1962. – С. 157–164.

ЭС – Энциклопедический словарь / Издатели Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. – Т. 1–41А. – СПб., 1890–1898.

Євтушок 1992 – Євтушок М., Мех В. Старокостянтинів: Історико-краєзнавчий нарис. – Хмельницький, 1992. – 30 с.

Єсюнін 1998 – Єсюнін С. М. Походження назв населених пунктів на -івці // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки визвольної війни українського народу середини XVII ст.: Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої науково-практичної конференції, 19 вересня 1998 року. – Стара Синява, 1998. – С. 261–263.

Забелин 1887 – Забелин А. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. – Ч. 1. – К., 1886. – 365 с.

Заяць 1992 – Заяць А. Є. Динаміка чисельності міських поселень Волинського воєводства XVI – першої половини XVII ст. (1566–1648) // Історико-географічні дослідження на Україні. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 85–99.

Заяць 1994 – Заяць А. Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVIII ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1994. – 18 с.

Збірник 1922 – Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – К. – Харків, 1919–1930. – № 45. – С. 669.

Збірник 1925 – Збірник узаконень і розпоряджень Уряду УРСР. – 1925. – № 18–19. – С. 559–562; № 29–30. – С. 435.

Зінченко 1994 – Зінченко А. Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX століття. – К., 1994. – 179 с.

Зуц 1884 – Зуц Н. И. Описание города Староконстантинова от начала основания до наших дней (1561–1884). – Староконстантинов, 1884. – 37 с.

Зябловский 1810 – Зябловский Е. Землеописание Российской империи для всех состояний. – Ч. VI. – СПб., 1810. – 639 с.

Иванов 1895 – Иванов П. А. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века. – Одесса, 1895. – 317 с.

Гліаді 2001 – Гліаді О. Етимологічний коментар до двох слов'янських топонімів // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 26–28.

ІМІС 1971 – Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1971. – 706 с.

ІМІС 1973 – Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1973. – 726 с.

Капська 1976 – Капська А. Й. Ономастичні утворення, похідні від назв рослинного світу // Питання сучасної ономастики. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 212–215.

Карачківський б. р. – Карачківський М. Розмежування Волинської та Подільської губернії. 1799 р. / Вирізка з історико-географічного збірника. – Ч. 2. – Б м. і р. – 5 с.

Каретников 1905 – Каретников С. Волынская губерния. Географическо-статистический очерк. – Ковель, 1905. – 90 с.

Карпенко 1966 – Карпенко Ю. О. Топонімічні варіанти // Ономастика: Республіканський міжвідомчий збірник. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 29–36.

Карпенко 1967 – Карпенко Ю. А. Топонимия Буковины: Автореф. дисс... д-ра филол. наук. – К., 1967. – 29 с.

Карпенко 1973 – Карпенко Ю. О. Топонимия Буковины. – К.: Наукова думка, 1973. – 238 с.

Карпенко 1975 – Карпенко Ю. О. Топонимия північно-східної Одещини. Конспект лекцій. – Одеса, 1975. – 88 с.

Карта 2000 – Хмельницькая область. Северная часть. – К., 2000.

Касім 1977 – Касім Г. Ю. Про причини появи топонімічних композитів // Мовознавство. – 1977. – № 4. – С. 76–79.

Касім 1984 – Касім Г. Ю. Об экспрессивности в топонимии // Русская ономастика: Сборник научных трудов. – Одесса: ОГУ, 1984. – С. 16–21.

Касім 1986 – Касім Г. Ю. Композити в історії східнослов'янської топонімії // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 66–69.

Керста 1962 – Керста Р. Й. Функції суфікса -ич-и в українських назвах XIV–XV ст. // Дослідження і матеріали з української мови. – Т. V. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1962. – С. 111–114.

Кихтюк 2000 – Кихтюк В. В. Історія Волині в контексті назв населених пунктів (до 1991 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Львів, 2000. – 21 с.

Кіпран 1995 – Кіпран М. Ф. Шепетівка як адміністративно-територіальна одиниця // Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура: Матеріали регіональної наукової конференції. – Хмельницький – Шепетівка, 1995. – С. 105–108.

Клименко 1983 – Клименко Н. Ф. Про вивчення семантики словотвірних одиниць // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 86–102.

Ковалев 1963 – Ковалев С. А. Сельское расселение. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 371 с.

Коваленко 1960 – Коваленко Л. А. Ізяслав Хмельницької області. – Львів: Каменярь, 1966. – 27 с.

Ковалик 1958 – Ковалик І. І. Питання слов'янського іменного словотвору. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1958. – 50 с.

Ковалик 1958a – Ковалик І. І. Словотворча категорія слов'янських назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю // Питання

слов'янського мовознавства. – Кн. 5. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – С. 139–163.

Ковалик 1960 – Ковалик І. І. Словотворча будова української топоніміки: назви населених пунктів із суфіксом -иц-я (-ниці-я) // Питання українського мовознавства. – Львів, 1960. – Кн. 4. – С. 134–143.

Ковалик 1961 – Ковалик І. І. Вчення про словотвір. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1961. – 82 с.

Коваль 2001 – Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України: Наук.-попул. вид. – К.: Либідь, 2001. – 304 с.

Ковтун 1990 – Ковтун В. В., Степаненко А. В. Города Украины: Экономико-географический справочник. – К.: Выща школа, 1990. – 279 с.

Компан 1963 – Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 388 с.

Кордуба 1924 – Кордуба М. Географічні назви як історичне джерело // Стара Україна. – 1924. – Вип. VII–VIII. – С. 92–95.

Кордуба 1938 – Кордуба М. Що нам кажуть назви осель? – Львів: Наша Батьківщина, 1938. – 23 с.

Корепанова 1979 – Корепанова А. П. Антонімія в ономастиці // Мовознавство. – 1979. – № 4. – С. 52–59.

Котляр 1985 – Котляр Н. Ф. Формирование территории возникновения городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. – К.: Наукова думка, 1985. – 184 с.

Котляр 1995 – Котляр М. Ф. Формування Волинської землі // Волинь. – 1995. – № 2. – С. 36–54.

Котович 2000 – Котович В. В. Ойконімія Опілля XII–XX ст.: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.

Котович 2000a – Котович В. В. Ойконімія Опілля XII–XX ст.: Дис... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2000. – 177 с.

Крижанівська 1995 – Крижанівська О. І. Валентність морфем в основах ойконімів української мови: Дис... канд. філол. наук. – Кіровоград, 1995.

Крикун 1990 – Крикун М. Г. Кордони й повітовий поділ Волинського воєводства в XVI–XVIII ст. // Географічний фактор в історичному процесі: Збірник наукових праць. – К., 1990. – С. 134–140.

Крикун 1990a – Крикун М. Г. Поширення польського адміністративного устрою на українських землях // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 42. – С. 24–41.

Крикун 1993 – Крикун М. Г. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел. – К., 1993. – 184 с.

Крип'якевич 1966 – Крип'якевич І. П. Адміністративний поділ на Україні 1648–1654 рр. // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 2. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 123–148.

Крип'якевич 1984 – Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. – К.: Наукова думка, 1984. – 174 с.

Крушинский 1867 – Крушинский Л. Исторический очерк Волыни // Труды Волынского статистического комитета. – Вып. 1. – Житомир, 1867. – С. 3–148.

Купчинська 1993 – Купчинська З. О. Лексико-семантична і словотворча структура географічних назв на -ин, -ів (Територія України, X–XX ст.): Дис... канд. філол. наук. – Львів, 1993. – 163 с.

Купчинська 1996 – Купчинська З. О. Українські топоніми з формантом -ани XIV–XX ст. // Ономастика східних слов'ян: Тези доповідей наукового семінару. – К., 1996. – С. 41–42.

Купчинський 1966 – Купчинський О. А. Топоніми на -ичі та питання заселення України // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 2. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 74–92.

Купчинський 1970 – Купчинський О. А. Двочленні географічні назви України на -їь // Питання історії української мови. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 102–129.

Купчинський 1971 – Купчинський О. А. До питання складання словника географічних назв України (Матеріали словника двочлених патронімічних назв на -ичі) // Історичні джерела та їх використання. – 1971. – № 6. – С. 100–124.

Купчинський 1981 – Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). – К.: Наукова думка, 1981. – 251 с.

Кучінко 1994 – Кучінко М. М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині (від палеоліту до середини XIV ст.). – Луцьк: Настир'я, 1994. – 207 с.

Кучінко 1998 – Кучінко М. М. Давньоруські міста Західної Волині // Минуле і сучасне Волині: Літописні міста і середньовічна культура: Матеріали VIII Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, 27–29 листопада 1995 року: Науковий збірник. – Луцьк, 1998. – С. 12–14.

Левкович 1953 – Левкович І. Нарис історії Волинської землі (до 1914 року). – Вінніпег: Новий шлях, 1953. – 159 с.

Лисий 1994 – Лисий А. К. Історія Волині на сторінках “Енциклопедического словаря” Брокгауза і Ефрона // Велика Волинь: минуле й сучасне: Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994 р. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С. 77–79.

Лобода 1976 – Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К.: Вища школа, 1976. – 232 с.

Лучик 1998 – Лучик В. В. Про деякі зміни в семантичній структурі топонімічних та апелятивних основ // Українська ономастика. – К., 1998. – С. 111–115.

Лучик 2001 – Лучик В. Становлення центральноукраїнської топонімії в євразійському контексті // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 38–42.

Макаренко 1976 – Макаренко П. Полонне. Красназнавчий нарис. – Львів: Каменяр, 1976. – 31 с.

Манкевич 1997 – Манкевич М. Старокостянтинівщина: історичний формуляр. – Хмельницький: Поділля, 1997. – 163 с.

Марадудина 1967 – Марадудина Т. В. Некоторые особенности употребления географических терминов в топонимике // Вопросы топониматики. – Свердловск, 1967. – С. 13–16.

Маркина 1961 – Маркина В. А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1961. – 235 с.

Марко 1986 – Марко Г. А. Давньоруські і староукраїнські топоніми, похідні від назв рослин // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 80–83.

Масенко 1979 – Масенко Л. Т. Літописна Болохівська земля в світлі ономастичних даних // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 59–64.

Масенко 1983 – Масенко Л. Т. Історія власних назв // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 620–659.

Масенко 1984 – Масенко Л. Т. Генезис та історичний розвиток територіальних назв на -щин-а (-чин-а) // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 56–60.

Матей 1987 – Матей Л. П. Русская ойконимия с точки зрения семантической и структурной эволюции // Формирование и развитие топонимии: Сборник научных трудов. – Свердловск: УрГУ, 1987. – С. 44–58.

Минуле 1998 – Минуле і сучасне Волині: Літописні міста і середньовічна культура: Матеріали VIII Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, 27–29 листопада 1995 р.: Науковий збірник. – Луцьк, 1998. – 134 с.

Миронюк 1979 – Миронюк Н. П. Відсубстантивні іменники з префіксом під- в українській мові // Питання словотвору / За ред. І. І. Ковалика. – К.: Вища школа, 1979. – С. 68–75.

Мовознавство 2002 – Лучик В. В. Хроніка // Мовознавство. – 2002. – № 1. – С. 76–77.

МСІУ 1997 – Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. – К.: Либідь, 1997. – 463 с.

Мурзаев 1974 – Мурзаев Э. М. Очерки топонимики. – М.: Мысль, 1974. – 382 с.

Назаренко 1998 – Назаренко Є. Д. Козацькі території в межах Хмельницької області // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки визвольної війни українського народу середини XVII ст.: Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої науково-практичної конференції, 19 вересня 1998 року. – Стара Синява, 1998. – С. 114–117.

Нас. Прик. 1976 – Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. – К.: Наукова думка, 1976. – 222 с.

Недбайло 1969 – Недбайло Л. І. Плюральні форми українських топонімів // IV Республіканська ономастична конференція: Тези. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 177–178.

Недух 1967 – Недух А. А. Адміністративно-територіальна реформа в УРСР у 1923 році // Питання історії народів СРСР. – Вип. 4. – Харків: Вид-во ХДУ, 1967. – С. 65–74.

Недух 1967a – Недух А. А. Округ у системі адміністративно-територіального поділу УРСР // Український історичний журнал. – 1967. – № 6. – С. 96–100.

Нерознак 1983 – Нерознак В. П. Названия древнерусских городов. – М.: Наука, 1983. – 207 с.

Никонов 1965 – Никонов В. А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965. – 180 с.

Никонов 1966 – Никонов В. А. Топонимы на -івці, -инці на Украине // Изучение географических названий. – М.: Мысль, 1966. – С. 19–27.

Нім.-фаши. 1963 – Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. – К., 1963. – 487 с.

Обзор 1913 – Обзор Волынской губернии за 1912 год. – Житомир, 1913. – 104 с.

Ономастика 1966 – Ономастика: Республіканський міжвідомчий збірник статей / Редкол. Цілуйко К. К. та ін. – К.: Наукова думка, 1966. – 163 с.

Отін 1977 – Отін Є. С. Гідроніми Східної України. – К. – Донецьк: Вища школа, 1977. – 155 с.

Павлюк 1994 – Павлюк В. В. Другий поділ Польщі і Південно-Східна Волинь // Велика Волинь: минуле й сучасне: Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994 р. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С. 125–128.

Пажимський 1997 – Пажимський О. Кордон Поділля й Волині (XV–XVIII ст.) на терені сучасної Старокостянтинівщини // Старокостянтинів і край в просторі часу: Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції “Велика Волинь”, присвяченій 470-річчю від дня народження К. В. Острозького, 29–30 травня. – Хмельницький – Старокостянтинів – Самчики, 1997. – С. 200–204.

Панишко 1992 – Панишко С. Д. Структура Волинської землі в середині XIV ст. // Родовід. – 1992. – № 3. – С. 26–30.

Панишко 1994 – Панишко С. Д. Формування території Волині в давньоруський період // Велика Волинь: минуле й сучасне: Матеріали

міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994 р. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С. 106–107.

Панишко 1997 – Панишко С. Д. Формування території Волинської землі у XII – на початку XIV ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1997. – 24 с.

Панишко 1998 – Панишко С. Д. Міста як основа територіальної структури Волинської землі XII–XIII століть // *Минуле і сучасне Волині: Літописні міста і середньовічна культура: Матеріали VIII Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, 27–29 листопада 1995 р.:* Науковий збірник. – Луцьк, 1998. – С. 49–51.

Пасіченко 1994 – Пасіченко В. А. Своєрідність соціально-економічного розвитку півдня Волині в період Середньовіччя // *Велика Волинь: минуле й сучасне: Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994 р. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С. 122–125.*

Паска 2000 – Паска В. Полонне за часів Болохівської держави // *Болохівщина: земля і люди: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Велика Волинь”, 23–24 червня. – Т. 20. – Хмельницький – Стара Синява – Любар, 2000. – С. 72–75.*

Перговский 1881 – Перговский В. Отрывок из истории города Старокопачин. – Житомир, 1881. – С. 167–170.

Першина 1994 – Першина К. В. Про динаміку номінаційних моделей у східнослов'янській ойконімії // *Питання історичної ономастики України. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 103–109.*

Пещак 1979 – Пещак М. М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту). – К.: Наукова думка, 1979. – 266 с.

Півторак 1993 – Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова. – К.: Наукова думка, 1993. – 200 с.

Плющ 1969 – Плющ М. Я. Словотвірні типи основокладання в топонімах України // IV Республіканська ономастична конференція: Тези. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 178–180.

Подольская 1983 – Подольская Н. В. Типовые восточнославянские топоосновы. Словообразовательный анализ. – М.: Наука, 1983. – 160 с.

Подольская 1988 – Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988. – 198 с.

Полн. собр. 1962 – Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. 2. – 938 с.

Поляруш 1974 – Поляруш Т. І. Словотвірні моделі на -щин(а) в топонімії північно-східного Лівобережжя України // Тези доповідей та повідомлень міжвузівської наукової конференції з питань східнослов'янського іменного словотвору. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 85–86.

Поляруш 1976 – Поляруш Т. І. Словотвірні моделі на -щин(а) в різних топонімічних класах // Повідомлення української ономастичної комісії. – К.: Наукова думка, 1976. – Вип. 15. – С. 16–23.

Поляруш 1986 – Поляруш Т. І. Лексична інтерференція в топонімії північно-східного Лівобережжя // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 88–93.

Поляруш 1994 – Поляруш Т. І. З історичної мікротопонімії північно-східного Лівобережжя (лексико-семантичні моделі) // Питання історичної ономастики України. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 131–140.

Поляруш 1998 – Поляруш Т. І. Лексико-семантичні моделі номінації в різних топонімічних класах // Українська ономастика: Матеріали наукового семінару, присвяченого 90-річчю Кирила Кузьмича Цілуйка. – К., 1998. – С. 130–136.

Поляруш 1999 – Поляруш Т. І. Моделі *pluralia tantum* на -и, -е, -а в різних топонімічних класах // Проблеми слов'янської ономастики: Збірник наукових праць. – Ужгород, 1999. – С. 139–143.

Поляруш 2001 – Поляруш Т. І. Народна географічна термінологія і місцевий топонімічний контекст // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 151–155.

Попов 1965 – Попов А. И. Географические названия (Введение в топонимику). – М. – Л.: Наука, 1965. – 181 с.

Посацька-Черняхівська 1957 – Посацька-Черняхівська Є. М. Географічні назви, пов'язані з іменами людей, їх прізвищами і прізвиськами // Мовознавство: Наукові записки. – Т. 14. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 23–28.

Потоцкий 1829 – Потоцкий И. Древняя история Волынской губернии, служащая продолжением первобытной истории народов Государства Российского. – СПб., 1829. – 32 с.

ПпВп 1928 – Попередні підсумки Всесоюзного перепису 1926 р. – Шепетівка, 1928. – 108 с.

Прищепя 2000 – Прищепя Б. Погаринські і Болохівські міста в давньоруський час // Болохівщина: земля і люди: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Велика Волинь”, 23–24 червня. – Т. 20. – Хмельницький – Стара Синява – Любар, 2000. – С. 76–82.

Пугач 2002 – Пугач В. Українська етнолінгвістика: Структурно-функціональні аспекти. – Ніжин, 2002. – 112 с.

Пура 1990 – Пура Я. О. Походження назв населених пунктів Ровенщини. – Львів: Світ, 1990. – 144 с.

Раппопорт 1955 – Раппопорт П. А. Города Болоховской земли // Краткие сообщения в докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры. – Вып. 57. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1955. – С. 52–59.

Редьква 1998 – Редьква Я. Гідро-ойконімний паралелізм і західно подільська мікротопонімічна система // Українська ономастика. – К., 1998. – С. 145–149.

Редько 1958 – Редько Ю. К. Взаємозв'язок між українськими прізвищами і топонімічними назвами // Питання слов'янського мовознавства. – Кн. V. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – С. 227–239.

Рыбаков 1982 – Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. – М.: Наука, 1982. – 589 с.

Сагач 1976 – Сагач Г. М. Про деякі словотвірні-семантичні особливості іменників із пейоративними суфіксами -ищ(е), -иськ(о) в сучасній українській літературній мові // Українське мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 42–47.

Сас 1989 – Сас П. М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годов XVI в. – К.: Наукова думка, 1989. – 231 с.

Свешніков 1974 – Свешніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. – К.: Наукова думка, 1974. – 207 с.

Селищев 1968 – Селищев А. М. Избранные труды. – М.: Просвещение, 1968. – 274 с.

Семёнов 1924 – Семёнов Тянь-Шанский В. Как отражается географический пейзаж в народных названиях населённых мест? // Землеведение. – Т. 26. – Вып. 1–2. – М., 1924. – С. 133–156.

Слащук 1994 – Слащук А. М. Хутірська сітка поселень на Волині і її формування та розвиток // Велика Волинь: минуле й сучасне: Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994 р. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С. 561–563.

Словотвір 1979 – Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. Жовтобрюха М. А. – К.: Наукова думка, 1979. – 404 с.

Сов. Укр. 1980 – Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. Документы и материалы: В 3-х томах. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1980. – 553 с.

Срезневский 1862 – Срезневский И. И. Чтение о древних русских летописях. Приложение ко 2-му тому “Записок АН”, 1862. – С. 35.

ССУМ 1977–1978 – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т. – К.: Наукова думка, 1977–1978.

Стасюк 1992 – Стасюк І. Новоставці. – Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ, 1992. – 184 с.

Стасюк 1993 – Стасюк І. А. Нариси історії Теофіпольщини: Навчальний посібник з краєзнавства. – Хмельницький: Поділля, 1993. – 128 с.

Стасюк 1993a – Стасюк І. А. Теофіпольщина: Сторінки історії сіл району. – Львів: Каменяр, 1993. – 384 с.

Стельмах 1964 – Стельмах Г. Ю. Історичний розвиток сільських поселень на Україні. – К.: Наукова думка, 1964. – 230 с.

Степанков 1994 – Степанков В. С. Становлення державних інституцій у Південно-Східній Волині та причини їх ліквідації на початковому етапі національної революції (1648 – серпня 1649 рр.) // Велика Волинь: минуле й сучасне: Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994 р. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С. 114–117.

Стичишина 1976 – Стичишина Л. П. Особливості словотворення топонімії порубіжної території // Українське мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 81–83.

Стоян 1965 – Стоян П. К. Адміністративно-територіальна реформа на Україні (1922–1925 рр.) // Український історичний журнал. – 1965. – № 4. – С. 71–77.

Стрижак 1967 – Стрижак О. С. Назви розповідають. – К.: Знання, 1967. – 40 с.

Стрижак 1967a – Стрижак О. С. Про що розповідають географічні назви: Сліди народів на карті УРСР. – К.: Наукова думка, 1967. – 127 с.

Суперанская 1969 – Суперанская А. В. Структура имени собственного (Фонология и морфология). – М.: Наука, 1969. – 227 с.

Суперанская 1973 – Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.

Суперанская 1974 – Суперанская А. В. Теоретические проблемы ономастики: Автореф. дисс... д-ра филол. наук. – М., 1974. – 48 с.

Суперанская 1978 – Имя нарицательное и собственное / Отв. ред. Суперанская А. В. – М.: Наука, 1978. – 207 с.

Суперанская 1984 – Суперанская А. В. Что такое топонимика? – М.: Наука, 1984. – 182 с.

Суперанская 1989 – Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева; Отв. ред. Т. Л. Канделаки; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1989. – 243 с.

Теодорович 1888–1899 – Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т. 1–5. – Почаев, 1888–1899.

Теодорович 1892 – Теодорович Н. И. Местечко Грицев Заславского уезда Вол. губернии. Исторический очерк. – Почаев, 1892. – 28 с.

Теория 1986 – Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. Непокупный А. П. – М.: Наука, 1986. – 256 с.

Тихомиров 1956 – Тихомиров М. Н. Древнерусские города. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1956. – 476 с.

Тихомиров 1962 – Тихомиров М. Н. Россия в XVI столетии. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 583 с.

Тихомиров 1975 – Тихомиров М. Н. Древняя Русь. – М.: Наука, 1975. – 394 с.

Толочко 1989 – Толочко П. П. Древнерусский феодальный город. – К.: Наукова думка, 1989. – 254 с.

Толстой 1969 – Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. – М.: Наука, 1969. – 262 с.

Торчинський 1987 – Торчинський М. М. Топоніми Хмельниччини, утворені за Радянської влади // VII Подільська історико-краєзнавча конференція: Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 109–111.

Торчинський 1993 – Торчинський М. М. Ойконімія Південно-Західного Поділля: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 1993. – 22 с.

Торчинський 1993a – Торчинський М. М. Ойконімія Південно-Західного Поділля: Дис... канд. філол. наук. – К., 1993. – 234 с.

Торчинський 2002 – Торчинський М. М. Лексико-семантична структура назв поселень Південно-Західного Поділля // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К.: Київ, 2002. – С. 206–215.

Торчинський 2002a – Торчинський М. Ойконімія Південно-Західного Поділля, мотивована флоролексемами // Мова у слов'янському культурному просторі: Тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції. Умань, 23–25 травня 2002 року. – Умань: Графіка, 2002. – С. 105–106.

Трипольський 1879 – Трипольський Н. Исторические исследования о городах, местечках и селах Волынской губернии. – Житомир, 1879.

Трубчанінов 1993 – Трубчанінов С. В., Винокур І. С. Історія Поділля та Південно-Східної Волині. Книга 1. – Кам'янець-Подільський: Центр Поділлязнавства, 1993. – 112 с.

Трубчанінов 1994 – Трубчанінов С. В. Історія Поділля та Південно-Східної Волині. Книга 2. – Кам'янець-Подільський: Центр Поділлязнавства, 1994. – 80 с.

Укр. лекс. 1991 – Українська лексика в історичному та ареальному аспектах / Відп. ред. Р. Й. Керста. – К.: Наукова думка, 1991. – 184 с.

Франко 1906 – Франко І. Я. Причинки до української ономастики // Науковий збірник тов-ва ім. Т. Шевченка. – Львів, 1906. – С. 185–218.

Франко 1990 – Франко З. Т. Хто ми? Звідки родом? – К.: Т-во “Знання” УРСР, 1990. – 48 с.

Хабургаев 1979 – Хабургаев Г. А. Этнонимия “Повести временных лет” в связи с задачами восточнославянского глоттогенеза. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 231 с.

Худаиш 1986 – Худаиш М. Л. Давньоруська спадщина в українській ойконімії (до питання критеріїв розрізнення) // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 101–104.

Худаиш 1991 – Худаиш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських пунктів (відантропонімії утворення). – К.: Наукова думка, 1991. – 267 с.

Цинкаловський 1986 – Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року). – Т. II. – Вінніпег, 1986. – 578 с.

Черепанова 1994 – Черепанова Є. О. Топонімічна стратиграфія Східного Полісся України // Питання історичної ономастики України. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 121–131.

Черняхівська 1960 – Черняхівська Є. М. Словотворча структура топонімічних назв Львівщини // Питання українського мовознавства. – Кн. 4. – Львів, 1960. – С. 144–149.

Черняховская 1966 – Черняховская Е. М. Топонимия Львовщины: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Львов, 1966. – 20 с.

Чучка 1980 – Чучка П. П. Украинские андронимы на славянском фоне // Перспективы развития славянской ономастики. – М.: Наука, 1980. – С. 157–162.

Шульгач 2001 – Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. – К.: Кий, 2001. – 189 с.

Щербина 1970 – Щербина П. Ф. Адміністративно-територіальний поділ Правобережної України з ХІХ ст. // Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970. – С. 80–84.

Юрків 1999 – Юрків М. М. Гідронімно-ойконімний паралелізм в українській ономастиці. – Тернопіль, 1999. – 130 с.

Яковенко 1993 – Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К.: Наукова думка, 1993. – 416 с.

Якубовський 1980 – Якубовський В. І. До питання загибелі Болохівської землі // Тези доповідей V-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 142–144.

Янко 1973 – Янко М. Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР. – К.: Радянська школа, 1973. – 179 с.

Янко 1998 – Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К.: Знання, 1998. – 432 с.